

KLANICZAY TIBOR

**A MAGYARORSZÁGI
AKADÉMIAI
MOZGALOM
ELŐTÖRTÉNETE**

BALASSI KIADÓ, BUDAPEST 1993

Készült a Magyar Könyvalapítvány támogatásával

19. sz.

122.497

TARTALOM

Bevezetés	7
Az akadémiai mozgalom	8
Vitéz János contuberniuma	27
Platonista akadémia Budán?	43
A Sodalitas litteraria Danubiana	50
Névmutató	79
Rövidítésjegyzék	92
Zusammenfassung	93

BEVEZETÉS

1975-ben alapításának másfél évszázados jubileumát történetének megíratásával is nevezetessé tette a Magyar Tudományos Akadémia.¹ Az ünnepi alkalomra megjelent akadémiatörténet szerzői Bél Mátyás 1735. évi tervezetétől kísérik nyomon azokat a meg-megújuló kezdeményezéseket, melyek végül a mai Akadémia megalapításához vezettek; nemzetközi téren pedig az 1635-ben létrejött *Académie Française*-t tekintik a legtávolabbi mintának és elődnek. Ezzel összhangban Várkonyi Ágnes a következő három tényezőt jelöli meg az akadémiák keletkezésének feltételeként: „az államhatalom ösztönző tevékenysége, a tudósok mozgalma és a nemzeti művelődés tágas, mert a társadalom széles rétegeit a tudomány művelőivel s az államhatalommal egységbe foglaló polgári koncepciója”.² Ez a megállapítás azonban csak az akadémiák XIX. századi típusára érvényes, hiszen „a nemzeti művelődés tágas... polgári koncepciója”-ról legfeljebb csak a XVIII. század vége óta beszélhetünk. „Az államhatalom ösztönző tevékenysége” sem volt az akadémiák létrejöttének eredendő feltétele: Richelieu nevezetes alapítása az akadémiák történetének nem a kezdetét, hanem csak egy jelentős állomását jelenti; megelőzte azt az európai szellemi elit akkor már jó kétszáz éves múltra visszatekintő akadémiai mozgalmát.

Az utóbbi évtizedben felvirágzó nemzetközi akadémiatörténeti kutatás egyértelműen tanúsítja, hogy az akadémiák a reneszánsz korban, a tudós értelmiségieknek a hivatalos intézményeken kívüli spontán mozgalmából születtek.³ Az állami támogatás (s egyúttal ellenőrzés), illetve az akadémiáknak országos hatósugarú, „nemzeti” érvényű szerepe későbbi fejlemény, fokozatos fejlődés eredménye. Éppen ezért a magyar akadémia előtörténetét is a korai magyar tudós csoportosulásokban kell keresnünk. Nem a későbbi, fejlett nemzeti akadémiákhoz, hanem a XV–XVI. századi – elsősorban itáliai – akadémiai kezdeményezésekhez kell viszonyítanunk az egykorú magyarországi intellektuális életről valló adatokat. Így adhatunk feleletet arra a kérdésre, hogy Magyarországon vajon kívül rekedt-e az akadémiai gondolat vonzásterén, éppen a reneszánsz korában, amikor a magyar szellemi elit szorosabban együtt haladt a nemzetközi fejlődéssel, szervezettebben és rangosabban részese volt a kor művelődési és tudományos törekvéseinek, mint bármikor a történelem folyamán.

¹ *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825–1975*, főszerk. PACH Zsigmond Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

² R. VÁRKONYI Ágnes, *A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1825–1831*, i. m. 15.

³ Joseph BEN-DAVID, *The Scientist's Role in Society*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1971, 59–60; August BUCK, *Die humanistischen Akademien in Italien*, in *Der Akademiedanke im 17. und 18. Jahrhundert*, Hrsg. Fritz HARTMANN, Rudolf VIERHAUS, Bremen–Wolfenbüttel, Jacobi Verlag, 1977, 11 (Wolfenbütteler Forschungen, 3); Ezio RAIMONDI, *Introduzione*, in *Università, Accademie e Società Scientifiche in Italia e in Germania dal Cinquecento al Settecento*, ed. Laetitia BOEHM, Ezio RAIMONDI, Bologna, Il Mulino, 1981, 7–19 (Annali dell'Istituto Storico italo-germanico in Trento, 9).

AZ AKADÉMIAI MOZGALOM

A középkorban a tudomány tűzhelyei a kolostorok és az egyetemek voltak, vagyis egyházi, illetve az egyház által ellenőrzött intézmények. A humanisták által hirdetett új világi műveltséghez az intellektuális alkotómunka új módszerét és új szervezeti formáit igényelte. A klasszikus stúdiumok újjászületése nem hivatalos oktatási programként, hanem a literátorok, tudósok, humanisták magántársaságaiban bontakozott ki. Korán felléptek ugyan nagy hatású humanista pedagógusok is, elég ha Guarino da Veronára gondolunk, mégis a humanista tudomány nem a katedrán, hanem az egyenrangúak baráti közösségeiben talált elsősorban otthonra. Vezető egyéniségek, akikre a többiek mint mesterükre tekintettek, ez utóbbiakban is voltak; más azonban a tanár és a tanítvány, mint a mester és követője viszonya. Az előbbinek a módszere az előadás, a középkorban a diktálás, míg a humanista mester kérdez, dialógusra ösztönöz. „A humanisták élete nem más, mint folytonos kollokvium” – írta teljes joggal Eugenio Garin:⁴ néma dialógus az antik szerzőkkel, eszmecsere az élő társakkal, levél útján való beszélgetés a távollévőkkel.

Kezdték lassan kialakulni a kolostoron és egyetemen kívüli intellektuális társasélet megfelelő alkalmi és formái. Az élet teljességét és szépségét igénylő reneszánsz életérzés jegyében a szellem művelését – antik példákat követve – szerették egybekapcsolni a lélek és test felfrissülésével; a tudós társalgás kerete gyakran egy-egy lakoma, azaz convivium vagy symposion, ahol irodalmi, filozófiai eszmecsere mellett helye volt a zenének, játéknak is, ahol a komoly vitát vidám, olykor frivol szórakozás fűszerezte.⁵ Egyes humanista baráti körök összefüggései kezdtek rendszeressé válni, különösen ha huzamosan, több napig is együttmaradtak valamelyikük vagy egy vendéglátó mecénás városon kívüli villájában, illetve vidéki házában. Létrejöttek így a különböző humanista „contubernium”-ok, „cenacoló”-k, „coetus”-ok, „sodalitas”- vagy „sodalitium”-ok; az idejüket emelkedett társalgással, irodalmi versengéssel töltő, tartósan együtt lévő csoportok. A társadalmi és műveltségi feltételek ezek számára legelőször Firenzében érlelődtek meg, ahol már a XIV. század vége óta léteztek állandóbb jellegű baráti körök egyes kiváló humanisták köré csoportosulva.

Ezek a vitakozó, beszélgető humanista társaságok hamar rátaláltak – s éppen Firenzében – a legmegfelelőbb elnevezésre: „akadémiák”-nak kezdték magukat ne-

⁴ Eugenio GARIN, *Umanesimo e Rinascimento*, in *Questioni e correnti di storia letteraria*, Milano, Marzorati, 1949, 380.

⁵ PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, ItK LXXXV/1981/, 511–512 (Reneszánsz Füzetek, 50).

vezni,⁶ felújítva annak a közösségnek a nevét, melyet Apollón és a múzsák tiszteletere, vagyis a tudomány és művészet ápolására alapított Platón i. e. 385-ben.⁷ S miután a középkori universitas falai közé is kezdtek betörni a humanizmus eszményei, az egyetem jelölésére felelevenítették Aristotelés híres iskolájának nevét, a „gymnasion”-t.⁸ Míg ez utóbbi a tudományok módszeres oktatásának az intézménye, az akadémia a kötetlen eszmecsere, a szabad vizsgálódás, a világ titkait fürkésző kutatószenvedély fóruma lett.

Ha hitelt adhatunk egy kései forrásnak, az „akadémia” szó legelőször 1427-ben fordul elő humanista baráti társaság megjelöléseként – igaz, egyelőre még nem Platón, hanem Cicero nyomán: állítólag Poggio Bracciolini említette az *Academia Tusculana* mintájára *Academia mea Valdarnina* néven tudós barátainak azt a kis közösséget, mely nyaranta összegyűlt Terranova di Valdarnó-i vidéki házában.⁹

E nagy jövőjű elnevezést fiatal humanistáknak az a contuberniuma állandósította első ízben, mely 1454-től kezdve Alamanno Rinuccini házában jött össze rendszeresen „exercitatio literarum” céljából. Az önmagát *Chorus Achademiae Florentiae*-nek nevező csoport vezető egyénisége Donato Acciaiuoli, valamint a Bizáncból menekülő görög filozófus, Argyropulos volt, akinek hatására a kör érdeklődése a filozófiára tolódott át. E téren azonban diadalmas versenytársa támadt a minden korábbi kezdeményezést elhomályosító *Academia Platonicá*-ban.¹⁰

Cosimo de' Medici (az öreg), akit állítólag Gemisthos Pléthonnak a firenzei zsinat alkalmával Platónról tartott előadásai tettek a platonizmus hívévé, 1462-ben careggibeli villáját Marsilio Ficinónak ajándékozta, hogy ő ott a görög filozófus tanulmányozásának szentelhesse minden idejét. Ficino nemcsak maga dolgozott emberfeletti munkabírással, hanem maga köré gyűjtötte kora legkiválóbb elméit (Lorenzo de' Medici, Poliziano, Pico della Mirandola, Cristoforo Landino s annyan mások), összejöveteleket szervezve a platóni filozófia kérdéseinek megvitatására. Ficino és köre immár tudatosan nyúlt vissza az ókori példaképhez, az antik akadémia egyenes folytatásának, újjászületésének nyilvánítva tudós társaságukat. Megjelentek

⁶ Az olasz akadémiai történetére vonatkozó adatok monumentális összeállítása: Michele MAYLENDER, *Storia delle Accademie d'Italia I–V*, Bologna, 1926–1930, repr. Bologna, Arnaldo Forni, 1976. – Feltűnő, hogy a magyar tudományos irodalomban ismeretlen ennek a nagy tudósnak a neve, holott magyar állampolgárként élt és halt meg. Fiumei volt, városának számos ízben polgármestere, 1910-től országgyűlési képviselője; a magyar parlament épületében hunyt el szívroham következtében 1911-ben. Bár posztumusz munkájának megállapításain sokat korrigáltak a későbbi s különösen a legújabb tanulmányok, műve változatlanul kiindulópontja és alapja marad az olasz akadémia-történeti kutatásoknak.

⁷ Vö. Peter Eckhard KNABE, *Die Wortgeschichte von Akademie*, in „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen”, CCXIV/1977, 245–261.

⁸ A gymnasium terminust elsőnek Enea Silvio Piccolomini alkalmazta a bécsi egyetemre, később az ingolstadtit, majd 1498-tól a heidelbergit kezdték így nevezni, Itáliában pedig hagyományossá vált, különösen a padovai, a bolognai és a római egyetemek vonatkozásában. Vö. Harald DICKERHOF, *Autoconsapevolezza e costituzione delle Università alla luce delle loro denominazioni*, in *Università, Accademie...*, 3. jegyzetben i. m. 317.

⁹ MAYLENDER, i. m. V, 418–420.

¹⁰ Uo. II, 84–93; August BUCK, *Die humanistischen Akademien in Italien*, in *Der Akademiegedanke...*, 3. jegyzetben i. m. 12.

az intézményesülés első elemei: a résztvevőket az academicus, Ficinót pedig a „princeps Academicorum” megtisztelő titulus illeti meg; kialakulóban van egy új akadémiai rítus: jelképes feliratok, a szokásos „salus in Deo” köszönés felváltása a „salus in Platone” formával; symposionnal való megünneplése november 7-ének – Platón állítólagos születésnapjának – és így tovább.¹¹

Az akadémiai eszme nem sokáig maradt Firenze privilégiuma. 1464-től kezdve Rómában, Bessarion bíborosnak a Via Appián ma is álló házában jön létre egy tudós contubernium Theodor Gaza, Niccolò Perotti, Giovanni Gatti s a bíboros által Bécsből idehívott Regiomontanus részvételével. Ezt a társaságot ugyan csak utólag emlegették *Academia Bessarioniana* néven, de a vele csaknem egy időben, a Quirinale dombján, Pomponio Leto házában alakult *Academia Romana* vagy másképp *Pomponiana* már büszkén viselte az akadémia nevet. Az antik világ fővárosának romjai között Leto és társai, Filippo Buonaccorsi, Bartolomeo Platina és a többiek a római tradíció felé fordultak, érdeklődésük középpontjába az archeológia és a római vallás került. Az antik, pogány Róma bővületében élve egymást „sacerdotes Romanae Academiae”-nek, előljárójukat pedig „Pontifex Maximus”-nak nevezték, s filozófiai csillaguk az élvezethez való jogot hirdető, ateista Epikuros volt. Nápolyban Bölcs Alfonz király humanistáinak köréből fejlődött ki 1468-tól kezdve az *Academia Pontianiana*, előbb Antonio Beccadelli, majd a nagy humanista költő, Giovanni Pontano vezetése alatt. Tevékenysége a klasszikus latin költészet, elsősorban Vergilius tanulmányozására irányult; az 1500 körül, Velencében létrejött *Academia Aldina*, más néven *Accademia dei Filelleni* pedig a latin és görög klasszikusok szövegkritikáját tűzte ki célul, az alapítónak, a nyomdász és filológus Aldo Manuziónak személyes érdeklődésével összhangban.¹²

E magukat már akadémianak nevező, XV. századi, itáliai kezdeményezésekről megállapítható, hogy tevékenységük még erősen korlátozott volt; működésükre egy-egy nagy tudóseyéniség, esetleg mecénás nyomta rá bélyegét, érdeklődésük is alapítójuk, illetve vezetőjük személyes elkötelezettségéhez igazodott, s összejöveteleik színhelye kivétel nélkül az alapító vagy pártfogó vendégszerető otthona. Az elnevezés sem egyértelmű még: az „academia” szót gyakran felváltva használják a „contubernium”-mal, az *Academia Platonica* helyett szerepel a *Platonica familia* elnevezés is, s az *Academia Romana* előfordul *Sodalitas* néven is.

Egyelőre még a kötetlen csoportosulások vannak túlsúlyban, és az irodalmi, tudományos eszmecsere még nehezen különíthető el a művelt társalgástól.¹³ Vonatkozik ez a symposionokra, illetve conviviumokra is, melyek rendezésére alkalmilag, illetve a tartósabb csoportosulásoktól függetlenül is sor kerülhetett, de – mint például Careggiben – az akadémiai életének reprezentatív alkalmául is szolgálhattak, s idővel bizonyos szabályszerűséget követő rendezvényekké fejlődtek. Pontos határ

¹¹ Arnaldo DELLA TORRE, *Storia dell'Accademia Platonica di Firenze*, Firenze, 1902; Paul Oskar KRISTELLER, *Lay Religious Traditions and Florentine Platonism*, in P. O. K., *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma, Storia e Letteratura, 1956, 99–122; BUCK, *i. m.* 13–14.

¹² MAYLENDER, *i. m.* I, 443–448; IV, 320–337; I, 125–130; BUCK, *i. m.* 13–14.

¹³ Amedeo QUONDAM, *La scienza e l'Accademia*, in *Università, Accademie...*, 3. jegyzetben *i. m.* 23–26.

ezért nem vonható a különböző humanista körök és a korai akadémiák vagy – miként egyesek nevezik – „protoakadémiák” között.¹⁴ Az akadémiái minősítést e korai, kötetlen és szabad csoportosulások összejöveteleik rendszeressége, de még inkább eszmecseréik tudós színvonalára alapján igénylik, illetve érdemlik ki. Jól mutatja ezt Erasmusnak egy John Sixtinhez, 1499-ben Oxfordból írt levele, melyben egy ott rendezett conviviumról azt állítja, hogy a mondottakat Epikuros vagy Pythagoras is elégedetten hallgatta volna, s ezért a kiváló résztvevők akadémiát is alkothatnának, nemcsak conviviumot.¹⁵ Később, már az itáliai akadémiák virágkorában, azt a tudós társaságot, mely Padovában Gian Vincenzo Pinelli házában formálódott, de sohasem vált szabályos akadémiává, Paolo Manuzio 1560-ban „isteni szellemek” (köztük Dudith András) gyülekezetének nevezte, s így nyilatkozott róla: „Ó, mely tökéletes ez a társaság, annyira, hogy megérdemli az akadémia nevet.”¹⁶ Hát még ha tudta volna, hogy később egy Sir Philip Sidney, egy Tasso, egy Galilei lesznek a Pinelli-palota vendégei!

Arra is van példa, hogy egy intellektuális társalgásban jeleskedő csoportot utólag minősítsenek akadémiának, miként ezt Scipione Bargagli tette *Delle lodi dell'Accademia* (1569) című orációjában, ahol a Castiglione *Il cortegiano*-jában megörökített urbinói társaságot emlegeti ekképpen.¹⁷ Nemegetszer pedig pusztán hízelgésből, az új humanista tudományosság elismeréseként említenek akadémiaként ilyennek nem tekinthető csoportot vagy akár intézményt.¹⁸

Az akadémiák előzményeinek, akadémiai próbálkozásoknak tekinthető korai humanista társaságok általában rövid életűek, ritkán élnek túl alapítójuk vagy szervezőjük halálát. Még azok is, amelyek már joggal tekinthetők akadémiáknak, hamar elenyésztek: az *Academia Platonica* a XV. század végén, az *Aldina* 1515-ben, a *Pontaniana* 1523-ban; a Pomponio Leto halála (1497) után erősen átalakult *Academia Romaná*-t pedig a sacco di Roma (1527) söpörte el. Az akadémiai gondolat

¹⁴ Nem tartom ezért elfogadhatónak Robert MANDROU, illetve Vincenzo DE CAPRIO véleményét, akik, kitűnően jellemezve a szabad humanista társulásokat, élesen elkülönítik azokat a „bürokratikus”-nak mondott korai akadémiaiktól. Vö. R. M., *Des humanistes aux hommes de sciences (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris, Seuil, 1973, 44 (Histoire de la pensée européenne, 3); V. D. C., *I cenacoli umanistici*, in *Letteratura italiana*, ed. Alberto ASOR ROSA, I, Torino, Einaudi, 1982, 809.

¹⁵ „Homunculi non belli solum, verumetiam bellissimi, et eiusmodi, qui Academiam possent facere, non modo convivium.” Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Opus epistolarum* I, ed. P. S. ALLEN, Oxoniae, 1906, 268. (Az adatot Pajorin Klára szívességéből ismerem.)

¹⁶ „O che perfetta compagnia questa, sì che merita nome di Accademia, dov'è tanta dottrina, tanta bontà, tanto amore!” Idézi Pierre COSTIL, *André Dudith, humaniste hongrois. 1533–1589*, Paris, Les Belles Lettres, 1935, 94.

¹⁷ Vö. Amedeo QUONDAM, *L'Accademia*, in *Letteratura italiana*, 14. jegyzetben i. m. 832.

¹⁸ A Bolognában tanuló magyar Bornemisza Pál például 1526-ban megjelent kiadványának ajánlólevelét így keltezi: „Bononiae ex Academia Bochiana”, a szállást adó Achille Bocchi professzor házát tisztelve meg ekként. (Vö. BORSA Gedeon, *Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi Mohács előtti bolognai magyar vonatkozású nyomtatvány*, ItK LXXXVII/1983/, 48–50.) Clément Marot pedig egy 1535-ben írt versében, melyben I. Ferencet üdvözli a Collège Royal alapításáért, ez utóbbit „trilingue et noble Académie”-nek nevezi, szembeállítva az „ignorante Sorbonne”-nal. (Vö. KNABE, 7. jegyzetben i. m. 256.)

azonban ekkorra már meggyökeresedett, s a XVI. században ellenállhatatlan erővel tört utat magának.

Az akadémiák történetének e második szakaszában már valóságos mozgalomról beszélhetünk, különösen a kulturális téren élenjáró Itáliában, ahol 1550 körül már minden jelentős városban volt akadémia. Méltán tekinti az olasz kutatás e századot „az akadémiák százada”-nak; az új intézmények „a kulturális kohézió legfontosabb központjai” lettek, melyek az egész országot behálózva élesztőivé és terjesztőivé váltak az új, korszerű műveltségnek és tudománynak.¹⁹

Az akadémiák rövid élettartama a mozgalom XVI. századi, virágzó szakaszában is általános maradt. Az egymást követő szervezkedések között azonban már határozott kontinuitás figyelhető meg, amint azt a firenzei példa mutatja.²⁰ Alig enyészett el az *Accademia Platonica*, a Rucellai család kertjében, az *Orti Oricellari*-ban 1503 táján már új tudós csoport szerveződik, melynek Machiavelli lesz nevezetes szereplője. De jelen van itt az a Francesco Cattani da Diacetto is, Ficino leghűbb tanítványa, aki a mester halála után továbbhagyományozta és -fejlesztette a ficinói neoplatonikus doktrínát, valamint az a Giambattista Gelli, aki az *Orti Oricellari* körének szétszóródása után 1540-ben egyike lesz az *Accademia degli Umidi* tagjainak. Ez utóbbi a következő évben, Cosimo nagyherceg kívánságára, *Accademia Fiorentina* néven átalakul a világ első hivatalos, állami akadémiájává – amiről még szó lesz –, hogy azután a bürokratikus vezetéssel elégedetlen akadémikusok egy disszidens csoportja 1582-ben megalapítsa a máig fennálló *Accademia della Crusca*-t, az anyanyelv kultuszát célul tűző valamennyi modern akadémia példaképét.

De említhetem a padovai akadémiák egymást követő sorozatát is: itt 1540-ben alakul meg az *Accademia degli Infiammati*, melynek létrejöttében nagy szerepe volt annak az Alessandro Piccolomininek, aki előzőleg a sienai *Accademia degli Intronati*-nak volt egyik vezető személyisége.²¹ Az első padovai akadémia igazi lelke azonban Sperone Speroni volt, aki a korán felozlott akadémia helyébe 1557-ben már újat szervezett *Accademia degli Elevati* néven. Három év múlva ez is megszűnt, valószínűleg Speroni Rómába távozása miatt, de 1564-ben már helyébe lépett az új *Accademia degli Etere*i, a Padovában tanuló Scipione Gonzaga herceg szervezésében. Ez a sok jeles író és tudóst tömörítő társaság, melynek egy ideig Battista Guarini, a *Pastor fido* írója volt a principéje, 1568 után, Gonzaga távozása következtében

¹⁹ Frances A. YATES, *The French Academies of the Sixteenth Century*, London, The Warburg Institute, 1947; repr. Nendeln (Liechtenstein), Kraus, 1973, 1; Cesare VASOLI, *Cultura e „mitologia” nel principato (considerazioni sulla „Accademia fiorentina”)*, in C. V., *La cultura delle corti*, Bologna, Cappelli, 1980, 159; Uő, *Le Accademie fra Cinquecento e Seicento e il loro ruolo nella storia della tradizione enciclopedica*, in *Università, Accademie...*, 3. jegyzetben i. m. 81.

²⁰ Armand L. DE GAETANO, *The Florentine Academy and the Advancement of Learning Through the Vernacular; The Orti Oricellari and the Sacra Accademia*, in „Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance”, XXX/1968/, 20–52; Uő, *Giambattista Gelli and the Florentine Academy. The Rebellion Against Latin*, Firenze, Olschki, 1976, 87–136 (az előző tanulmány átdolgozott változata a könyv IV. fejezeteként).

²¹ Richard S. SAMUELS, *Benedetto Varchi, the „Accademia degli Infiammati” and the Origins of the Italian Academies*, in „Renaissance Quarterly”, XXIX/1976/, 599–634.

hanyatlani kezdett, s hamarosan el is enyészett. Ascanio Martinengo apát 1573-ban *Accademia degli Animosi* néven azonban újjászervezi a társaságot, melynek tagjai között a visszaköltöző Sperone Speroni is helyet foglal, személyében is szimbolizálva az akadémiai mozgalom folytonosságát.²²

A szerény kezdetre, a hagyományörzésre és a folytonosságtudatra a legjobb példa azonban a kissé később keletkezett *Accademia dei Lincei*, melyet 1603. augusztus 17-én egy római arisztokrata fiatalember, Federico Cesi alapított, három diák barátjával. Célul a természet titkainak kutatását tűzték ki, s minthogy ez a pápai államban gyanús dolognak számított, szigorú titokban tartották összejöveteleiket a Cesi-palota egyik félreeső szobájában. Bár csak négyen voltak, gondoskodtak az akadémiai kellékekről: statútumot szerkesztettek, jelvényeket készítettek, Cesit principévé választották. E látszólag komolytalan egyesület nem sokáig működött, mert a szülők rossz szemmel nézték szépreményű fiaik titokzatos mesterkedéseit, s megtiltották összejöveteleiket. 1609-ben azonban Cesi, egyetlen megmaradt akadémikustársával összefogva, *Lynceographum* címmel új programot dolgozott ki, s új tagokat kezdett toborozni; rendkívüli sikerrel, mert 1610-ben már köztük van Giambattista Della Porta, 1611-ben pedig Galilei is. A világ első jelentős természettudományos akadémiája 1630-ig működött folyamatosan, ekkor Cesi halála, valamint a Galilei-per előszele a felbomlását okozta. Több mint száz év múlva, 1745-ben tettek néhány kísérletet feltámasztására, ez azonban végül is csak 1795-ben sikerült, s ma a *Lincei* Olaszország nemzeti akadémiája.²³

Az akadémiák keletkezésének ez a mozgalom jellege, az akadémiai gondolatnak ez a folyamatos és mindig megújuló jelenléte a kezdeményező ország, Itália határain túl is maradéktalanul megfigyelhető. Bár Itálián kívül az akadémiai gondolat, közvetlen firenzei és római hatásra, legelőször Németországban vert gyökeret – amiről később még lesz szó –, legyen szabad most a szervezesebb fejlődést mutató s ezért tanulságosabb francia példára szorítkoznom.

A kiindulópont ez esetben is Itália, pontosabban Velence, ahol Aldo Manuzio akadémiajával kapcsolatba került a francia követként ott tartózkodó idősebb Baif, a *Pléiade* neves költőjének az apja, aki hazatérte után Párizsba hívta az akadémia egyik kiváló görög filológusát, Gerolamo Aleandrót. Ennek tanítványa és barátja lett Jean Dorat, a francia akadémiai mozgalom atyja, aki a párizsi Collège de Coqueret-ban egész tudósnevezdéket nevelt fel.²⁴ Dorat itteni köre ugyan még nem volt akadémia, de utólag már annak kezdték tekinteni, akárcsak a részvételével és tanítványaiból alakult s immár világhírűvé vált költői és filozófiai csoportosulást, a *Pléiade*-ot. E körnek a tagjai a művelt udvari ember, Jean de Morel otthonában,

²² MAYLENDER, *i. m.* II, 263–265; II, 319–323; I, 197–200.

²³ *Uo.* III, 430–503; Giuseppe OLMÍ, „In esercizio universale di contemplatione, e pratica”: Federico Cesi e i Lincei, in *Università, Accademie...*, 3. jegyzetben *i. m.* 169–235.

²⁴ YATES, 19. jegyzetben *i. m.* 14–16; Jürgen von STACKELBERG, *Die Académie Française*, in *Akademiegedanke...*, 3. jegyzetben *i. m.* 44.

máskor az ifjabb Baif házában vagy másutt jöttek össze, s ott elmés társalgás mellett felolvasták műveiket s megvitatták azokat.²⁵ Innen már csak egy lépés volt az első szabályos, intézményszerű francia akadémia létrehozása 1570-ben Baif kezdeményezésére.²⁶ Az ekkor alakult *Académie de poésie et de musique* már királyi engedély birtokában működött, jóváhagyott statútuma, jegyzőkönyve volt, és néhány évre a francia szellemi elit igazi központja lett.²⁷ A Baif akadémiáját pártoló IX. Károly halála után a Lengyelországból hazatérő új király, III. Henrik saját maga szervezett új akadémiát, *Académie de Palais* néven, jórészt a korábbi akadémia tagjaiból. Ez utóbbi 1576-tól 1579-ig működött rendszeresen, a király mindenkori tartózkodási helyén, olyan illusztris személyek részvételével, mint Ronsard, Pontus de Tyard, Baif, Bodin, d'Aubigné, Du Perron stb.²⁸ Ezek az évek a viszonylagos vallási tolerancia évei voltak Franciaországban, ezért lehetett jelen egy ideig a kemény hugenotta d'Aubigné is.²⁹ Az újabb polgárháborúk sodrában d'Aubigné átplántálta az akadémiai eszmét a navarrai király, a leendő IV. Henrik udvarába, Pau városába, ahol megszületett Du Bartas, Du Plessis Mornay, De Sponde és mások protestáns szellemű akadémiája.³⁰ A század utolsó két évtizedében és a következő század elején azután már Franciaországban is egymás után jöttek létre a magukat akadémiának nevező csoportosulások, illetve akadémiai működést folytató baráti tudós csoportok, mígnem egyikükből, a Valentin Conrart házában, az 1630-as évek elején működő baráti társaságból Richelieu meg nem szervezte az *Académie Française*-t. E nagy jövőjű intézmény mint merőben új szervezet jött ugyan létre, szervezői azonban tudatosan visszanyúltak a francia akadémiai mozgalom bölcsőjéhez. Az *Académie Française* létrehozását szentesítő *Lettres patentes* azokat a gondolatokat visszhangozza, melyeket jó nyolcvan évvel azelőtt, 1549-ben Du Bellay fogalmazott meg híres írásában, a *Pléiade* manifestumának és programirátának tekinthető *Défense et illustration de la langue française*-ben.³¹

Bár a mozgalom e második virágzó szakaszában is többnyire a magánszférában, baráti társaságokból alakultak ki az akadémiák, s az intézményes jelleg még mindig nem kritériuma létezésüknek (lásd az *Orti Oricellari* körének, Pinelli társaságának, a *Pléiade*-nak az esetét), most már általános a törekvés megfelelő szervezet létrehozására. A XVI. század derekán Itáliában az akadémia már elsősorban bizonyos

²⁵ Abel LEFRANC, *La vie quotidienne au temps de la Renaissance*, Paris, Hachette, 1948, 62–66; YATES, i. m. 19.

²⁶ Megszervezésére már 1567-ben is volt egy sikertelen kísérlet. Vö. François SECRET, *La première Académie française de musique selon les témoignages de Genebrard et de Jean Bodin*, in „Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance”, XL/1978/, 119–120.

²⁷ Történetére lásd YATES 19. jegyzetben idézett, immár klasszikus művét.

²⁸ Robert J. SEALY, S. J., *The Palace Academy of Henry III*, in „Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance”, XL/1978/, 61–83; teljesebb könyvváltozata: *The Palace Academy of Henry III*, Genève, Droz, 1981, 209 l. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, CLXXXIV).

²⁹ YATES, i. m. 208–221.

³⁰ SEALY, i. m. 173.

³¹ YATES, i. m. 275–290; STACKELBERG, 24. jegyzetben i. m. 27–34. – Vö. legújabban: [Nicolas FARET.] *Projet de l'Académie, pour servir de Préface à ses Statuts*, éd. Jean ROUSSELET. Université de Saint-Étienne, 1983 (Images et témoins de l'âge classique, 13).

szervezeti formát – Amedeo Quondam kifejezésével „kulturális modell”-t – jelent, melynek kialakultak az intézményszerű attribútumai.³² A szemléletváltozást jól jelzi, hogy amikor az *Accademia della Crusca* tagjai először választottak elnököt, az új „arciconsolo”, Giovanbattista Deti öntudatosan jelentette ki az 1584. március 25-én tartott ünnepségen, hogy akadémiajuk, melyet eddig inkább „brigatá”-nak lehetett nevezni, ezzel az aktuussal vált igazi akadémiává.³³ Az egyes akadémiai csoportok most már egymás után státútumokat készítenek, kialakítják a tisztségviselők hierarchiáját, jelképeket (imprézákat), szimbolikus neveket szerkesztenek, ünnepeket állapítanak meg. A szervezeti kereteket, illetve az előírásokat gyakran már meglévő más típusú intézmények, társaságok mintájára hozták létre, hasznosítva a vallásos confraternitások, a céhek, az egyetemi diákszervezetek formai tanulságait.³⁴ Az *Accademia dei Lincei* szigorú korai szabályzatain pedig félreismerhetetlen a jezsuita rend szervezetének a hatása.³⁵

A legrégebbi fennmaradt akadémiai szabályzat az 1525-ben Sienában alakult *Accademia degli Intronati* státútuma, s ezért ezt tartják az első szabályos akadémia-nak, jóllehet már Giovanni Pontano is szerkesztett törvényeket a róla elnevezett nápolyi akadémia számára, ezek azonban nem maradtak fenn.³⁶ Mai szemmel sok furcsaságot találunk ezekben a korai akadémiai szabályzatokban. Így például a Baif által szervezett első francia akadémia státútuma megkülönböztetett alkotó tagokat (compositeur) és hallgatókat (auditeur). Az előbbieknél joguk volt előadni, valamint véleményt nyilvánítani, az utóbbiaknak viszont fizetniük kellett azért, hogy jelen lehessenek az üléseken, de hozzászólniuk nem volt szabad. A hallgató tagok élén maga a király állt, neki sem volt joga a szólásra. Ugyanez a szabályzat előírja, hogy komolyabb nézeteltérések esetén az akadémia székhelyétől számított száz lépés távolságon belül az akadémikusoknak nem szabad egymást sem szóval, sem tettelesen bántalmazni.³⁷ Az intézményes jelleghez hozzátartozott bizonyos rítusok kialakítása, miként azt már az *Accademia Platonica* esetében láttuk. Míg ez Platón születésnapját, úgy Pomponio Leto *Accademia Romaná*-ja Róma alapításának évfordulóját ünnepelte rendszeresen.³⁸ Szokásossá váltak a tagok (különösen elnökök – principék) halála alkalmával mondott gyászbeszédék és emlékkiadványok. Jellemző volt bizonyos exkluzivitásra és titokzatosságra való törekvés: nemcsak az akadémiaiknak adtak rejtett értelmű különös elnevezéseket, de maguk a tagok is külön akadémiai nevet kaptak, s ennek megfelelő jelvényt. Így kialakult egy bonyolult s csak a beavatottak által ismert szimbolika, mely nagyon megfelelt a XVI. század második fele, a manierizmus évti-

³² Amedeo QUONDAM, *L'Accademia*, 17. jegyzetben *i. m.* 823–898.

³³ *Uo.* 853.

³⁴ KRISTELLER, 11. jegyzetben *i. m.* 99–109; DE GAETANO, *The Florentine Academy...*, 20. jegyzetben *i. m.* 28.

³⁵ OLMI, 23. jegyzetben *i. m.* 190–191.

³⁶ MAYLENDER, *i. m.* III, 350; IV, 335.

³⁷ YATES, *i. m.* 21.

³⁸ Gioacchino PAPARELLI, *Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi)*, 2. ed., Roma, Nuova Società, 1977, 39.

zedei ízlésének. Luca Contile, az ismert manierista költő például 1574-ben egy egész értekezést szentelt azoknak az imprézáknak és jelmondatoknak a magyarázatára, melyeket az 1562-ben alapított pavai *Accademia degli Affidati* tagjai használtak.³⁹ A szimbolikus elnevezésekre jó példa a híres *Accademia della Crusca*, a „korpa” akadémiaja, ami annyit jelent, hogy feladata a korpától megtisztítani a lisztet, vagyis az igazi, tiszta toszkán nyelvtől távol tartani a nyelvjárási és idegen elemeket. Az *Accademia dei Lincei* neve is csak akkor érthető, ha tudjuk, hogy a hiúz jelentésű *lince* szóból képzett melléknévről van szó: *linceo* annyit jelent, mint hiúzi, hiúzszerű, hiúz módra látó (*lincei* ennek a többes száma). A hiúzról ugyanis az a hiedelem élt, hogy bele tud látni a tárgyak belsejébe is: a *linceo* tehát olyan kutató, aki a természet láthatatlan rejtelmét is ismeri vagy kifürkészni reméli. Ezek a szimbólumok tehát az egyes akadémiai célkitűzéseit fogalmazták meg a kor szellemének, elsősorban a neoplatonizmus ezoterikus irányának jegyében.

Különösen gyakori a kertszimbolika, mint például az 1540-es években működő, piacenzai *Accademia degli Ortolani* (a kertészek akadémiaja) esetében, ahol az egyes tagok egy-egy kerti növény nevét viselték (Cipolla, Cocomero, Carota stb.), jelvényként pedig Priapus sarlóját választották.⁴⁰ Máskor egy-egy nevezetes fa, például platánfa volt az akadémia szimbóluma, a lombkoronája alatti árnyas tér pedig egyúttal az összejövetelek színhelye. Láttuk, hogy már a legkorábbi protoakadémiai esetében is mily gyakori volt, hogy a tudós társaság kertben vagy városkörnyéki kertes villában tartotta székhelyét és találkozóit. Az intellektuális eszmecsere itt párosulhatott a természet szépségeinek csodálatával és a lélek felfrissülésével, követve ezzel is az antik példát, hiszen az athéni Akadémia is egy város melletti ligetben volt.⁴¹ Még az oly hivatalosnak tetsző *Académie Française* elnevezés mélyén is ott bujkál a platonizáló kertszimbolika. A nevet ugyanis attól a Pierre de La Primaudaye-től kölcsönözték, aki az 1570-es években így nevezett el egy Angers városában alakult néhány fős baráti társaságot, mely – őt idézem – „en un jardin ou verger Platonique, autrement appelé académie” (egy platóni kertben vagy gyümölcsösben, más szóval akadémiaiban) vitatta meg az erkölcsfilozófia kérdéseit. *Académie Française* eredetileg annyit jelent tehát, mint francia platóni liget.⁴² Az akadémiai gondolat egyik nagy képviselője, Justus Lipsius szóhasználatában a kert egyenesen az akadémia szinonimája lett: a *De constantiá*-ban a kertet – Laskai János fordítását idézem – a Múzsák házának, a Bölcsesség Scholájának és árnyékozó Akadémiának

³⁹ YATES, *i. m.* 10.

⁴⁰ Alessandra DEL FANTE, *L'Accademia degli Ortolani*, in *Le corti farnesiane di Parma e Piacenza, 1545–1622*, II, ed. Amedeo QUONDAM, Roma, Bulzoni, 1978, 153.

⁴¹ BUCK, 10. jegyzetben *i. m.* 11.

⁴² SEALY, 28. jegyzetben *i. m.* 72–73; STACKELBERG, 24. jegyzetben *i. m.* 38–39. – A kérdés egészéről lásd: Terry COMITO, *The Idea of the Garden in the Renaissance*, New Brunswick (N. J.), Rutgers Univ. Press, 1978, 64–68.

nevezi.⁴³ A Leydenben körülötte alakult tudós csoport elnevezése pedig nem más, mint *Hortus Lipsii* – Lipsius kertje.⁴⁴

A tudós intellektuelek spontán, szabad akadémiai mozgalmában nagyfokú ideológiai pluralizmus és vallási tolerancia érvényesült.⁴⁵ Érthető ezért, hogy korán megjelent az akadémia és a hatalom konfliktusa. Első ízben 1468-ban, mikor az *Accademia Romana* libertinus és antiklerikális nézeteikről ismert vezető tagjai állítólag politikai összeesküvést kezdeményeztek a pápai hatalom megdöntésére. Egyeseknek sikerült elmenekülniök, többen azonban megismerhették a pápai börtön kínzókamráit; de szerencsájukra II. Pál pápa végül is nem vette komolyan a dolgot, amolyan catilinásdi játéknak tekintve azt; szabadon engedte őket, sőt – szigorú ellenőrzés mellett – engedélyezte további működésüket is, de ezután jobbra csak régésszettel foglalkozhattak.⁴⁶ 1513, a Mediciek restaurációja után az *Orti Oricellari* köre lett a republikánus ellenzék egyik központja Firenzében – nem véletlen, hogy Machiavelli itt olvasta fel több műve készülő fejezeteit. 1522-ben innen indult ki a Giulio de' Medici kardinális elleni sikertelen összeesküvés, mely nemcsak a társaság működésének vetett véget, de egyes tagjai ezúttal már a fejükkel fizettek.⁴⁷ A Pier Luigi Farnese, Parma és Piacenza fejedelme ellen 1547-ben szervezett összeesküvés részesei pedig az oly ártatlan nevet viselő *Kertészek Akadémiája* soraiból kerültek ki. Bár ez alkalommal végeztek a zsarnokkal, de azért az akadémiának is befellegzett.⁴⁸ Egyes itáliai akadémia, így az *Accademia Parrasiana* Cosenzában, az *Accademia dei Grillenzoni* Modenában és az *Accademia degli Addormentati* Rovigóban a reformációval való szimpatizálás melegágyai lettek; ezek működésének az egyházi hatóságok vetettek véget.⁴⁹

Egyre általánosabbá vált a bizalmatlanság az akadémiaakkal szemben. A hatóságok gyanakodni kezdtek, hogy történelmi és irodalmi foglalkozás címén politikai összeesküvések fonódnak, hogy a filozófiai viták eretnokségbe torkollnak, hogy a természet kutatása ürügyén mágikus praktikák folynak.⁵⁰ A kezdődő abszolutizmus és a győztes ellenreformáció világában az akadémiai mozgalom szabadsága így lassan lehetetlenné vált. A fejedelmi és egyházi hatalom egyre kevésbé tűrte, hogy az intellektuális elit különböző csoportjai az ő ellenőrzésétől függetlenül szervezkedjenek és működjenek. Az akadémia fontosságát s a kultúra és tudomány fejlődésében betöltött szerepét azonban egyes államférfiak is felismerték, s így, miközben számos akadémia működése lehetetlenné vált, mások pedig fokozatosan a helyi jelentőségű

⁴³ LASKAI János *Válogatott művei. Magyar Iustus Lipsius*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 114–117 (Régi Magyar Próza Emlékek, II).

⁴⁴ KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „késő-humanista ellenzék”*, Acta Hist. Litt. Hung. IX/1969, 20.

⁴⁵ „the academic movement consistently pursued a policy of tolerance, non-violence, and charity”: YATES, 19. jegyzetben *i. m.* 234.

⁴⁶ PAPARELLI, 38. jegyzetben *i. m.* 35–61.

⁴⁷ DE GAETANO, *Giambattista Gelli...*, 20. jegyzetben *i. m.* 92–93; BUCK, 10. jegyzetben *i. m.* 17.

⁴⁸ DEL FANTE, 40. jegyzetben *i. m.* 150, 169–170.

⁴⁹ BUCK, *i. m.* 17; S. MALAVASI, *Giovanni Domenico Roncalli e l'Accademia degli Addormentati di Rovigo*, in „Archivio Veneto”, XCV, no. 130/1972f. 47–58.

⁵⁰ VASOLI, *Le Accademie...*, 19. jegyzetben *i. m.* 83.

tudományos társaságocskák színvonalára süllyedtek, megindult a központi, állami akadémiák alapítása, illetve bizonyos akadémiai csoportok állami intézményekké való átszervezése. S ezzel köszönt be az akadémiák korai történetének a harmadik szakasza: a tudósok spontán mozgalmából az akadémia állami intézmény lett.

Ezt az újítást elsőként, mint láttuk, a minden demokratikus és republikánus hagyományt kiirtani törekvő Cosimo nagyherceg vezette be az *Accademia Fiorentina* létrehozásával,⁵¹ a legkövetkezetesebben pedig Richelieu valósította meg az *Académie Française* alapításával.⁵² Ez a változás természetesen a tudományos szabadság nagyfokú korlátozásával járt együtt. Az *Accademia Fiorentina* 1547. évi új statútumai elrendelik például, hogy az akadémikusoknak tudományos vagy irodalmi műveiket csak a cenzoré-k előzetes jóváhagyása esetén szabad eladniok vagy publikálniok; ez utóbbiaknak joguk, sőt kötelességük volt a káros írásokat (*compositioni disoneste o malediche*) elégetni vagy összetépni.⁵³ A francia akadémia statútumainak 21. §-a megtiltotta bármiféle vallási téma megbeszélését, a 22. pedig előírja, hogy politikai és erkölcsi kérdések csak az uralkodó álláspontjával egyező szellemben tárgyalhatók.⁵⁴ Cosimo nagyherceg nem tűrte az akadémikusok zárt összejöveteleit, s ezért 1550-ben elrendelte, hogy üléseiket a Palazzo Vecchióban, vagyis a kormány épületében tartsák meg.⁵⁵ Richelieu pedig a francia akadémia megalakulásakor a tudósok és írók mellé számos vezető állami funkcionáriust nevezett ki az első tagok közé.⁵⁶

Voltak persze ennek az államosításnak kétségtelen előnyei is. Most már az állam gondoskodott helyiségről, épületről, fűtésről, támogatta a könyvkiadást. Az akadémiai tagság ezután már nemcsak tudományos, de közéleti rangot is jelentett, s anyagi és jogi előnyökkel járt. Az *Accademia Fiorentina* konzuljának (elnökének) joga volt részt venni az állam nagytanácsának az ülésein, a francia akadémia tagjai pedig közvetlenül a legfelsőbb bírósághoz fordulhattak peres ügyekben. Firenzében az akadémia tisztviselői, Párizsban a tagok is, illetményben, illetve különböző juttatásokban részesültek,⁵⁷ melynek fejében komolyan kellett venniök kötelezettsé-

⁵¹ Mint az újkori állami művelődéspolitikai első nagyszabású kísérletével, Cosimo akadémiajával újabbán gazdag irodalom foglalkozik: DE GAETANO, *The Florentine Academy...*, 20. jegyzetben *i. m.*; Michel PLAISANCE, *Une première affirmation de la politique culturelle de Côme Ier: La transformation de l'Académie des „Humidi” en Académie Florentine (1540–1542)*, in *Les écrivains et le pouvoir en Italie à l'époque de la Renaissance* (Première Série), éd. André ROCHON, Paris, Univ. de la Sorbonne Nouvelle, 1973, 361–439 (Centre de Recherche sur la Renaissance italienne, 2); Claudia DI FILIPPO BAREGGI, *In nota alla politica culturale di Cosimo I: l'Accademia Fiorentina*, in „Quaderni Storici”, VIII/1973/, 527–574; Michel PLAISANCE, *Culture et politique à Florence de 1542 à 1551: Lasca et les „Humidi” aux prises avec l'Académie Florentine*, in *Les écrivains et le pouvoir en Italie à l'époque de la Renaissance* (Deuxième Série), éd. André ROCHON, Paris, Univ. de la Sorbonne Nouvelle, 1974, 149–242 (Centre de Recherche sur la Renaissance italienne, 3); DE GAETANO, *Giambattista Gelli...*, 20. jegyzetben *i. m.*; VASOLI, *Cultura...*, 19. jegyzetben *i. m.* 159–189; Uő, *Le Accademie...*, 19. jegyzetben *i. m.* 81–115.

⁵² STACKELBERG, 24. jegyzetben *i. m.*

⁵³ DI FILIPPO BAREGGI, *i. m.* 541.

⁵⁴ STACKELBERG, *i. m.* 39.

⁵⁵ DE GAETANO, *Giambattista Gelli...*, 109.

⁵⁶ STACKELBERG, *i. m.* 28.

⁵⁷ DE GAETANO, *i. m.* 107, 109; STACKELBERG, *i. m.* 35.

geiket. Az *Accademia Fiorentina*-ban vezettek egy *Specchio* elnevezésű dossziét (amolyan kádernyilvántartást), ahol a „provveditore” minden akadémikus lapjának egyik oldalára feljegyezte a produktív munkájával kapcsolatos adatokat (előadások, publikációk stb.), míg a negatív oldalra a hanyagságra, engedetlenségre vonatkozó tényeket (ülésekről való távolmaradás, tisztségviselők iránti tiszteletlenség, határidők be nem tartása stb.).⁵⁸ Colbert pedig, akire XIV. Lajos rábízta az *Académie Française* felügyeletét, azzal próbálta megszilárdítani a fegyelmet, hogy elrendelte: rendszeres illetmény helyett minden akadémiai tag, amikor részt vesz egy ülésen, egy zsetont kapjon, melyet azután 30 sous-ra beválthatott.⁵⁹

Az állam, illetve az uralkodó tartalmi és személyi kérdésekben messze-
menően érvényesíthette befolyását. Mikor a firenzei akadémikusok 1562-ben meg-
tudták, hogy a tridenti zsinat illetékes bizottsága elhatározta Boccaccio *Decamerone*-
jának az indexre vételét, a nagyherceg közbenjárását kérték, aki azt elvállalta
ugyan, de egyúttal elrendelte, hogy az akadémia készíttesse el a *Decamerone* purgált
kiadását.⁶⁰ Míg korábban, a mozgalmi szakaszban az akadémiai tagság fogalma
meglehetősen laza volt, az új tagok többnyire maguk jelentkeztek, s nem a régiek
választották őket, addig most zárt szám és szigorú kiválasztás érvényesül az állami
művelődéspolitikai szellemében. 1638-ban az *Académie Française* megbírálta példá-
ul Corneille *Cid*-jét (ma azt mondhatnánk, hogy túl barokknak találták), s csak ami-
kor a szerző hajlandó volt már tiszteességesen betartani a hármasság klasszicista
követelményét, akkor választották meg taggá, 1647-ben. Később XIV. Lajos mind-
addig megakadályozta Lafontaine felvételét, amíg jelöltje, Boileau meg nem kapta a
beválasztásához elegendő szavazatot.⁶¹

Az akadémiaiknak országos intézménnyé s ezzel bizonyos hatalommal rendel-
kező szervezetté válása kiélezett egy kezdettől fogva lappangó ellentétet. A tudo-
mányos élet korábbi hagyományos intézményei, az egyetemek ugyanis rossz szemmel
nézték az akadémiai mozgalmat. Fokozódott az ellenérzés, amikor az akadémiaik már
kezdtek szabályos jogi személyekké válni s jóváhagyott statútummal rendelkezni. A
párizsi egyetem vezetői például éveken át próbálták megakadályozni Baif *Académie
de poésie et de musique*-jének a törvényesítését.⁶² Még inkább nőtt a féltékenység,
amikor az állami akadémiaik megjelentek. Cosimo nagyherceg ezen úgy segített, hogy
elrendelte: az akadémia konzulja – így nevezték az elnököt – legyen egyúttal az egye-
tem mindenkoros rektora.⁶³ A Sorbonne még Richelieu teljhatalmával is dacolva, két
éven át sikeresen akadályozta mindenféle jogi kifogásokkal az *Académie Française*
alapítólevelének (*Lettres patentes*) a párizsi parlamenttel való parafálását.⁶⁴ Az akadé-

⁵⁸ DE GAETANO, *i. m.* 109.

⁵⁹ STACKELBERG, *i. m.* 35.

⁶⁰ DE GAETANO, *i. m.* 133.

⁶¹ STACKELBERG, *i. m.* 35.

⁶² YATES, *i. m.* 27.

⁶³ DE GAETANO, *i. m.* 108, 131.

⁶⁴ STACKELBERG, *i. m.* 34.

miai gondolatot azonban nem fenyegette már semmiféle veszély: Európa önálló állami ezután már egymást követve hozták létre nemzeti akadémiájukat.

Jellemző azonban, hogy még ezután is a tudósok magánkezdeményezése, vagyis a spontán mozgalom volt a kiindulópont az akadémiák létrejöttékor.⁶⁵ Az *Académie Française*-hez hasonlóan az 1660-ban megalakuló *Royal Society* is egy szűk magántársaságból vált hivatalos akadémiává: 1645-ben előbb Londonban, majd 1648-tól kezdve Oxfordban formálódik és szerveződik meg az a tudós csoport, mely azután 1659-ben Londonba visszatérve maga lesz a királyi társaságnak. A gyökerek persze itt is sokkal mélyebbre nyúlnak vissza: a részben németországi, pfalzi emigránsokból verbuválódó csoportoknak *Invisible College*-ként való emlegetése világosan utal az angol akadémiái mozgalom rózsakeresztes eredetére.⁶⁶ De említsünk egy német példát is: 1652-ben egy német kisvárosban, Schweinfurtban négy orvos olasz minták, elsősorban a *Lincei* nyomán megalapítja az *Academia Naturae Curiosorum*-ot. Ebből a szerény, helyi kezdeményezésből 1672-ben már a *Sacri Romani Imperii Academia Naturae Curiosorum* lett, közhasználatú nevén a *Leopoldina*, mely a XVIII. században már mint *Kaiserlich Leopoldinisch-Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher* működött s szerzett halhatatlan érdemeket a természettudományok művelésében.⁶⁷

Az akadémiák történetének első évszázadai alatt az akadémiái gondolat tartalmilag is sokat módosult. A XV. századi humanista jellegű csoportosulások és akadémiái kísérletek kivétel nélkül az újrafelfedezett klasszikus ókor irodalmi, eszmei, tárgyi örökségének a tanulmányozására alakultak. A mai tudományos akadémiáknak illik tudniok, hogy bölcsőjüket az a tudományszak rengette, melyet ma ókortudománynak hívunk. Akkor ez persze csaknem a tudományok összességét jelentette, s a kor jelenére irányuló vizsgálatoknak is a bázisa és kiindulópontja volt. Az ókori szövegek tanulmányozásából egyenes út vezetett a tudományok enciklopédikus teljességéhez, mely rányomta bélyegét a XVI. századi akadémiák munkásságára. A filológiai kérdések mellett az *Academia Aldina*-ban már orvostudományi kérdések is megvitatásra kerültek, az *Orti Oricellari* körében pedig, Machiavelli jóvoltából, a politikatudomány és a hadtudomány is napirenden volt – persze továbbra is a klasszikus szerzőkből kiindulva.

Vannak persze akadémiák, illetve akadémiászerű csoportok, melyek működése alig több, mint elegáns és nemes irodalmi időtöltés (otium), kissé a XVII. századi francia irodalmi szalonok életét előlegezve. A jelentősebbek azonban egyre igényesebb célokat tűznek maguk elé, a tudomány fejlesztésének és továbbadásának, terjesztésének új útjait és formáit keresik.⁶⁸ Az újrafelfedezett aristotelési poétika újkori diadalútja például Bartolomeo Lombardinak a padovai *Accademia degli Infiammati*-

⁶⁵ VASOLI, *Le Accademie...*, 19. jegyzetben i. m. 113.

⁶⁶ Frances A. YATES, *The Rosicrucian Enlightenment*, 2. ed., Boulder (Colorado), Shambala, 1978, 182–183.

⁶⁷ Rolf WINAU, *Zur Frühgeschichte der Academia Naturae Curiosorum*, in *Akademiegedanke...*, 3. jegyzetben i. m. 118–125.

⁶⁸ VASOLI, *Le Accademie...*, 19. jegyzetben i. m. 82, 97.

ban 1541–1542-ben tartott előadás-sorozatával kezdődött.⁶⁹ Az 1557-ben alakult, rövid életű *Accademia Veneziana* nyilvános könyvtárat alapított, és páratlan publikációs programot dolgozott ki az ókor és a humanizmus legalapvetőbb műveinek kiadására. A tervezett háromszáz kötetből négyéves fennállása alatt kb. negyvenet meg is jelentetett.⁷⁰ A legtöbb eredményt azonban az *Accademia Fiorentina* tudta felmutatni a tudományos érdeklődés kiterjesztésében. Szerencsére ismeretes az 1540–1550-es években elhangzott firenzei akadémiai előadások jegyzéke, amely a legváltozatosabb tematikáról tanúskodik. Az előadáscímek nagy része ugyan irodalmi, az alapul választott irodalmi szöveg azonban többnyire csak ürügy és kiindulópont volt valamely tudományos kérdés tárgyalásához. Domenico Mellini például Petrarca egyik szonettjéből kiindulva a Napról értekezett, Cosimo Bartoli pedig a Purgatórium 31. éneke alapján a szem fiziológiájáról szólt.⁷¹ Költői szövegek nyomán vagy attól függetlenül előadások hangzottak el a festészetről, a planétákról, a szabad akaratról, a szerelemről, jogi, pszichológiai, nyelvtani, stilisztikai kérdésekről és így tovább.⁷² Jelentőségüket növeli, hogy egy részüket nemcsak tudós körben, de vasárnaponként a Santa Maria Novella templomban a nagyközönség számára is elmondták.

Az *Accademia Fiorentina* előadásai között különösen nagy számban szerepeltek az erkölcsfilozófia tárgykörébe tartozó problémák, melyek a XVI. század második felében a filozófiai érdeklődés középpontjába kerültek. Ez utóbbiak nagy súllyal vannak jelen a korai francia akadémiaikban is, különösen III. Henrik palota-akadémiáján. Firenze után itt vert leginkább gyökeret az akadémiai tevékenység máig legfontosabb műfaja, a kérdések és hozzászólások által követett akadémiai előadás, a „lezione accademica”, illetve „discours académique”. A III. Henrik akadémiáján elhangzott előadások közül számosat, köztük Ron-sard beszédeit, ismerjük is. Ezek többsége etikai kérdéseket tárgyal, így az intellektuális, illetve a morális erények elsőbbségének a kérdését, de például a *Pléiade* egyik csillagának, Pontus de Tyard-nak az egyik előadása az ég mozgásáról szólt, s ebben a ptolemaiوسي és copernicusi szisztémát hasonlította össze.⁷³ Az első francia akadémiának, a Baifé-nak a neve ne tévesszen meg bennünket: az *Académie de poésie et de musique* az újplatonizmus

⁶⁹ SAMUELS, 21. jegyzetben i. m.

⁷⁰ Tekintettel a vállalkozás jelentőségére, az *Accademia Veneziana* újabban alapos kutatások tárgya: Paul Lawrence ROSE, *The Accademia Venetiana, Science and Culture in Renaissance Venice*, in „Studi Veneziani”, XI/1969/, 191–242; P. PAGAN, *Sulla Accademia „Venetiana” o della „Fama”*, in „Atti dell’Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti”, CXXXII/1973–1974/, 359–392; Gino BENZONI, *Aspetti della cultura urbana nella società veneta del ’5–’600. Le Accademie*, in „Archivio Veneto”, CVIII, no. 143/1977/, 87–159; Paolo ULVIONI, *Accademie e cultura in Italia dalla Controriforma all’Arcadia. Il caso veneziano*, in „Libri e Documenti. Archivio storico civico e Biblioteca Trivulziana”, V, no. 2/1979/, 21–75; VASOLI, *Le Accademie...*, 100–105; Lina BOLZONI, *L’Accademia Veneziana: splendore e decadenza di una utopia enciclopedica*, in *Università, Accademie...*, 3. jegyzetben i. m. 117–167. – Az 1558-ban kiadott publikációs terv címe: *Somma delle opere che in tutte le scienze et arti più nobili et in varie lingue ha da mandare in luce l’Accademia Venetiana, parte nuove, et non più stampate, parte con fidelissime tradottioni, giudiciose correttoni, ed utilissime annotationi riformate*. A következő évben a programfüzetet latinul is kiadták.

⁷¹ DE GAETANO, *Giambattista Gelli...*, 20. jegyzetben i. m. 111–113.

⁷² *Uo.*, 120.

⁷³ SEALY, 28. jegyzetben i. m. 35–64, 88–90, 147–152.

szerint értendő; a költészet itt minden bölcsességnek, a zene pedig a világ harmóniájának a foglalata a fizikai világot is beleértve, itt is a reneszánsz enciklopédizmusa van tehát jelen.⁷⁴

A XVI. századi akadémiák működésében a legfontosabb újdonság azonban az anyanyelv előretörése a latin rovására. A magas irodalomban és a tudományban az akadémiai mozgalom juttatta diadalra a lingua vulgarist minden művelt nemzetnél, s ez talán a legnagyobb érdeme a latinhoz ragaszkodó egyetemekkel szemben. Míg a XV. századi tudós viták még latinul folytak, az *Orti Oricellari* körétől kezdve az olasz akadémiai áttértek az olasz nyelv használatára, s tevékenységük egyik fő iránya a tudományok nemzeti nyelvűvé tétele lett, hogy „valamennyi tudományt a mi nyelvünkön lehessen látni” – miként azt az *Accademia Fiorentina* aktáiban olvashatjuk.⁷⁵ Ez persze megköveteli a nyelv kiművelését, a lingua vulgarisnak a klasszikus nyelvek színvonalára való emelését. Ekkor fedezik fel igazán a XIV. századi nagy elődöket, a Dante–Petrarca–Boccaccio triászt, s még korábban az ókori klasszikusok, úgy most az ő szövegeik válnak a legkülönbözőbb tudományok témák tárgyalásának kiindulópontjává, nyelvük pedig a norma rangjára emelkedik. A három költő műveinek tanulmányozása, nyelvük vizsgálata, írásaik interpretációja az *Orti Oricellari*-tól kezdve a *Crusca*-ig a firenzei akadémiaiak legfőbb munkaterülete. Az *Accademia Fiorentina*-nak immár állami feladata lesz az olasz ortográfia szabályozása s egy grammatika kidolgozása. A programtervet (*Ragionamento sopra le difficoltà di mettere in regole la nostra lingua*) az a Gianbattista Gelli készítette 1551-ben, aki még az *Orti Oricellari*-ban kezdte pályafutását.⁷⁶ De nem maradnak el az olasz nyelv művelésében a padovaiak sem, ahol az akadémiai mozgalomnak az a Speroni a vezéralakja, aki kollégájával, Tomitanóval együtt a XVI. század legfontosabb értekezéseit írta az olasz nyelv jogairól és értékeiről.⁷⁷ Az *Accademia Veneziana* említett nagyszabású kiadási programja is a tudományok anyanyelvű művelését kívánta elősegíteni: a klasszikus és humanista művek olasz fordítását irányozta elő, sőt egyeseket más nyelvekre – köztük magyarra – is le akart fordítani.⁷⁸ A fejlődést Itáliában végül az *Accademia della Crusca* tetőzi be, mely alapul véve Dante,

⁷⁴ YATES, 19. jegyzetben i. m. 25.

⁷⁵ „che le scientie tutte si potessino veder in nostra lingua”: idézi DE GAETANO, *The Florentine Academy*..., 20. jegyzetben i. m. 32.

⁷⁶ BUCK, 10. jegyzetben i. m. 19–20.

⁷⁷ MAYLENDER, 6. jegyzetben i. m. III, 266–270; VASOLI, *Le Accademie*..., 19. jegyzetben i. m. 89–94.

⁷⁸ Az 1557. dec. 10-én kelt *Instrumento tra alcuni academici et ministri interessati* című „munkatervben” olvasható: „Che il spettabile M. Celio Magno [a neves manierista költő, az akadémia tagja] sia tenuto e ubligato a tradur, e correzer tutte le opere de la compagnia con ogni fede, e diligentia a la stampa, ac etiam a far tradur opere ne le lingue Alemana, Bohema, Polona, et Ongara, et ogn'altra qualunque lingua come farà bisogno” (ROSE, 70. jegyzetben i. m. 219). – A velencei kiadási programnak van még egy másik magyar érdekessége is: szerepel a tervek között több olasz versantológia kiadása, így egy gyűjtemény kortárs költők alkotásaiból s egy reprezentatív válogatás a szonett műfaj termékeiből (BOLZONI, 70. jegyzetben i. m. 136). Talán nem tévedek, ha ennek a tervnek a némileg módosított – régebbi és kortárs költőket, valamint szonetteket és más lírai műfajokat egyaránt felölelő – megvalósítását gyanítom Dionigi Atanaginak, az *Accademia Veneziana* egyik vezető tagjának az 1565-ben (már az akadémia megszűnése után) megjelent antológiájában (*De le rime di diversi nobili poeti toscani*), melyet II. János választott magyar királynak ajánlott. Vö. BARLAY Ö. Szabolcs, *Adatok a petrarkizmus magyarországi történetéhez (Olasz petrarkista költők antológiája az erdélyi udvarban)*, ItK LXX/1966, 183–190.

Petrarca és Boccaccio műveit, létrehozza az olasz nyelv nagy szótárát, egyben a világ első modern nyelvi szótárát. 1591-ben kezdték el a munkát, s a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* 1612-ben már meg is jelent 960 nagyméretű lapon – ma is tiszteletre méltó tervteljesítés.⁷⁹

Az anyanyelv kultuszára és kiművelésére az olasz példa hatott ezután mindenfelé. Ludwig von Anhalt herceg ifjúkori firenzei tanulmányútja során ismerkedett meg a *Crusca* tevékenységével, s ennek példájára alapította azután 1617-ben, Weimarban az első szabályos német akadémiát *Fruchtbringende Gesellschaft* néven, abból a célból, hogy a „felnémet nyelv a maga helyes mivoltában és állapotában, idegen szavak belekeverése nélkül a lehető legjobban megtartassék” – miként alapszabályai írják.⁸⁰

Franciaországban a *Pléiade*-tól kezdve az akadémiai mozgalom szintén zászlajára tűzte az anyanyelv jogainak kivívását; az egymást követő akadémiák a tudománnyal kizárólag anyanyelven foglalkoztak, s a francia nyelv szilárd szabályozása lett az *Académie Française* első és legfontosabb feladata is. Szabályzatában előfordul ugyanaz a mondat, mint amelyet a *Fiorentina* irataiból idéztem: a francia nyelvet alkalmassá kell tenni arra, hogy „azon minden művészetet és tudományt tárgyalni lehessen”.⁸¹ Ki is dolgoztak egy igényes tervet a francia nyelv és irodalom normáinak létrehozására, mégpedig egy szótár, egy akadémiai nyelvtan, egy hivatalos retorika és poétika formájában. Itt már gyengébb volt a tervteljesítés: a szótár csak 1694-ben készült el, az akadémiai nyelvtan viszont csak háromszáz év múlva, 1932-ben; a normatív retorika és poétika – a francia irodalom nagy szerencséjére – sohasem.⁸²

Az akadémiai mozgalomnak, immár állami támogatással is, túlnyomórészt nyelvművelő-irodalmi irányba való fejlődése a korábbi enciklopédikus teljességgel szemben bizonyos szegényedést jelentett. A nagy francia polihisztor, Marin Mersenne sajnálkozik is az *Académie Française* programja felett, s inkább egy Baif-típusú, nyitottabb, széles kitekintésű akadémiát szeretett volna látni.⁸³ A tudományok egységének lullista, neoplatonikus, majd panszofikus koncepciója azonban egyre inkább utópiának bizonyult, a fejlődés az intellektuális tevékenység és a tudományok differenciálódása irányában haladt.⁸⁴ A folyamat már a XVI. század máso-

⁷⁹ BUCK, i. m. 20.

⁸⁰ „dass man die Hochdeutsche Sprache in ihrem rechten wesen und Stande ohne einmischung fremder ausländischer Wort aufs möglichste und thundlichste erhalte” – idézi Marian SZYROCKI, *Die deutsche Literatur des Barock*, Hamburg, Rowohlt, 1968, 81. – Vö. Klaus CONERMANN, *War die Fruchtbringende Gesellschaft eine Akademie? Über das Verhältnis der Fruchtbringende Gesellschaft zu den italienischen Akademien*, in *Sprachgesellschaften, Sozietäten, Dichtergruppen*, Hrsg. Martin BIRCHER, Ferdinand von INGEN, Hamburg, Hauswedell, 1978, 103–130 (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, 7).

⁸¹ „de traiter tous les arts et tous les sciences”: idézi STACKELBERG, 24. jegyzetben i. m. 33.

⁸² STACKELBERG, i. m. 33.

⁸³ YATES, 19. jegyzetben i. m. 284–290; STACKELBERG, i. m. 40.

⁸⁴ Joseph BEN-DAVID, 3. jegyzetben i. m. 61.

dik felében megkezdődött, midőn Itáliában kezdtek szakosodott akadémiákat alapítani. A *Lincei* nem a legelső a természettudományos akadémiák sorában: már az 1550 körül alapított milánói *Accademia dei Fenici*-től kezdve több olyan – többnyire kérészéletű – akadémia keletkezett, mely elsősorban természettudományi vizsgálatokat tűzött ki célul.⁸⁵ Lassan kezdtek felsorakozni melléjük a képzőművészeti akadémiák is, mint a firenzei *Accademia del Disegno* (1562), majd a római *Accademia di San Luca* (1577), melyek ekkor még főként szakmai vitafórumok voltak, s csak később alakultak részben oktatási intézményekké. A XVII. század elejére így az akadémiai mozgalom egysége lassan szétfoslott, a barokk kor már elsősorban a szakosodott akadémiákat ismeri, közülük is legfőképpen a nyelvi-irodalmi típusút, mint a *Crusca*, a *Fruchtbringende Gesellschaft*, az *Académie Française*, illetve a természettudományosokat, mint a *Lincei*, a *Royal Society*, az *Académie des Sciences*, a *Leopoldina*.

*

Az európai akadémiák korai történetének e most felvázolt tablójába kell ezek után beillesztenünk az akadémiai gondolat magyarországi jelenlétére, a reneszánsz kori magyar akadémiai próbálkozásokra vonatkozó adatokat. E vállalkozás túl mérésnek tetszhet, hiszen a XV–XVI. századból nem ismerünk egyetlen magyar akadémiát sem. Láttuk azonban, hogy az akadémiai mozgalom nem korlátozódik csupán a szervezettel, alapszabályokkal rendelkező intézményekre. A korai akadémiai csoportosulásoknak számos egyéb ismérvét regisztrálhattuk, s ezek egyikének-másikának a megléte is feljogosíthat már arra, hogy az akadémiai gondolat magyarországi „őstörténetéről” beszéljünk.

Számításba kell vennünk azt is, hogy a korai akadémiatörténet forrásainak még szerencsésebb országok esetében is csupán a töredéke maradt fenn. A legtöbb korai tudós csoportról csupán közvetett adataink vannak; említések levelekben, esetleg művek előszavaiban vagy memoárokból. A magánkörnyezetben tartott tudós megbeszélésekről nem maradtak fenn akták, s ha mégis voltak valamilyen feljegyzések, azok őrzéséről hivatásszerűen senki sem gondoskodott. Míg az olyan nagy múltú és évszázadokon át fennálló intézmények, mint a kolostorok, egyetemek, gondosan őrizték irataikat, addig még a szabályszerű, intézményesített akadémiák iratainak a megőrzésére sem volt biztosíték. Hiszen többnyire hamar megszűntek, s hagyatékuk elkallódott, vagy csak a véletlenül múlt, hogy valami fennmaradt belőlük. Számos itáliai akadémiáról tudjuk közvetett forrásból, hogy volt szabályzata, de ma már hiába keressük őket. Igen keveset tudunk például a korai spanyol akadémiákról, pedig a források igazán nagy bőségben maradtak fenn az Ibériai-félszigeten. Korai próbálkozások, mint az 1540-es években Sevillában működő „akadémia” után, valószínűleg az 1586-ban alakult madridi *Academia Imitatoria* volt az első szervezett akadémia spanyol földön, de biztos adatok csak az 1591-ben Valen-

⁸⁵ QUONDAM, 13. jegyzetben *i. m.* 32.

ciában létesült *Academia de los Nocturnos*-ról maradtak fenn.⁸⁶ Az első francia akadémia-ról is csak azért vannak bővebb ismereteink, mert egy XVII. századi kritikus, Guillaume Colletet látta még az akadémia könyvének (amolyan jegyzőkönyvre kell gondolni) néhány lapját Guillaume de Baifnál, az alapító fiánál, s azok tartalmát megörökítette. De az ifjú Baifhoz sem egyenes úton került a töredék, a könyvet ugyanis az *Académie de poésie et de musique* szétszóródása után, a Liga párizsi uralma idején a költő Desportes őrizte, majd tőle természetes fiához került, aki azt pénzszerűen széthasogatta és darabjait külön-külön eladta; így jutott az egyik töredék egy könyvgyűjtő párizsi cukrászmesterhez, akinél azután az ifjabb Baif felfedezte, és megszerezte tőle.⁸⁷ A véletlenek sorozatának köszönhető tehát, hogy Colletet beszámolhatott az azóta már végleg elkallódott lapok tartalmáról. De még olyan későbbi és idővel hivatalossá vált akadémia esetében is, mint a német *Leopoldina*, alig ismerünk valamit a korai idők irataiból, minthogy a Schweinfurtban alakult és lassan terebélyesedő kis társaság székhelye jó ideig a tisztségviselők lakhelye szerint változott, s így teljesen esetleges, hogy mi maradt az utókorra.⁸⁸ Ismerve a reneszánsz kor magyar írott forrásainak katasztrofális mértékű pusztulását, nem túlzás azt mondani, hogy ha létezett volna is a XVI. században szabályos akadémia Magyarországon, nem sokat tudnánk róla.

Jó volna persze, ha legalább tudomásunk lenne olyan csoportosulásról, mely akadémia-nak nevezte magát! De erre sem számíthatunk, mert az új terminus, mely a XV. században épp hogy meghonosodott Itáliában, hamarosan más értelmet is nyert, kezdték az egyetemre alkalmazni. Különösen német területen s általában az Alpoktól északra honosodott meg az akadémia szó mint az universitas és a gymnasium szinonimája, s csupán Itáliában és Franciaországban maradt meg eredeti jelentése, bár később ezekben az országokban szintén áterjedt a használata tanintézetekre is.⁸⁹ Magyarországon is a németországi szóhasználat vált általánossá, s a XVI. század közepén már Mátyás pozsonyi egyetemét is *Academia Istropolitana* néven kezdték utólag emlegetni. A XVI–XVII. század magyar protestáns peregrinusi sohasem universitasokat, hanem akadémiaikat említenek külföldi tanulmányaik színhelyeül, s midőn Apácai Csere János megírja híres memorandumát *A magyar nemzetben immár elvégtére egy Akadémia felállításának módja és formája* címen, akkor nem aka-

⁸⁶ JOSÉ SÁNCHEZ, *Academias literarias del siglo de oro español*, Madrid, Gredos, 1961, 26–31, 196–203, 221–227 (Biblioteca Romanica Hispanica).

⁸⁷ YATES, 19. jegyzetben *i. m.* 28.

⁸⁸ WINAU, 67. jegyzetben *i. m.* 125.

⁸⁹ KNABE, 7. jegyzetben *i. m.* 254; DICKERHOF, 8. jegyzetben *i. m.* 317–318, 330–331. (Mindkét szerző szerint Németországban a wittenbergi egyetemet nevezték először 1511-ben *akadémiá-nak*, pedig vannak korábbi adatok is: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic az 1480-as évek végén a lipcseit; Jakob Locher, Celtis utóda az ingolstadti egyetemen pedig 1498-ban az ingolstadtit említi akadémia néven. Vö. Bohuslav Hassensteinii a LOBKOWICZ *epistulae*, T. II, ed. Jan MARTINEK, Dana MARTINKOVA, Leipzig, Teubner, 1980, 14; *Der Briefwechsel* des Konrad CELTIS, Hrsg. Hans RUPPRICH, München, Beck, 1934, 345.) – Jellemző a terminológiai problémára, hogy a *Fruchtbringende Gesellschaft* szervezésekor vitát folytattak az elnevezésről, s végül az akadémia megjelölést azért utasították el, nehogy főiskolával tévesszék össze a társaságot. Vö. CONERMANN, 80. jegyzetben *i. m.* 103–104.

démiára, hanem egyetemre tesz javaslatot. Szenci Molnár Albert szótárában az akadémia szó magyar megfelelője nem más, mint „hires schola”, s ezért nevezhette Balassi és Rimay Egert „celeberrima militaris academiá”-nak, amit Balassi így mondott magyarul: „vitézeknek ékes oskolája”.⁹⁰ Az akadémiát mint tudományos csoportosulást vagy testületet a legtöbb országban a társaság szóval vagy ahhoz hasonlóval jelölték: *Fruchtbringende Gesellschaft*, *Royal Society*, Bél Mátyásnál *Litteraria Societas*, s még Széchenyi sem a Magyar Tudományos Akadémiának, hanem a *Magyar Tudós Társaság*-nak ajánlotta fel jövedelmét.

Lemondva tehát az akadémia nevezet kereséséről, a magyar előzményeket azokban a XV–XVI. századi tudós csoportosulásokban ismerhetjük fel, melyeknél kimutatható a reneszánsz kori akadémiai tevékenység egyik vagy másik ismérve. Ilyeneket pedig szép számmal és már igen korán találhatunk.

⁹⁰ BALASSI Bálint *Összes művei* I, kiad. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951, 143, 377; RIMAY János *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 33.

VITÉZ JÁNOS CONTUBERNIUMA

A legkorábbi itáliai akadémiai kezdeményezéseket kevés idővel követve, már az 1440-es évek első felében kialakult – igaz, egyelőre még jórészt külföldiekből – az első magyarországi tudós humanista csoportosulás Vitéz János budai, majd váradi s végül esztergomi otthonában. Hogy Vitéz tudós férfiakkal vette magát körül, régóta ismeretes a szakirodalomban, hiszen a kortársak bőségesen nyilatkoztak róla: Vespasiano da Bisticci úgy tudja, hogy „teles-tele volt rendkívüli emberekkel a háza”,⁹¹ amely – Filippo Buonaccorsi (*Callimachus Experiens*) szerint – az összes derék ember menedékhelye s az írástudók aziluma;⁹² „a szétszórt tudósok csapatostul hozzá özönlöttek, mint az irodalom atyjához” – írja Galeotto Marzio;⁹³ „kiváló férfiak vették körül, akik majdnem az összes tudományokat kitanulták” – állítja ugyanő később.⁹⁴ Janus Pannonius pedig, midőn 1462-ben olasz költő barátja, Raffaello Zovenzoni arra kérte, hogy ajánlja őt nagybátyja pártfogásába, így válaszolt neki: „Ohajod már teljesült is. Támogat a férfiú – mégpedig önszántából – minden hozzád hasonló tudós férfiút.”⁹⁵ Azok a magyar kutatók, akik lépést tartottak a nemzetközi kutatás fejleményeivel, mint korábban Toldy Ferenc és Fraknoi Vilmos s utoljára Huszti József, felismerték, hogy a Vitéz körül létrejött csoport az egykorú

⁹¹ „la sua casa tutta piena d'uomini singolari”: VESPASIANO da Bisticci, *Le vite* I, ed. Aulo GRECO, Firenze, Istituto Nazionale del Rinascimento, 1970, 322.

⁹² „confugium bonorum omnium ac litteratorum asylum”: Philippi CALLIMACHI *Vita et mores Gregorii Sanocei*, ed. Irmína LICHONSKA, Varsoviae, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963, 34 (Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi, XII). – Megjegyzendő, hogy a kritikai kiadástól eltérően, más kéziratvariáns alapján, a korábbi kiadások a „litteratorum” helyett a „literarum” kifejezést használják. Lásd ÁBEL Jenő, *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Budapest, MTA, 1880, 163.

⁹³ „qui dispersi fuerant docti, ad ipsum tamquam ad litterum parentem turmatim confluerint”: Galeottus MARTIUS, *De homine*, in ÁBEL, *Adalékok...*, 174. – Szörényi László fordításában magyarul: Janus Pannonius – *Magyarországi humanisták*, kiad. KLANICZAY Tibor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 1007 (Magyar Remekírók).

⁹⁴ „Habebat secum viros excellentes et in omni fere doctrina exultos”: Galeottus MARTIUS, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934, 30 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). – Kardos Tibor fordításában magyarul: Galeotto MARZIO, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, Budapest, Magyar Helikon, 1977, 92 (Bibliotheca Historica).

⁹⁵ „Habes quod optas. Fovet ille vir, et quidem sua sponte, omnes doctos ac tui similes viros”: IANUS PANNONII *Opusculorum pars altera*, ed. Samuel TELEKI, Traiecti ad Rhenum, 1784. II, 88. – Boronkai Iván fordításában magyarul: JANUS PANNONIUS *Munkái latinul és magyarul*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1972, 474.

itáliai akadémiaakra emlékeztet, s azok magyarországi megfelelőjének tekintendő.⁹⁶ Tudományos közvéleményünk azonban – nem véve tudomást a reneszánsz kori akadémiai mozgalom létéről – elsiklott e fontos megállapítás felett. Ebben persze az is szerepet játszhatott, hogy nem került még sor a Vitéz-féle „contubernium”-ról tanúsodó legfontosabb forrás alaposabb elemzésére.

Filippo Buonaccorsi, akadémiai nevén Callimachus *Experiens Vita et mores Gregorii Sanocei* című munkájáról van szó, mellyel az *Academia Romana* elmenekült összeesküvő tagja 1476-ban hálóját igyekezett leróni az őt pártfogásába vevő lengyel főpap iránt.⁹⁷ A lengyel humanizmus atyjaként tisztelt Grzegorz z Sanoka (a magyar szakirodalomban: Szánoki Gergely) 1440-ben I. Ulászló királlyal jött Magyarországra, s egészen az évtized végéig itt is maradt.⁹⁸ Az életrajznak a mi szempontunkból kulcsfontosságú része, mely Sanokinak a várnai csata utáni éveit tárgyalja, a következő:

„Tehát ismét visszatért Magyarországra, ahol visszáérkezése sok ember számára örömet jelentett, de elsősorban is a kormányzó számára, akinek kezénél maradt a legfőbb hatalom Ulászló király halála után. Így hát menten Gregoriusra bízta fiainak, Lászlónak és Mátyásnak a nevelését és irányítását, gyermekei nagy szerencséjének tekintve azt, hogy annak az embernek az alkotásában részesülhetnek, aki egy király erkölceinek és életének irányításában, ti. a meghalt Ulászlóéban is gyakorlatlanul rendelkezik. Az atya kiválóságára való tekintettel Gregorius szívesen vállalta e feladatot, és csodálatos hozzáértéssel és igyekezettel úgy oktatta a fiúkat, hogy azoknak erkölceiről és tudományáról (doctrina) a legjobbakat lehetett remélni már akkor is.

A váradi egyház élén akkoriban az a Joannes Gara állt, aki jó hírével, amelyet tudományával s életmódjának és erkölceinek választékos voltával szerzett, felülmúlta az összes többi püspököt, s akit ezért később megérdemelten esztergomi érsekké léptettek elő. Ez mindenképpen igyekezett Gregoriust magához csalogatni, ezt azonban nem sikerült korábban elérnie, csak azután, hogy a kormányzót képes volt meggyőzni arról, hogy fiait alkalmasabb lesz olyan emberrel neveltetni, aki a hazai nyelvet ismeri, mint idegennel. Miután tehát sikerült Gregoriusra szert tennie, más javadalmak mellett, amelyekkel hamarosan gazdagította őt, alkalom adtán felvettette az ottani káptalan kanonokjainak sorába is, hogy így nem csupán kényelemben, de még valami méltósággal is felruházva magánál tarthassa. Ettől kezdve mindenkor bevonta tanácskozáiba, s tudományos munkájában is társává és segítőtjévé választotta, s annyira el volt ragadtatva szellemétől és erkölceitől, hogy nemcsak asztalát,

⁹⁶ TOLDY Ferenc, *Szánoki Gergely Magyarországon és Kallimachus történetírói hitelessége*, „Új Magyar Múzeum”, X/1960/, II, 192; FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Budapest, Szent István Társulat, 1879, 156; HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931, 8; Uő, *Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdete*, FK I/1955/, 530. – HORVÁTH János „akadémikus, idilli humanizmus”-nak minősíti a Vitéz udvarában folyó tudós tevékenységet: *Az irodalmi műveltség megoszlása*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935, 63.

⁹⁷ Gioacchino PAPARELLI, *Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi)*, 38. jegyzetben *i. m.*

⁹⁸ OLASZ József, *Szánoki Gergely*, ItK XIII/1903/, 169–187; Andrzej NOWICKI, *Grzegorz z Sanoka*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958; legújabban: BALÁZS Mihály, *Veronai Gábor és Szánoki Gergely verses vitája*, Acta Hist. Litt. Hung. (Szeged), XVIII/1981/, 3–9.

de még hálószobáját is megosztotta vele. Maga Gregorius pedig szellemének szokott kedvességével menten megnyerte valamennyi kollégája jóindulatát. Közülük nem egynek az emléket, amikor az élők sorából elköltözött, halotti beszéddel vagy epitáfiummal örökítette meg. A püspökkel pedig annyira megszerettette magát, hogy az utóbb a számára legkedvezőtlenebb dolgok közé sorolta azt, hogy Gregorius tőle eltávozott.

Ugyanabban az időben volt ott két igen tudós férfiú, Paulus Vergerius és Philippus Podachatherus, különböző bajok miatt az egyik Itáliából, a másik Ciprusról érkezett, hogy felkeresse ugyanezt a püspököt, mint az összes derék ember menedékhelyét (*confugium omnium bonorum*) s az írástudók azilumát (*litteratorum asylum*), ahol védelmet találnak, valahányszor csak valami veszedelem támad ellenük. Köztük és Gregorius között tanulmányaik és erkölceik hasonló volta miatt könnyen jött létre kapcsolat, s a közös lelkesedés a jó tudományokért elégséges volt ahhoz, hogy barátság szövődjék ennyire különböző nemzetiségű emberek között; jóllehet képzettségük egyenértékű volt, de nem volt egyforma az a mód, ahogyan írtak, mivel Paulus leginkább a szónoklatban jeleskedett, Philippusnak pedig inkább a költemények szerzéséhez volt tehetsége. Így azután Gregoriust, aki az írás mindkét fajtájában igyekezett kiképezni magát, az egyik versecskéik szerzésében, a másik pedig szónoklásban hívta ki versenyre, aszerint, hogy kinek mihez volt inkább hajlama. Gyakorlataikban (*exercitatio*) mint döntőbíró részt vett a püspök is, sőt többnyire valamelyik versenyző feladatát vállalta magára, s ő is ugyanolyan műfajú gyakorlatokkal (*exercitatio*) képezte szellemét. A tisztességesre alkalmat találtak minden időben és minden helyen, az étkezések közben s az éjszakai virrasztások idején egyaránt, beszélgetésükben első helyen álltak a tudomány kérdései. Így tehát semmi szentebb és semmi méltóságosabb nem lehetett, mint ez az együtt élő baráti társaság (*contubernium*): minden beszélgetésüknek tárgya vagy célja az erény volt. Az olyan sikamlós és tisztátalan történeteket és obszcén fecsegéseket, amilyenekkel a legtöbb ember úgyszólván szellemének pihentetése céljából foglalkozik, itt szentségtörő bűnnek tekintették mint olyasmit, ami súlyosabb vétkek előjátékául és bevezetésül szolgál, s úgy gondolták, nem lehetséges, hogy a lelke tiszta maradjon annak, akinek nyelve és beszéde tisztátalan. Érdemes volt hát látni ezt a püspököt, amint ilyen derék emberekkel az erények mindenféle fajtájáról vitatkozik, s fokozott gonddal azon fáradozik, hogy naponként egyre tudósabbakká és egyre jobbakká legyenek, amire ugyan jó természetük és neveltetésük is hajlamossá tette őket, de amire annál erőteljesebben buzdították önmagukat, minél nyilvánvalóbban megértették, hogy a tisztességes életnek azt a rangját, amit sikerült elérniök, egyedül csak az erény által képesek föntartani. Amint a tárgy, a hely és az idő kívánta, állandó volt közöttük a tudós vita és kérdezősködés (*assiduae inter eos disputationes erant variaequae interrogationes*).⁹⁹

⁹⁹ CALLIMACHUS, 92. jegyzetben *id. kiad.* 32–34. (Közölte korábban TOLDY, 96. jegyzetben *i. m.* 189–191 és ÁBEL, 92. jegyzetben *id. kiad.* 163–164. – A magyar fordítás Pirnát Antal munkája, akinek czúttal mondok érte hálás köszönetet.

Az olvasó számára az első pillanatban nyilvánvaló, hogy Callimachus előadásában tévedések, kronológiai ellentmondások vannak, hiszen még magát Vitéz Jánost is tévesen Ioannes Garának nevezi. Az olasz humanista szavahihetősége régóta vita tárgya, s minthogy jótevőjéről ír, bizonyos, hogy hőst igyekszik minél pozitívabbra s főként mennél humanistábbra festeni.¹⁰⁰ Ténybeli tévedéseinek pedig az a magyarázata, hogy a leírt eseményeket csupán Sanoki elbeszéléséből ismerte, aki az évtizedekkel korábban megtörtént dolgokra nem emlékezhetett már mindig pontosan. Az azonban valószínűtlen, hogy a lengyel főpap teljesen légből kapott meséket próbált volna biográfusával leírni, miként az is, hogy ez utóbbi talált volna ki ilyesmiket, hiszen művét még hőse életében írta. Ezért igazat kell adnunk Huszti Józsefnek, aki szerint Callimachus valóban megtörtént eseményeket adott elő, de pontatlanul, különösen a kronológiában sokat tévedve.¹⁰¹

Nem vitatható tehát, hogy létezett Vitéz környezetében egy olyan humanista foglalatosságokat űző társaság, amelyet Callimachus leír. Sanoki elbeszélése alapján ő, mint az *Academia Romana* egyik alapító tagja, ebben a „contubernium”-ban kétségkívül akadémiai jellegű csoportosulást látott. Hiszen az írástudóknak ebben az azilumában szónoki és költői versengések, vagyis irodalmi exercitiók folytak Vitéz bírászkodása mellett, s állandóak voltak ott a vitatkozások (*disputatio*) és a kérdezősködések vagy kérdésfelvetések (*interrogatio*). *Exercitatio literarum*, *disputatio*, *interrogatio* pedig az egykorú olasz protoakadémiák tevékenységének is a legfőbb jellemzői voltak. Akárcsak az a szokás, hogy gyászbeszédekkel és epitáfiumokkal megörökítik elhunyt társaik emlékét, miként azt Sanoki tette. A fent idézett részt követően Callimachus további konkrét példákat is szolgáltat a contuberniumban folyt megbeszélések témáira. Leírja, hogy egy alkalommal Vitéz hosszú előadásban ismertette Magyarország történetét és azt, hogy a szerencse változandósága közepette lakóinak hogyan sikerült országukat mégis megtartaniok. Viszonzásként a lengyelek ősi múltjáról kért tájékoztatást Sanokitól, mert – mint mondja – a régi írók műveiben erről semmit sem olvasott. Az életrajzíró, miután hosszadalmasan ismerteti, milyen tudós apparátussal beszélt Gergely a képzelt lengyel őstörténetről, egy másik megbeszélés emlékét idézi fel. Ezúttal Vergerio kezdeményezte a vitát, dicsérve Charondas törvényeit, melyek eltanácsolják a férfiakat a második házasságtól. Az i. e. VII. században élt szicíliai jogalkotó szerint ugyanis ha az első házasság szerencsés volt, akkor oktalanság provokálni a fortunát, ha viszont szerencsétlen volt, akkor kár kockáztatni annak megismétlését. Sanoki a vitában ennek pont az ellenkezőjét vallja, de végül is Vitézre bízta a döntést – akinek az állásfoglalását Callimachus sajnos nem közli. Más alkalommal igazi symposium-téma került napirendre, Podocataro ugyanis megkérdezte, hogy minek a legolcsóbb az ára Lengyelországban, mire a lengyel az italt nyilvánította ilyennek, mivel honfitársai minden örökségüket erre költik. Ezzel alkalmat adtak Vitéznek arra, hogy a ciprusiak és a

¹⁰⁰ Vö. TOLDY, *i. m.*; Giorgio RADETTI, *L'epicureismo di Callimaco Esperiente nella biografia di Gregorio di Sanok*, in „Ungheria d'Oggi” V/1965/1, 46–47.

¹⁰¹ HUSZTI, *Janus Pannonius*, 305.

szarmaták közös sorsáról elmélkedjék, hogy azután az eszmecsere a Ciprus mellett született Venusra, illetve a lengyelekhez szegődött Marsra, a kettő szerelmére stb. terelődjék.¹⁰²

Nem kétséges, hogy a biográfus mindezt azért adta elő, hogy műve címzettjének humanista erudícióját hangsúlyozhassa s őt Vitéz körének legtudósabb tagjaként tüntesse fel. Hogy Sanoki mennyire tündökölt ezeken a megbeszéléseken, az a mi szempontunkból azonban másodrendű kérdés, számunkra az elbeszélés annak a bizonyossága, hogy Vitéz házában napirenden voltak az akadémiai jellegű conviviумok, melyeken irodalmi gyakorlatok mellett történeti, jogi, erkölcsi stb. kérdések megvitatására is sor került. Callimachus soraiból a legkorábbi magyarországi „akadémia” képe tárul elénk.

Bonyolultabb kérdés, hogy Vitéz, Sanoki, Vergerio és Podocataro mikor és hol tartották összejöveteleiket. Callimachus a csoport tevékenységéről a várnai csatát követő évek során szól, s Vitézt egyértelműen mint váradi püspököt említi, amely tisztséget 1445-ben nyerte el. Vergerioról viszont tudjuk, hogy 1444. július 8-án meghalt Budán. Ami Filippo Podocatarót illeti, ő Guarino ferrarai iskolájában tartózkodott 1444 és 1447 között, de lehet, hogy még tovább is. A kronológiai ellentmondásokat a kutatók többféle módon próbálták feloldani. Egyesek, mint Sabbadini, Smith és Banfi, kétségbe vonták, hogy a négy humanista valaha is együtt lehetett volna. Szerintük Podocataro csak 1447 után juthatott el Magyarországra, mikor már Vergerio halott volt; Smith szerint Vergerio – vagyis éppen a legnevezetesebb személy! – nem is lehetett Vitéz vendége. Florio Banfi azzal a közvetítő megoldással próbálkozott, hogy feltételezte: voltak Vergerio részvételével 1445 előtt Váradon összejövetelek, melyeknek vendéglátója vagy az 1442 óta préposti stallumot viselő Vitéz, vagy a Várnánál elesett akkori püspök, az ugyancsak János, Giovanni de Dominis volt; Podocataro pedig szerinte csak később, a Vitéz püspöki udvarában tartott találkozókra vett részt, s csupán Callimachus, illetve a rosszul emlékező Sanoki keverte egybe a dolgokat.¹⁰³ A kutatók másik csoportja, elsősorban Huszti József, viszont amellett foglal állást, hogy Vitéz, Sanoki, Vergerio és Podocataro összejöveteleire az 1440-es évek elején, még a várnai csata előtt került sor, s Callimachus tévedése csupán annyi, hogy a Garának nevezett Vitéz püspöki udvarába helyezte át a contuberniumot,¹⁰⁴ amit annál is könnyebben tehetett, mert mint látni fogjuk, „akadémiai” összejöveteleket Vitéz – más személyi összetétellel ugyan – püspök, sőt még érsek korában is rendezett.

Vizsgáljuk most meg, hogy valóban megvolt-e a lehetőség a contubernium létrejöttére Vitéz püspöksége előtt. Őröla tudjuk, hogy 1439 óta a királyi kancellárián a protonotáriusi tisztelet töltötte be, ami őt az udvarhoz, illetve a fővároshoz kötötte. „Fizetesként” kezdetben a zágrábi prépostságot, 1442-től pedig a gazdagabb váradi

¹⁰² CALLIMACHUS, *id. kiad.* 36–40.

¹⁰³ HUSZTI, *i. m.* 305; Florio BANFI, *Pier Paolo Vergerio „il Vecchio” in Ungheria*, in „Archivio di scienze, lettere ed arti (Supplemento a Corvina)”, II/1940/, 22–31.

¹⁰⁴ HUSZTI, *Pier Paolo Vergerio...*, 96. jegyzetben *i. m.* 530. – Hasonlóképpen foglal állást: Jan DĄBROWSKI, *A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolatai*, *MűvtÉrt* V/1956/, 32.

bírta; semmi adat sincs arra nézve, hogy akár az egyik, akár a másik helyen huzamosabb udvartartást rendezett volna be, miközben fontos állami hivatalát Budán kellett ellátnia. Protonotáriusi ténykedéséről 1444. februárig vannak adatok, ezután – egyelőre ismeretlen okból, Fraknói szerint – elhagyta az udvart, s nyilván Váradra vonult vissza. Ezt követően határozta el, hogy Itáliába megy tanulmányait kiegészíteni, de csak Zágráb jutott el, visszament Váradra, s a várnai katasztrófa körüli zűrzavart ott vészelte át.¹⁰⁵ Vitéznek ekkor már komoly tekintélye lehetett a művelt hazai literátorok körében. Erre vall, hogy 1445 elején felkereste őt levelével a közlelebről nem ismert, de nyilván a kancellárián korábban vele együtt dolgozó Pál főesperes, és arra biztatta, hogy állítsa össze leveleinek gyűjteményét. Vitéz 1445. április 24-én, Váradon kelt válaszában, a humanisták álszerénységével, szemrehányást tesz barátjának, amiért „ily erőszakosan kényszerítesz mintegy rehabilitálnom a rég száműzött tollforgatást”.¹⁰⁶ Minthogy közéleti szereplése 1444 kora tavaszán megszakadt, Pál kérése az ezt megelőző időszak leveleire vonatkozik; s mint tollforgató periódusára erre az időre utal Vitéz is. Később, mikor elhatározta végül leveleskönyve összeállítását, s újból levelet írt Pálnak 1448. március 18-án, visszatért az 1444 előtti írásaira: „azoknak a leveleknek, melyeket azon idő előtt írtam, hogy országunk jó szerencséje a gyászos végű tengeremelléki ütközetben elveszett, nem maradt fönn másolata”, pedig – fűzi hozzá – ezek hasznosak lennének az akkori események megértése szempontjából.¹⁰⁷ Így az 1551-ben elkészült leveleskönyv csak az 1445 óta írtakat foglalja magában. Sajnos nem történt még kísérlet Vitéz 1444 előtti kancelláriai levelei elküldött példányainak a – nyilván nem reménytelen – felkutatására, az azonban biztos, hogy a magyar humanizmus első írott emlékeit ezekben a még ismeretlen levelekben sejtethetjük. Nincs tehát akadály annak, hogy feltételezzük: Vitéz már 1444 előtt is elég képzett s mások által is elismert humanista volt ahhoz, hogy egy tudós csoportosulás központja legyen.

Sanoki Gergely magyarországi tartózkodásának s Vitézzel való kapcsolatának időhatárai tisztán állnak előttünk. Vitézzel 1440-ben Krakkóban ismerkedett meg, midőn ez utóbbi az Ulászló királynak a magyar trónra való meghívását tolmácsoló magyar küldöttség egyik vezetőjeként ott tartózkodott. Az Itáliát megjárt, már tudós hírében álló wieliczikai plébános a fiatal király közvetlen környezetéhez tartozott, egyik nevelője volt. A Krakkótól nem messze lévő wieliczikai parókián az 1430-as évek végén, Callimachus elbeszélése szerint, gyakran megfordultak a főváros tudós férfiai (*docti viri*), hogy ott vitatkozással, olvasással töltsék az időt; a lengyel törté-

¹⁰⁵ FRAKNÓI, 96. jegyzetben *i. m.* 19–20; MÁLYUSZ Elemér, *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, Száz XCV/1957/1, 584–585.

¹⁰⁶ „magno quodam adhuc impetu subigis, ut abiectum iam pridem usum moremque scribendi quasi quodam postliminio repeterem”: Johannes VITÉZ de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 31 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). – Boronkai Iván fordításában magyarul: *Magyar humanisták levelei*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Budapest, Gondolat Kiadó, 1971, 59.

¹⁰⁷ „Nam earum, que ante id tempus, quo maritimum illud primum funebre regni nostri bellum simul cum fortuna obtritum est, dictate fuerant, copiam habere nequivimus”: *id. kiad.* 39. – Magyarul: *id. kiad.* 67.

netírás ezekben a Sanoki házában tartott összejövetelekben jelöli meg a lengyel akadémiai törekvések kezdetét. A résztvevőkről semmi pontosat nem tudunk, de valószínű, hogy közöttük volt Mikołaj Lasocki krakkói dékán, valamint a nagy történetíró, Ján Długosz, Sanokival együtt a lengyel humanizmus úttörői, akik mind a hárman hamarosan Vitézzel együtt útra keltek, hogy az ifjú királyt új országába kísérik.¹⁰⁸ Talán már ekkor megfogant a magyarországi tudós kör gondolata? Nem tudjuk; mint ahogy azt sem, hogy vajon nem Sanoki társaságától vette-e Vitéz az ötletet, hogy hasonlót szervezzen maga köré. Az azonban nem lehetett kétséges, hogy a tíz évig Magyarországon maradó lengyel humanistában megfelelő partnerre talált.

A várnai csatáig Sanoki Budán, a király környezetében élt, részt vett a politikai tanácskozásokban, hevesen ellenezte 1444-ben a törökkel való béke felbontását. Urát a tragikus végű csatába is elkísérte, de megmenekült, és sikerült visszavergődni. Elhatározta azonban, hogy Magyarországon marad, mert félt honfitársai s főleg a lengyel királyi család szemrehányásaitól. Ezután sorsáról Callimachus előbb idézett szövege tájékoztat. Eszerint előbb Hunyadi János fiainak a nevelője lett, majd az immár püspökké lett Vitéz váradi kanonokká tette. Az is maradt egészen 1450-ig, amikor a lengyel király meghívta a lembergi érseki székbe.¹⁰⁹ Valószínű, hogy ez nagy vonalakban igaz, a részleteket illetően azonban Callimachus vagy Sanoki téved, esetleg szándékosan kissé ferdít. Az 1445 és 1450 között eltelt évekbe ugyanis sehogy sem fér bele egyrészt a két Hunyadi nevelése, különösen az 1443-ban született Mátyásé, hiszen őt legfeljebb hatéves korában, 1448–1449 táján kezdhette tanítani, másrészt az ezt követő váradi kanonokság, mely számára, forrásunk szerint, tisztes vagyont eredményezett, amit viszont csak jó néhány év alatt lehetett összegyűjteni. Ezért nem gondolhatunk másra, mint hogy Sanoki csupán az idősebb Hunyadi fiút, az 1433-ban született Lászlót nevelte egy-két évig, s ezután 1446–1447-től kezdve élt Vitéz váradi udvarában. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miután László meghalt, Mátyás viszont király lett, 1476-ban Sanokinak és Callimachusnak érdekében állt a nevelői tevékenységet úgy feltüntetni, mintha az mindkét fiúra, tehát az immár hatalmas uralkodóra is kiterjedt volna. Ezt a kegyes hazugságot annál inkább megtehették, mert elvégre a kis Mátyással is eljátszogathatott néha a derék Sanoki, s taníthatta őt mósresre (ha nem is „regis mores”-re, mint Callimachus írja). Az azonban bizonyos, hogy nem vethette meg Mátyás humanista műveltségének az alapját, ahogy azt a magyar történetírás hagyományosan állítja.¹¹⁰

Valószínűleg Sanoki nimbuszát hivatott emelni (vagy életvitelét szépíteni) Callimachus részéről annak hangsúlyozása, hogy Vitéz társaságában „az obszcén fecsegéseket... szentségtörő bűnnek tekintették”. Elhisszük, hogy így volt, de akkor ez elsősorban Vitézen múlt, akinek erkölcsi feddhetetlenségét egyetlen adat sem te-

¹⁰⁸ CALLIMACHUS, *id. kiad.* 22–24. (Lásd a kiadó LICHONSKA jegyzeteit is.) – Vö. PAPA-RELLI, 38. jegyzetben *i. m.* 178.

¹⁰⁹ CALLIMACHUS, *id. kiad.* 42.

¹¹⁰ FRAKNÓI Vilmos, *Hunyadi Mátyás király*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1890, 21; stb.

szi kérdéssé. Nem így a Sanokiét, akinek halálával kapcsolatban a kortárs Długosz azt írja, hogy a hetvenegy éves prelátust féltékeny szeretői mérgezték meg, s akinek emlékét a XVI. századi lengyel humanista történetíró, Marcin Kromer így örökítette meg: „vir in studiis humanitatis et bonarum litterarum non mediocriter versatus, verum libidinosus.”¹¹¹ Magát Callimachust különösen meglephette – s ez érződik is szavain – a Vitéz-féle contuberniumnak ez a puritán szelleme, mivel neki más „akadémiai” tapasztalatai voltak: az *Academia Romana* összejövetelei, a csodált antik Rómát ebben is utánozni akarván, gyakran orgiákba torkoltak – egy milánói követ jelentése szerint.¹¹²

Az elmondottakból következik, hogy Sanoki nemcsak a Vitéz váradi püspöki udvarában kialakult tudós kör életében vehetett részt a 40-es évek vége felé, hanem tagja lehetett már az 1444 előtti budai contuberniumnak is. Az olasz humanizmus egyik nagy kezdeményezőjével, az 1418-ban császári referendariusként Budára költözött Pier Paolo Vergeriával csak itt találkozhatott. Róla tudjuk, hogy élete vége felé visszavonultan, betegesen élt. 1444. május 3-án már olyan rosszul volt, hogy éjnek idején hívták össze a tanúkat, hogy végrendeletének elkészítésekor jelen legyenek.¹¹³ Teljesen valószínűtlen ezért, hogy 1443-ban vagy 1444 elején Váradra utazgatott volna humanista beszélgetésekre; nyilvánvaló, hogy ez utóbbiakra csak Budán kerülhetett sor. Július 8-án meg is halt, végakarata szerint a budai domonkosok Szent Miklós templomába temették. Ha hihetünk Callimachusnak abban, hogy Sanoki a társaság elhunyt tagjai emlékére epitáfiumokat írt, akkor Vergerio budai sírkövét a lengyel humanista verse ékesítette.¹¹⁴

Filippo Podocataro ciprusi költő, a negyedik „törzstag” körül van a legtöbb bizonytalanság. Semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre arról, hogy mikor járt Vitéz környezetében, 1444 és 1447 között igazolt ferrarai tanulmányai előtt vagy utána. Callimachus határozottan azt állítja, hogy „Ciprusról érkezett”, mégpedig „különböző bajok” miatt, s ekkor csak az 1444 előtti idő jöhetne számításba, annak ellenére, hogy forrásunk az egész társaságot – tévesen – 1445 utánra helyezi. A zavaros ciprusi belviszonyok miatt gyakran kellett onnan neves családok fiainak menekülniök, s így könnyen feltételezhető, hogy költőnk Vitéznél talált „menedék”-re. A baj csak az, hogy Callimachus szerint Vergerio is „bajok” miatt jött Itáliából Vitézhez, amiből viszont egy szó sem igaz. Fontosabb ennél az a tény, hogy Podocataro egyik ferrarai levelében a Lasocki család bizalmasának nevezi magát, márpedig a család legtekintélyesebb tagjával, Mikołajjal a legkönnyebben Budán kerülhetett kapcsolatba, miután ez utóbbi 1440-től kezdve folyamatosan itt tartózkodott. Lasockiról tudjuk, hogy már 1437-ben kapcsolatban volt Guarinóval, s ezért logikus a feltevés, hogy 1444-ben az ő közvetítésével, esetleg Vitéz támogatásával, Budáról került Po-

¹¹¹ CALLIMACHUS, *id. kiad.* 70–71 (LICHONSKA jegyzete).

¹¹² PAPARELLI, *i. m.* 39.

¹¹³ HUSZTI, *Pier Paolo Vergerio*, 96. jegyzetben *i. m.* 531–532.

¹¹⁴ Az 1970-es években folytatott ásátások során Vergerio sírköve, sajnos, nem került elő. Vö. Katalin H. GYÜRKY, *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 137–153 (Fontes Archaeologici Hungariae).

docataro Ferrarába.¹¹⁵ Huszti joggal feltételezi, hogy 1447-ben Janus Pannonius is Lasocki közreműködésével, esetleg az ő kíséretében jutott el ugyanoda. A lengyel diplomata ugyanis ekkor éppen Hunyadi követeként indult Magyarországról Itáliába.¹¹⁶ Hogy meddig maradt Filippo Podocataro Guarinónál, azt nem tudjuk, de lehetséges, hogy őrá céloz Janus Pannonius 1450. december 8-án kelt s Ivanich Pállal Vitézhez küldött levelében, midőn kettejük (nos ambos) nevében számol be helyzetükről. Ebből az évből nem ismerünk más olyan ferrarai diákot, akit Janus ennyire Vitézhez közelállónak tekinthetett volna.¹¹⁷ Ebben az esetben pedig eleve kizárt, hogy Podocataro máskor lehetett volna együtt Sanokival, mint 1444 előtt, tekintve, hogy az utóbbi 1450-ben már eltávozott Magyarországról.

A magyar humanizmus kezdeteinél bábáskodó Filippo Podocataróról nagyon keveset tudunk, azt sem tudjuk, milyen rokonsági kapcsolatban volt a szintén Ferrarában tanuló Lodovico Podocataróval, a későbbi kardinálissal, akihez Janus verset is írt. Annyi bizonyos, hogy később visszakerült hazájába, ahol kitűnő humanista képzettségét diplomáciai feladatok ellátásában kamatoztatták Ciprus uralkodói. 1461-ben a lázadó ellenkirály, II. Jakab megbízásából Velencében, a pápánál és Firenzében járt (a firenzei Signoria előtt mondott kitűnő beszéde fenn is maradt); 1471-ben állítólag Velencében tárgyalt II. Jakab és Caterina Cornaro házassága ügyében; 1474-ben pedig már az özvegy királynő nevében, alkancellári minőségben vezetett – sikertelen – követséget újra Velencében.¹¹⁸ Magyarországon írt verseinek, feltehetőleg a magyar földön született legkorábbi humanista verseknek semmi nyoma.¹¹⁹

Ha minden bizonytalanságot talán nem tudunk is eloszlatni, a Sanoki-életrajznak és a rendelkezésünkre álló adatoknak az egybevetéséből egyértelműen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Callimachus által leírt contubernium, az első magyarországi akadémiai csoportosulás, nem Vitéz váradi püspöki udvarában az 1440-es évek végén, hanem Vitéz budai házában vagy szállásán, az 1440-es évek elején jött létre. Az itt tartott összejövetelek, conviviumok résztvevői aligha korlátozódtak a Sanoki életírója által említett négy személyre. Biztosra vehetjük, hogy jelen volt a már többször említett Mikolaj Lasocki.¹²⁰ Gondolhatunk Vitéz hivataltársára, Pál főesperesre is, akinek kérése elől 1445-ben ilyen ürüggyel próbált kitémni a leendő váradi püspök: „Minden bizonnyal kezdenél vannak a régi nagy emberek jelesebbnél jelesebb munkái... Ezeknek okos olvasgatásával hízlald magad, ne az én aszályos szómat keresd.”¹²¹ Pál tehát klasszikus olvasottságú férfi volt, s nyilván éppen ezért látott megőrzendő értéket Vitéz leveleiben.

¹¹⁵ HUSZTI, *Janus Pannonius*, 12–13.

¹¹⁶ *Uo.*

¹¹⁷ *Uo.* 34. – A levél magyar fordítását lásd: *Magyar humanisták levelei*, 106. jegyzetben *id. kiad.* 203.

¹¹⁸ Sir Georg HILL, *A History of Cyprus*, Cambridge, University Press, 1948, repr. 1972, III, 575–578, 676–678; NOWICKI, 98. jegyzetben *i. m.* 100–101, 178.

¹¹⁹ WALDAPFEL József szerint Podocataro írt egy panegiricust Sanokiról, de sajnos nem közli, honnan veszi értesülését: *A krakkói egyetem és a magyar szellemi élet*, EPhK LXIX/1946, 32.

¹²⁰ *Vö.* HUSZTI, *Janus Pannonius*, 12.

¹²¹ „Extant carte prope te excellencium virorum veterum insignes ille illustresque littere... Horum igitur erudita lectione crassus sis, ne queras maciem sermonis mei”: *id. kiad.* 31. – Magyarul: *Magyar humanisták levelei*, 59.

Talán már ekkor Vitéz humanista társaságába tartozott Ivanich Pál zágrábi kanonok is, Vitéz leveleskönyvének későbbi szerkesztője, akiről egy XV. századi Vergerio-életrajz alapján Florio Banfi feltételezi, hogy kapcsolatban volt a Budára szakadt nagy olasz humanistával.¹²² Később, már Váradon, ahová Vitéz 1445-ben kanonokká nevezte ki, Ivanich az ott formálódó újabb tudós körnek bizonyára fontos tagja lett, különben Vitéz aligha bízta volna éppen őrá leveleskönyve szerkesztését és tudós kommentálását. Török nyelvtudása révén, aminek később V. Miklós pápa udvarában betöltött állását köszönhette, érdekes színfoltja lehetett talán a budai, de bizonyára a váradi tudós társaságnak.¹²³

Végül a budai contubernium vendége lehetett időnként a tragikus sorsú s a magyar történelemben gyászos emlékű pápai követ, Giuliano Cesarini is.¹²⁴ Erről a kortársai által oly nagyra becsült humanista főpapról a magyar történetírás csupán a várnai csatával kapcsolatos politikai szerepét tartja nyilván, pedig éveken át tartó, többszöri magyarországi tartózkodása a humanizmus hazai előtörténete szempontjából sem közömbös. Mint az első nagy olasz humanista nemzedék egyik kiváló tagja, barátai és tisztelői között olyan személyiségeket tarthatott nyilván, mint Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini, Nicolaus Cusanus, Francesco Filelfo, Bessarion, Enea Silvio Piccolomini és természetesen Pier Paolo Vergerio, akinek haláláig benső barátja maradt, s aki őt végrendelete egyik végrehajtójának jelölte. Vespasiano da Bisticci a róla írt életrajzban kiemeli humanista stúdiumait, valamint versben és prózában való kiválóságát. Az e téren elismert autoritását mutatja, hogy Cusanus félve ajánlotta neki híres *De docta ignorantia*-ját, mert attól tartott, hogy a kényes ízlésű humanista barbárnak fogja érezni latinságát. Ismert volt az ideológiai ellenfeleivel szemben tanúsított türelméről, az ellenfél megbecsüléséről. Így a bázeli zsinaton a huszitaügy békés rendezésén fáradozott; a firenzei unió zsinat alkalmával pedig még barátságba is keveredett a pogány és eretnek nézeteket valló Gemisthos Pléthonnal.¹²⁵

Magyarországon először 1421 és 1425 között töltött éveket Branda Castiglione kardinális, pápai követ, Zsigmond bizalmas munkatársa auditoraként. Filelfo egyik, 1436-ban hozzá írt levelében meleg szavakkal emlékezik azokra az időkre, amikor „együtt éltünk Magyarországon”,¹²⁶ s amikor bizonyára Vergerio is állandó tagja volt társaságuknak. Nehezen képzelhető el, hogy amikor 1443-ban, immár le-

¹²² BANFI, 103. jegyzetben *i. m.* 30.

¹²³ HUSZTI József, *Magyar humanista mint török tudós V. Miklós udvarában, Száz LXI/1927/*, 334–350.

¹²⁴ Robert C. JENKINS, *The Last Crusader or the Life and Times of Cardinal Julian, of the House of Cesarini*, London, 1861; FRAKNÓI Vilmos, *Cesarini Julián bíbornok, magyarországi pápai követ élete*, Budapest, 1890.

¹²⁵ Lásd: Poggio BRACCIOLINI gyászbeszéde, „Spicilegium Romanum”. X/1844/ 374–384; VESPASIANO da Bisticci életrajza, 91. jegyzetben *id. kiad.* I, 137–158; HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, „Minerva”, III/1924/ 168; Uő, *Pier Paolo Vergerio*, 96. jegyzetben *i. m.* 531–532.

¹²⁶ Carlo DE ROSMINI, *Vita di Francesco Filelfo da Tolentino*, Milano, 1808, I, 146–147.

gátusként, újra Magyarországra jött,¹²⁷ a budai contubernium tagjai ne fogadták volna örömmel Vergerio régi barátját, a politikai tevékenység szüneteiben klasszikusok olvasásába mélyedő, verset és prózát egyaránt művelő humanista főpapot. Igaz, 1444 nyarán éles ellentétbe került Sanokival, aki hevesen ellenezte a törökkel kötött szegedi béke megszégését,¹²⁸ ekkorra azonban a contubernium már széteszlott: Vergerio meghalt, Vitéz Váradra, Podocataro Ferrarába távozott.

A magyar történetírásnak azonban e kulturális vonatkozásoktól függetlenül is felül kellene vizsgálnia a Cesariniről kialakított, egyértelműen negatív képet. Nagy a felelőssége a várnai csatáért, életével fizetett is érte, de ki láthatta ezt előre? Végül Hunyadi is elfogadta érvelését, annyira kedvezőnek látszottak az esélyek a török európai hatalmának megsemmisítésére. A legilletékesebb magyar kortársak, Hunyadi és Vitéz nem is akarták őt utólag bűnbaknak megtenni s rá hárítani a felelősséget a vereségért. Külön vizsgálatot is folytattak halála ügyében, de csak annyit tudtak megállapítani, hogy menekülés közben egy román paraszt verte agyon. Leveleiben Vitéz tisztelettel és részvétellel emlegeti, Ivanich pedig hozzáfűzi kommentárjában: „vir insignis et magne eloquencie” (kitűnő ember volt és elsőrangú szónok).¹²⁹ Későbbi rossz hírét Cesarini leginkább annak köszönhetette, hogy kiváló példát és érvet szolgáltatott az egyházi politika bármilyen rendű és rangú ellenzői számára. A protestánsok, Zrínyi Miklós, a francia abszolutizmus elmélettrói mind őt idézték annak bizonyítására, hogy a papokat nem szabad szóhoz juttatni a politikában. A XV. századra vonatkozóan azonban ez merő anakronizmus, hiszen ekkor a fenyegetett országokon, elsősorban Bizáncon és Magyarországon kívül egyedül a pápaság volt az a nemzetközi politikai erő, mely komolyan vette a törökkérdést, és diplomáciai, valamint anyagi eszközökkel tőle telhetően igyekezett segítséget nyújtani. Célpontja lett Cesarini a morális elítélésnek is, elvégre esküszegésre bírta rá a királyt azzal a képmutató érveléssel, hogy a hitetleneknek adott esküt nem kell megtartani. De ne feledjük, hogy ez a kor premachievellista politikájának az általános gyakorlata volt, s ennek az alkalmazásával váltak naggyá és erőssé az újkor európai hatalmai. Magyarországon ez nem sikerült, s így maradt az erkölcsi vigasz: csupán a papi méregkeverés és ambíció okozta a tragédiát; Várnáért Cesarini, Mohácsért Tomori a felelős.

Ha mármost végigtekintünk Vitéz János budai tudós vendégeinek biztos és valószínű névsorán (Vergerio, Sanoki, Podocataro, Lasocki, Pál főesperes, Ivanich, Cesarini), akkor aligha tévedünk, ha a legfontosabb személynek az agg Vergeriót tartjuk, annak ellenére, hogy Callimachus Sanoki személyét tolta előtérbe érthető elfogultságból. Bár Vitéz volt a házigazda, amolyan patrónus és mecénás s már maga is képzett humanista, olyan mindenekfelett álló szaktekintélye, mint amelyet Callimachus – későbbi váradi szerepét ismerve és szem előtt tartva – neki tulajdonít, ekkor még aligha lehetett. Ezt a legilletékesebb, ő maga is elismerte, midőn Pál főespereshez írt második levelében, a hazai műveletlenségről panaszkodva, hozzátette: „Mínthogy

¹²⁷ JENKINS, *i. m.* 317.

¹²⁸ OLASZ, 98. jegyzetben *i. m.* 175.

¹²⁹ VITÉZ, *id. kiad.* 44, 46, 55.

én is e parlag neveltjének tudom magam – nem annyira a műves kezek hiányát panaszolom, mint gyümölcszeit.”¹³⁰ E kijelentésből nemcsak az derül ki egyértelműen, hogy nem tanult Itáliában, hanem az is, hogy voltak Magyarországon olyan „műves kezek”, azaz olyan humanista mesterek, akiktől a korszerű műveltséget itthon is el lehetett sajátítani, tanításuk azonban még nem termelt gyümölcsöket, vagyis ő – és honfitársai – még nem alkottak megfelelő műveket. E „műves kezek”-et idézve Vitéz elsősorban Vergerióra gondolhatott, akinek Vitéz fejlődésében és ezzel a magyar humanizmus elindításában betöltött elhatározó szerepe, Huszti alapvető posztumusz tanulmánya óta, nem lehet vita tárgya.¹³¹ Így talán nem tévedünk abban, ha Vitéz budai contuberniumának igazi spiritus rectorát Vergerio személyében sejtjük.

Erre annál is inkább gondolhatunk, mert az akadémiai tevékenység legfőbb eszköze – már akkor is – a könyv volt; könyvei, pontosabban a humanista stúdiómokhoz szükséges szövegeket tartalmazó könyvei pedig elsősorban és legnagyobb számban Vergeriónak voltak Magyarországon. Az újabb kutatások messzemenően valószínűsítették, hogy e könyvek – vagy legalábbis jelentős részük – Vitéz tulajdonába kerültek, s alapját képezték a híres váradi könyvtárnak.¹³² Vitéz váradi püspöki udvarában jött létre az első nagy hírvű közép-európai humanista könyvtár, mely a tudományos és irodalmi munka természetes szervező központja lett. A könyvtár látogatói és olvasói azonosak lehettek a budai contubernium folytatását képező váradi tudós kör tagjaival. Sajnos, keveset tudunk róluk. Jelen volt itt a régiek közül néhány évig Ivanich és Sanoki; gyakori vendég lehetett a Hunyadiak szolgálatában álló Lasocki is, valamint váradi látogatásai során az ifjú Janus Pannonius, akinek a könyvtár első lelkes méltatását köszönhetjük:

Isten veled, te híres ritka könyvtár,
Hol ráakadtam annyi régi műre,
Itt szállt meg Phoebus is, hűtlen honához,
S innét a szűzi múzsák sem sietnek
Castaliának erdejébe vissza.

(Berczeli A. Károly fordítása)

A 40-es évek végén itt tartózkodott Marcin Król z Zurawiczy, más néven Marcin z Przemysl, a későbbi híres krakkói csillagászprofesszor, akit a lengyel vezető körök Vitézhez intézett kérdéseik közvetítésére használtak fel. 1449 végén Zbigniew Olesnicki kardinális, krakkói érsek rajta keresztül sürgeti előbb Długosz által, majd közvetlenül saját maga, hogy Vitéz küldje el neki egyik Livius-kóde-xét.¹³³ A lengyel matematikus és csillagász jelenléte egyúttal jelzi Vitéz és köre érdeklődésének új irányát. Erről nem kisebb ember, mint a bécsi csillagászprofesszor

¹³⁰ *Uo.* 66.

¹³¹ 96. jegyzetben *i. m.* 521–533.

¹³² Klára CSAPODI-GÁRDONYI, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984 (*Studia Humanitatis*, 6).

¹³³ A két levelet lásd ÁBEL, *Adalékok...*, 166–167.

és V. László udvari asztrológusa, Georg Peuerbach tanúskodik. Vitéz 1453-ban ismerkedett meg vele Bécsújhelyen, s ha nem sikerült is őt Váradra csalogatnia, Peuerbach három munkát is készített az általa „praesul humanissimus”-nak nevezett Vitéz megbízásából: a *Theoricae novae planetarum*-ot, a *Quadratum geometricum*-ot és a *Tabuale Varadienses*-t.¹³⁴ Ez utóbbinak az ajánlásában lelkesen magasztalja Vitéz könyvtárát, s különösen, hogy „arra irányult igyekezeted, összegyűjtsed a matematikai és a quadrivium tudományait tartalmazó [kódexeket], minthogy a tudáshoz leginkább ők vezetnek el, s különösen azokat, amelyekből az égi változások biztos és kétségsbe nem vonható ismeretét elsajátíthatjuk”.¹³⁵

A legegyértelműbb tanúbizonyosságot a váradi akadémiai kör működéséről s a könyvtárról mint az összejövetelek színhelyéről Nicolaus Machinensis modrusi püspöknek köszönhetjük.¹³⁶ Bár a magyar király alattvalója volt, 1463 elején II. Pius követeként érkezett Magyarországra, s hosszabb időt töltött Vitéz váradi udvarában. A váradi hetek élményeinek a terméke volt *De mortalium felicitate* című, a pápának dedikált munkája, melynek egy példányát elküldte Vitéznek, neki szóló külön előszóval ellátva. Ebben hálásan emlékezik vissza „arra az igen boldog és számomra mindig emlékezetes télre, melyet nálad Váradon, számos igen tudós férfiú társaságában gyakran tartózkodva a te nagyszerű könyvtáradban, a legkiválóbb szerzők megszámlálhatatlan kötete között, a legvidámabban és legkedvesebben töltöttem”.¹³⁷ Majd leírja, hogy az egyik alkalommal az volt az eszmecsere tárgya, hogy vajon az emberi elme, magára hagyatva, isteni kinyilatkoztatás nélkül is képes lett volna-e felismerni az emberi nem végcélját. Ő úgy nyilatkozott, hogy képes lett volna, viszont a többiek szerint a teológusok álláspontja ezzel ellentétes. Vitéz erre felkérte, hogy részletesen fejtsse ki álláspontját, s könyvével ennek tesz most eleget. Hogy művét még Magyarországon írta-e vagy pedig távozása után, azt nem tudjuk. (1464 nyarán örökre elhagyta Magyarországot, Galeotto Marzio szerint intrikái miatt Mátyás orombán kiutasította; 1480-ban Rómában halt meg.)¹³⁸ Ez azonban a mi szempontunkból most mellékes, mert bárhol írta is művét, ez az első könyv, mely egy magyarországi akadémiai csoport vitájának köszönheti megszületését, az akadémiai tevékenység egy újabb ismérévére szolgáltatva hazai példát.

¹³⁴ Zoltán NAGY, *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 78–80.

¹³⁵ „Mathematicos quoque et quadriviales, qui quoniam sapientiae plurimum conducunt, colligere studium tibi fuit, et eos praecipue, quibus caelestium mutationum certam indubitatumque notitiam habemus”: ÁBEL, *Adalékok...*, 176.

¹³⁶ FRAKNÓI Vilmos, *Miklós modrusi püspök élete, munkája és könyvtára*, MKsz 1897, 1–23; Carlo FRATI, *Evasio Leone e le sue ricerche a Niccolò vescovo Modrusiense*, in „La Bibliofilia”, XVIII/1916–1917/, 1–35, 81–98; Giovanni MERCATI, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, in „La Bibliofilia”, XXVI/1924–1925/, 165–179, 253–265, 289–298, 359–372.

¹³⁷ „ab illa foelicissima et a me semper memoranda hyeme. quam apud te Varadini cum plurimis viris doctissimis in bibliotheca illa tua dignissima inter innumera clarissimorum virorum volumina saepius residentes iocundissimam amoenissimamque transegimus”: ÁBEL, *Adalékok...*, 167–168.

¹³⁸ Galeottus MARTIUS, *De egregie...*, 94. jegyzetben *id. kiad.* 12–14.

A Vitéz könyvtárában folyó munkáról tanúskodik a fennmaradt Vitéz-kódexek nagyszámú margójegyzete is. Jóllehet, ezek alapos tanulmányozása és feldolgozása még várat magára, feltételezhetjük, hogy a szövegek emendálása nemcsak tulajdonosuk erudíciójának a gyümölcse, hanem talán egy kollektív tudós munka eredménye is. Márpedig az antik klasszikusok szövegeinek közös tanulmányozása és javítása szintén egyike a korai itáliai akadémiák jellegzetes foglalatosságainak. Hogy ilyesmire Vitéz társaságában is sor kerülhetett, arra meggyőző példa, hogy a Marcus Manilius *Astronomicon*-ját tartalmazó kódexébe Vitéz maga írta bele, hogy azt Galeotto Marzio mesterrel együtt olvasta és emendálta.¹³⁹

Ez már később, Esztergomban történt: a Vitéz körül kialakult tudós közösség ugyanis tovább folytatta munkásságát Vitéz esztergomi érsekké történt kinevezése után is, természetesen ismét változó személyi összetétellel. Az Esztergomban 1467-ben együttlévő tudós gyülekezetet még az itáliai korai akadémiák is megirigyelhetnék volna, hiszen ennek az évnak a tavaszán–nyarán Vitéz, Janus Pannonius, Galeotto Marzio, Regiomontanus, Marcin Bylica (Ilkus Márton), Giovanni Gatti – sőt olykor maga a humanista király, Mátyás is – vitattak meg különböző kérdéseket, emendáltak kódexeket, szerkesztettek közösen tudományos műveket. Jól ismert az a symposion, melyen Mátyás vitatkozott Gattival, Bessarion bíboros titkárával s a pozsonyi egyetem leendő tanárával Vitéz, Janus, Galeotto s több más magyar úr társaságában.¹⁴⁰ Regiomontanus és Bylica, akik szintén a pozsonyi egyetem megnyitását várva tartózkodtak ekkor az esztergomi udvarban, a Vitéz által felszerelt obszervatóriumban végeztek megfigyeléseket, készítettek horoszkópokat s dolgoztak együtt a Vitéznek ajánlott *Tabulae directionum profectionumque* kéziratán. Ennek egyik másolatába, melyet Bylica élete végén többi könyvével és csillagászati műszerével együtt a krakkói egyetemre hagyományozott, ő maga írta be, hogy 1467-ben, Esztergom várában „dominus magister Johannes de Königsberg”-nek segítségére volt a könyv megalkotásában.¹⁴¹

Hogy az esztergomi tudós foglalatosság esetében joggal beszélhetünk az akadémiai gondolat jelenlétéről, arra az a körülmény is feljogosít, hogy a résztvevők közül többen közvetlen kapcsolatban voltak az első itáliai akadémiákkal. A legfontosabb szerepe e téren Janus Pannoniusnak volt, akiről tudjuk, hogy 1458-ban, Firenzében felkereste Argyropulost és Donato Acciaiuolit, a *Chorus Achademiae Florentiae* két vezető alakját, s feltételezhetjük, hogy részt is vett ennek a társaságnak a találkozásain. Legalábbis erre következtethetünk Vespasiano da Bisticcinek a beszámolójából, amely szerint Janus „beszélt és barátságot kötött az összes firenzei tudós férfiakkal”. Már ekkor, 1458-ban eljutott Careggibe, az *Academia Platonica* majdani színhelyére, ahol a nagy Cosimo fogadta, s nem kizárt, hogy megfordult itt később,

¹³⁹ NAGY, 134. jegyzetben i. m. 77–78.

¹⁴⁰ Tibor KARDOS, *Il simposio di Esztergom*, in T. K., *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi I*, Debrecen, KLTE, 1967. 63–79 (Studia Romanica, III). – Kardos a symposion idejét tévesen 1470 elejére teszi, amikor Gatti már nem volt Magyarországon; esztergomi tartózkodása csak 1467 tavaszán–nyarán igazolható. Vö. Karol REBRO, *Johannes Gattus az Academia Istropolitana professzora*, in *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967*, Pécs, 1968, 109–114 (Studia Iuridica, 60).

¹⁴¹ NAGY, i. m. 83–84.

1465-ben is, már az *Academia* idején – Ficínóval való személyes ismeretsége ugyanis ebből az évből datálódik.¹⁴² S jelképesnek is tekinthető, hogy az *Academia Platonica* egyik reprezentatív művének, a Platón *Symposium*-ára írt kommentárnak első változatát 1469-ben Ficino neki küldte el és dedikálta. Valószínű, hogy e második firenzei látogatása idején Janus Argyropuloszal is újra találkozott, aki Aristotelés *De coelo* című munkájának fordítását bizonyára a Janustól kapott információk alapján ajánlotta a csillagászat iránt érdeklődő esztergomi érseknek, s ekkor születhetett meg a terv a görög tudós magyarországi szerződtetésére, melynek érdekében Mátyás a következő években sikertelenül fáradozott.¹⁴³ Irodalmi körökkel Janus 1465-ben Rómában is kapcsolatba lépett, de arra sajnos nincsen adatunk, hogy a működését éppen ekkortájt megkezdő két tudós csoportosulással, Bessarion és Pomponio Leto akadémiaival szintén összekötetésbe került volna.¹⁴⁴ Bár Bessarion Janus római időzése során távol volt a várostól, környezetével és híveivel azonban kellett hogy találkozzon, mert különben nehezen volna érthető, hogy az új magyar egyetem számára, melynek engedélyezését éppen Janus eszközölte ki a pápánál, miért Bessarion körének két jeles tagját hívta meg Vitéz Magyarországra. Ezek ketten, Giovanni Gatti és Regiomontanus Bessarion contuberniumának tagjai voltak, s így az akadémiai szellem kiváló közvetítői lehettek Esztergomban.¹⁴⁵

A Bessarion házában összegyűlő humanista csoport azért is figyelemre méltó, mert leginkább ebben jelölhetjük meg Vitéz tudós körének itáliai analógiáját. Vitéz csoportja a korai akadémiai próbálkozásoknak azt a típusát képviseli ugyanis, mely – az ő budai kezdeményezése után negyedszázaddal – a görög kardinális körül létrejött. Mindkettőt contuberniumnak nevezték; mindkettő egy nagy műveltségű főpap mecenatizmusának volt köszönhető; mindkettőre jellemző a humanizmusnak egy keresztény, szigorú erkölcsi normákat követő változata. Hasonló az érdeklődés, a kutatás tárgyának széles skálája is: a viták, gyakorlatok, vizsgálatok tematikája a teológiai kérdésektől a természettudományiakig terjedt.

A budai, váradi, majd esztergomi tudós kör enciklopédikus sokoldalúságát elsősorban magának Vitéznek a legkülönbözőbb tudományokra kiterjedő érdeklődése és szaktudása biztosította. Regiomontanus írja a *Tabulae directionum profectio-numque* ajánlásában: „Úgy gondolom, senki előtt sem ismeretlen, milyen kiváló vagy, milyen mélyen hatoltál be a Szentírásba. Mit mondjak a pápai jogról, melynek ismerete mindig díszedre válik... Jól ismert számodra az egész filozófia, a quadrivium tudományai pedig dísz és dicsőséget szereztek Neked.”¹⁴⁶ De ugyanez derül ki Galeotto Marziónak a *De homine* elé írt soraiból is, ahol őt „az egyházi jog beható

¹⁴² HUSZTI, *Janus Pannonius*, 176–178, 237.

¹⁴³ ÁBEL, *Adalékok...*, 170–172; Giuseppe CAMMELLI, *Giovanni Argiropulo*, Firenze, 1941.

¹⁴⁴ HUSZTI, *i. m.* 236.

¹⁴⁵ KLANICZAY Tibor, *A keresztihad eszméje és a Mátyás-mítosz*, ItK LXXVIII/1975/, 7–8 (Reneszánsz Füzetek, 28).

¹⁴⁶ „Quantus es, quam profundus in sacris existas litteris, neminem ignorare arbitror. Quid referam de iure pontificio, notitia quidem ornamento tibi est,... Universa demum philosophia tibi familiaris est, disciplinae autem quadruviales decus et gloriam pepererunt”: ÁBEL, *Adalékok...*, 169. – Waczulik Margit fordításában magyarul sajtó alatt.

ismerője, a teológia tudósa, a filozófia fejedelme (princeps), az egész matematika atyja (pater), a szónoki és költői művészet növendéke” epithetonokkal ruházza fel, és hangsúlyozza, hogy iparkodása „az irodalom világában fejedelemséget” (litteratum principatum) biztosított számára.¹⁴⁷

Érdemes figyelniük a *princeps, pater* kifejezések Vitézre való alkalmazására, mert a XV. században éppen ezekkel a címekkel jelölték az akadémiák vezetőit. És ha Galeotto nem ilyen megfontolásból nevezte is így Vitéz Jánost, szóhasználata mégis arról árulkodik, hogy olyan szerepet tulajdonított neki, mint amelyet Itáliában az akadémiák vezetői betöltöttek. Minden okunk megvan ezért arra, hogy Vitéz Jánosban az akadémiai gondolat első magyar képviselőjét tiszteljük, s az ő szervezésében létrejött, személyi összetételében változó és megújuló tudós közösséget a legkorábbi magyarországi akadémiai kísérletnek tekintjük.

¹⁴⁷ „Tu enim iuris pontificii consultissimus, theologiae peritus, philosophiae princeps, totiusque matheseos pater, oratoriae ac poeticae alumnus”: ÁBEL, *Adalékok...*, 173. – Szörényi László fordításában magyarul: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, 93. jegyzetben *id. kiad.* 995–996.

PLATONISTA AKADEÉMIA BUDÁN?

Osztozva több korabeli itáliai akadémia sorsában, az első magyar akadémiai próbálkozást is politikai összeesküvés sodorta el, alapítójával, Vitézzel együtt. Az 1470-es évek végétől kezdve azonban új tudós csoportosulás formálódott, ezúttal magának a királynak, Mátyásnak az udvarában. Óvakodnunk kell természetesen attól, hogy eleve akadémiai jellegűnek minősítsük azt a virágzó intellektuális életet, mely Mátyás udvarában kibontakozott. A páratlan könyvtár létrehozása, a mecénatizmus, a király lakomái (*convivia*), melyeken Galeotto Marzio szerint „vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfálkoztak, dalokat énekeltek”,¹⁴⁸ az udvari reprezentáció megnyilvánulásai voltak, s önmagukban nem tekinthetők akadémiai tevékenységnek. Hogy azonban ez utóbbi sem hiányzott, azt Mátyásnak és környezetének a firenzei *Academia Platonica*-val, illetve személy szerint Marsilio Ficinóval való szoros kapcsolata egyértelműen bizonyítja.

Régóta ismeretes, hogy a ficinói neoplatonizmus legfőbb közvetítője az 1476-ban, Beatrix királynő kíséretében Magyarországra érkező Francesco Bandini,¹⁴⁹ a firenzei platóni akadémia tagja, a Villa Careggiben tartott platóni symposionok egyik fő szervezője volt. Az ő révén állandósult a kapcsolat a budai udvar és Ficino között, s az ő közvetítésével jutottak el a reneszánsz kori neoplatonizmus atyjának egymás után elkészülő művei Budára, némelyek a magyar királynak vagy más magyar személyiségnek ajánlva. A fennmaradt levelek tanúsága szerint e művek s a bennük kifejtett tanok érdeklődő és lelkes fogadtatásra találtak – mindezt alapvető és máig helytálló tanulmányában Huszti József már sok évtizeddel ezelőtt meggyőzően bizonyította.¹⁵⁰ Abból pedig, hogy Mátyás és a Budán kialakuló „platonica familia” kitaróan törekedett egy, a platóni tanítást magas fokon képviselni tudó vezető tekintélynek, a „familia” számára „pater”-nek a meghívására, Huszti joggal következtet arra, hogy a magyar fővárosban is egy – a firenzeihez hasonló – akadémia volt alakulóban. Tudjuk, hogy először magát a mestert, Ficinót kísérelték meg idecsalogatni – miként korábban, valószínűleg Janus kezdeményezésére, Má-

¹⁴⁸ „Semper enim in eius convivio disputatur aut sermo de re honesta aut iocunda habetur aut carmen cantatur”: Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie...*, 94. jegyzetben *id. kiad.* 18. – Kardos Tibor fordításában magyarul: Galeotto MARZIO, *Mátyás királynak...*, 94. jegyzetben *id. kiad.* 56.

¹⁴⁹ Budára jövetelének pontos körülményeit tisztázta Paul Oskar KRISTELLER, *An Unpublished Description of Naples by Francesco Bandini*, in „Romanic Review”, XXXIII/1942/, 290–306 és P. O. K., *Studies...*, 11. jegyzetben *i. m.* 395–410.

¹⁵⁰ HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, „Minerva”, III/1924/, 192–222; IV/1925/, 41–76. – Ficino Magyarországra küldött leveleit lásd: *Analecta nova ad Historiam renaissance in Hungaria litteratum*, ed. Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDŰS, Budapest, MTA, 1903, 271–290. Vö. még: KLANICZAY Tibor: *A keresztshad eszméje...*, 145. jegyzetben *i. m.* 1–14.

tyásnak Argyropulost már majdnem sikerült is Pannoniába költöztetnie. Ficino természetesen kitért a meghívás elől, de egy 1482-ből való levele szerint kész volt eljönni helyette rokona, Sebastiano Salvini. Sok tétovázás után azonban ő sem jött, Báthory Miklós nyomatékos biztatása ellenére sem, míg végül Filippo Valori valóban rászánta magát az útra, s 1490 elején már készült is az utazásra, de sajnos már későn. A király halála és az azt követő zavarok miatt vagy el sem indult már, vagy ha eljött, hamarosan visszatért.

A „pater” vagy „princeps” hiánya nem jelenti azonban mindenfajta szervezethez való hiányát. Joggal feltételezhetjük, hogy miként Vitéz János váradi könyvtárában, úgy a Corvinában is voltak tudós eszmecserék alkalmilag vagy bizonyos rendszerességgel. Hogy Mátyás társaságában és részvételével sor került – esetleg előre megtervezett – symposionok rendezésére, arról pedig a már idézett esztergomi összejövétel, de még inkább a Bonfini *Symposion*-jában leírt vita tanúskodik.¹⁵¹ Nem maradtak el az ilyen összejövetelek szervezésében egyes főpapok vagy méltóságviselők sem. Pajorin Klára hívta fel a figyelmet arra, hogy Pescennio Francesco Negro (Franciscus Niger Venetus), aki a fiatal Ippolito d'Este kardinális humanista stúdiumokban való oktatására érkezett Esztergomba, éppen a magyarokat (Pannonios principes) hozza fel példának a symposionok, illetve conviviumok alkalmával kibontakozó komoly, tudományos vitákra. Külön kiemeli a könyvek szerepét ezeken az eszmecseréken: egy-egy kérdés eldöntésére a résztvevők „számtalan kódexet” vesznek elő, s igyekeznek azok szövegét helyesen értelmezni.¹⁵²

Negro ugyan valószínűleg csak Mátyás halála után érkezett Magyarországra, de az általa elmondottak a korábbi évekre is vonatkoznak. Galeotto Marzio beszámol a Nagylucsei Orbán házában, „pompás és mindennapos vendéglátás” (convivium) során kialakult vitákról,¹⁵³ valamint a Báthory Miklós váci rezidenciájában folyó tudós társasági életről. Ez utóbbi részt érdemes idézni: „az ő házában állandóan előadnak valamit, vagy tanulnak, vagy énekelnek lant kíséretével, vagy tisztességes társalgás járja... A gyakori séta a várból ki a kertekbe, melyeket ő ültetett, és ő ékített halastavakkal, majd vissza a kertekből fel a várba, mindig derék emberekkel való beszélgetéssel, könyvek társaságában telik, az utat szinte észre sem lehet venni a viták hevében. Néhanapján a püspök kikocsizik..., ez sem esik meg olvasás és vita

¹⁵¹ Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus APRÓ, Budapest, 1943; PAJORIN Klára, *Bonfini symposionja*, 5. jegyzetben i. m. 511–534; KÜLCSÁR Péter, *Az újplatonizmus Magyarországon*, ItK LXXXVII/1983/, 41–47 (Reneszánsz Füzetek, 56).

¹⁵² „In symposiis vero non epulae solum apponuntur sed epulantium lepidissimae disceptationes. ...quales ego saepius in longis conviviis apud Pannonios principes cum sociis meis meminisse me frequentasse, ubi etiam inter medias dapes, si quid inter nos controversiae nascebatur, innumeri codices afferebantur, legebantur et vario interpretamento enodabantur”: PAJORIN, i. m. 513–514. – Negróról lásd: Giovanni MERCATI, *Ultimi contributi alla storia degli umanisti. Fascicolo II*, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica, 1939, 24–109; appendice 1–68 (Studi e testi, 91).

¹⁵³ „in illo suo et lauto et quotidiano convivio”, *id. kiad.* 36. – Magyarul: *id. kiad.* 105.

nélkül, és jólesik azt hinni, hogy Bacchusnak e virágzó halmain ott lakoznak Mínerva és a múzsák.”¹⁵⁴

Amit itt a kiváló váci püspökről olvasunk, az különösen közel áll ahhoz, amit a firenzei *Academia Platonica* életéről tudunk. Ott is együtt volt palota és kert, tudós beszélgetés és ének, a bölcsesség titkainak fürkészése és a természet élvezete. Csak éppen a vezető filozófus-tektély hiányzott, aki Platón tanait rendszeresen kifejthette volna a conviviumok vagy séták alkalmával. Nem meglepő ezért, hogy a magyarok közül éppen Báthory volt a legfőbb szorgalmazója Ficino, majd Salvini Magyarországra jövetelének,¹⁵⁵ együtt Francesco Bandinivel, akihez, úgy látszik, szintén ő állt a legközelebb. Az ő kertjében írta ugyanis Bandini egyetlen ismert magyarországi művét s egyben az első magyar földön született rangos olasz nyelvű irodalmi alkotást, a Visegrádon, 1480-ban fiatalon elhunyt Simone Gondi szüleinek szánt vigasztaló dialógust.¹⁵⁶ De a magyar conviviumokat oly nagyra értékelő Francesco Pescennio Negro is gyakori vendég volt Báthorynál, hiszen egy ideig a váci iskolát is vezette.¹⁵⁷ Mátyáson kívül Báthory az, akit a nagy Ficino is megtisztelt egyik művének ajánlásával, s tudjuk, hogy a püspök a firenzei mester műveinek nyomtatott kiadását is igyekezett megszerezni.¹⁵⁸ Az olasz Bandini mellett ezért alighanem Báthory Miklóst kell tekintenünk a magyarországi platonisták, a formálódóban lévő budai akadémia vezető személyiségének.

De kik voltak a többiek? Az eddigi intenzív kutatás ellenére még mindig eléggé fogyatékosak az ismereteink a Mátyás uralkodásának legvirágzóbb szakaszában, a 80-as években Budán működő, illetve az udvarhoz kapcsolódó magyar és külföldi humanistákat illetően. A végül létre nem jött budai platóni akadémia potenciális tagjai között Bandini és Báthory mellett gondolnunk kell Ficino személyes magyar ismerőseire, Garázda Péterre és a mesterrel vitába is keveredő ágostonos Váradi Jánosra; valamint – letartóztatásáig – a Vitéz és Janus utáni magyar humanisták egyik legkiválóbbjára, Váradi Péterre.¹⁵⁹ Nem hiányozhatott a conviviumairól nevezetes Nagylucesei Orbán, aki a 80-as években megszerezte és címerével

¹⁵⁴ „semper enim in eius domo aut oratur aut studetur aut carmen cantatur ad Iyram aut sermo habetur honestus... Nam ab arce ad hortos, quos ipse munivit piscinisque ornavit, ab hortis vero ad arcem frequens deambulatio non sine et proborum hominum commercio comitibus libris efficit, ut iter quoque disputationibus teratur. Interdum pileto vehitur episcopus... non sine lectione et disputatione honesta ita, ut Bacchicos illos floridosque colles et Minerva et Musae incolere ac frequentare non sine iocunditate credantur”: *id. kiad.* 35. – Magyarul: *id. kiad.* 102–103.

¹⁵⁵ HUSZTI, *i. m.* IV/1925/, 60–64.

¹⁵⁶ Paul Oskar KRISTELLER, *Francesco Bandini and His Consolatory Dialogue upon the Death of Simone Gondi*, in P. O. K., *Studies...*, 11. jegyzetben *i. m.* 411–435.

¹⁵⁷ MERCATI, *i. m.* 71–75.

¹⁵⁸ HUSZTI, *i. m.* III/1924/, 215; Dennis E. RHODES, *Battista Guarini and a Book at Oxford*, in „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, XXXVII/1947/, 349–353 (Ficino *Commentaria in Platonem* című műve firenzei, 1496. évi kiadásának Báthory tulajdonában volt példányáról).

¹⁵⁹ V. KOVÁCS Sándor, *Garázda Péter*, ItK LXI/1957/, 48–62; BANFI Florio, *Joannes Pannoniensis – Giovanni Unghero: Váradi János*, ItK LXXII/1968/, 194–200; GERÉZDI Rabán, *Egy magyar humanista: Váradi Péter*, „Magyarságtudomány”, I/1942/, 305–328, 532–563 és Uő, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 75–142.

látta el azt a Ficino-kéziratot (*Commentarium in Platonis Convivium de amore*), melyet a firenzei mester 1469-ben Janusnak dedikált,¹⁶⁰ valamint Geréb László erdélyi püspök sem, Bonfini *Symposion*-jának egyik szereplője, aki az egyház élén is olyan személyt remélt látni, aki megfelel a platóni bölcsek kívánalmainak.¹⁶¹ Bár világnézeti meggyőződését illetően nem volt platonista, a születő akadémia egyik elmaradhatatlan tagja lehetett gyakori ittléte során a minden *symposionon* és *conviviumon* jelen lévő Galeotto Marzio. A *Symposion*-író Bonfini, akiről csak legutóbb tudtuk meg, hogy gondolkodása milyen mélyen gyökerezik Ficino tanításában,¹⁶² valamint a tudós könyvtáros és Corvin János nevelője, Taddeo Ugoletto, akinek nagy része volt a budai udvar és a firenzei neoplatonikusok kapcsolatainak szorosabbra vonásában,¹⁶³ továbbá a király orvosa s egyben költő Giulio Milio,¹⁶⁴ akit hamarosan vizsgonlátunk majd az 1497-ben létrejött *Sodalitas Litteraria Danubiana* tagjaként – szintén mind számításba veendő. Mátyás életének utolsó két évében különösen megszorodott a Magyarországra érkező s hosszabb vagy rövidebb időt itt töltő olasz humanisták száma. Közülük különösen kettőnek lehetett fontos szerepe témánk szempontjából: a Ficino közvetlen környezetéhez tartozó Bartolomeo della Fonténak, Garázda Péter régi barátjának, több Corvin-kódex másolójának, akit az 1460-as évek végén már Vitéz János is hívott Pannoniába;¹⁶⁵ valamint Aurelio Brandolini Lippónak, Pomponio Leto római akadémiaja tagjának, akinek két olyan humanista dialógust köszönhetünk, melyben Mátyás az egyik főszereplő, s melyekből ezért a budai akadémiai eszmecserék tárgyára és légkörére

¹⁶⁰ Vö. CSAPODI Csaba, *Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára*, in *Janus Pannonius (Tanulmányok)*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 194 (Memoria Saeculorum Hungariae, 2).

¹⁶¹ 1492. december 8-án, Budán kelt levelében Geréb így üdvözlí VI. Sándor pápát megválasztása alkalmából: „Nam quid utilius, quid praestabilus, quid in rebus humanis iocundius quam sapientem habere rectorem? Plato tunc demum beatas esse Res Publicas iudicabat, cum a sapientibus regerentur. Felix igitur populus, felix Res Publica christiana que talem sortita est pastorem.” Idézi ÁBEL Jenő, *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság*, Budapest, 1880, 13 (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből, VIII, 8). – A sors iróniája, hogy az erdélyi püspök éppen VI. Sándortól remélt Platón szellemében való kormányzást.

¹⁶² KULCSÁR, 151. jegyzetben i. m.

¹⁶³ Vö. A. CIAVARELLA, *Un editore e umanista filologo: Taddeo Ugoletto detto della Rocca*, in „Archivio Storico per le provincie Parmensi”, 1967, 133–173; Vittore BRANCA, *Mercanti e librai fra Italia e Ungheria nell'Umanesimo e nel Rinascimento*, in *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, ed. V. B., Firenze, Olschki, 1983, 344–345.

¹⁶⁴ BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, I, 646, 653, 724.

¹⁶⁵ Lásd róla újabban Charles TRINKAUS műveit: *A Humanist's Image of Humanism: The Inaugural Orations of Bartolommeo [!] della Fonte*, in „Studies in the Renaissance”, VII/1960/, 90–147; *The Unknown Quattrocento Poetics of Bartolommeo [!] della Fonte*, in „Studies in the Renaissance”, XIII/1966/, 40–122; *In Our Image and Likeness. Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, London, Constable, 1970, II, 626–633; valamint Stefano CAROTI, Stefano ZAMPONI, *Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzo, umanista fiorentino*, Milano, il Polifilo, 1974 (Documenti sulle arti del libro, X). – Vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bartholomaeus Fontius (Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz és poétikájához)*, MKsz XCIII/1977/, 38–42.

is szabad talán következtetnünk.¹⁶⁶ Az egyik, a *De humana vitae conditione*, melyben a király vitapartnere nem más, mint a szintén Budán tartózkodó történetíró, Pietro Ransano, az emberi méltóság kérdését feszegeti a Ficinóéhoz hasonló szelvényben. A másikat, a *De comparatione reipublicae et regni*-t, melyben Mátyás a monarchikus kormányzás előnyeit fejtegeti, Brandolini valószínűleg csak a király halála után fejezte be, mert – az előbbivel ellentétben – már nem neki, hanem Lorenzo de' Medicinek ajánlotta.¹⁶⁷

Bár a felsorolt személyek, valamint egyelőre ismeretlen társaik nem voltak mindig egyidejűleg jelen Budán, s bár a társaság összetétele így folytonosan módosult, aligha képezheti vita tárgyát, hogy valamiféle csoportról van szó. Ugolino Verino, a firenzei neoplatonista kör egyik tagja, aki epigrammáit Mátyásnak dedikálta, a magyar király udvarában összegyűlő tudósok társaságát a korai akadémiák egyik szokásos megjelölésével „coetus”-nak nevezte. Ugyanezt a terminust alkalmazta rájuk az akadémiai gondolat Itálián kívüli legelső nagyhatású, tudatos terjesztője, Konrad Celtis is.¹⁶⁸ A német humanizmus „atyja” 1489 elején Itáliából Velencén át Krakóba utaztában látogatott először Budára,¹⁶⁹ s valamivel később, de már Mátyás halála után írta meg nevezetes ódáját *Ad Coetum Ungarorum de monstris quae praecesserant mortem divi Mathiae regis Hungariae* (A magyarok coetusához a szörnyű

¹⁶⁶ Elisabetta MAYER, *Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino, Aurelio Brandolini Lippo*, in „Studi e documenti della R. Accademia d'Ungheria di Roma”, II/1938/, 123–167; TRINKAUS, *In Our Image...* 1, 298–321; Antonio ROTONDÒ, *Brandolini, Aurelio Lippo*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 14/1972/, 26–28.

¹⁶⁷ Modern kiadásuk: *Olasz humanistáknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, kiad. ÁBEL Jenő, Budapest, 1890, 1–183 (Irodalomtörténeti Emlékek, II).

¹⁶⁸ HUSZTI, *i. m.* 71.

¹⁶⁹ Celtis budai látogatásának időpontját illetően a szakirodalomban meglehetősen zavar uralkodik. 1487. május 9. és 1491. szeptember 7. között ugyanis egyetlen pontos dátumhoz köthető adatot sem tudunk Celtis életéből. Bizonyos, hogy e négy év túlnyomó részét előbb Itáliában, azután Lengyelországban töltötte. Pontos itineráriumát azonban nem ismerjük. Celtis ugyan jó néhány versében ír utazásairól, elősorolva – olykor egymásnak ellentmondó – útvonalakat; a valóságelemeket azonban a költői fikció jegyében önkényesen átrendezi, s rendkívül tudatosan megtervezett kötetkompozícióhoz idomítja. ÁBEL Jenő, hitelt adva e fiktív itineráriumoknak, feltételezi, hogy Celtis 1490 első negyedében Lengyelországból Csehországon át Bécsbe menet, illetve Bécsből kirándulván jött Budára. (Vö. 161. jegyzetben *i. m.* 9–10.) Ez a kombináció már csak azért is tarthatatlan, mert a legcsekélyebb utalás sincs sehohol arra, hogy a német költő megfordult volna a Mátyás uralma alatt álló Bécsben. Sokkal inkább annak az 1513-ban (Celtis ódái posztumusz kiadása elején) megjelent életrajznak kell hitelt adnunk, mely olaszországi látogatásainak felsorolása után így imígyen utaztatja őt Lengyelországba: „A Roma per Venetias, Ylliricum et Pannonicum, Sarmatas adiit.” (Az életrajz kiadva: *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*, Hrsg. Hans RUPPRICH, München, Beck, 1934, 609–614; az idézett sor: 610. A Celtis itineráriumát legalaposabban vizsgáló munka (Kurt Leopold PREISS, *Konrad Celtis und der italienische Humanismus*, Diss. phil., Wien, 1951 – gépirat) hivatkozik Celtis egyik versére (Amores I, 3), mely szerint tavaszi zivatar idején érkezett Krakóba, ahol az 1489. évi nyári szemeszterre már be is iratkozott az egyetemre (*i. m.* 179). Az is figyelemre méltó, hogy Celtis barátai az 1513-ban megjelent *Vita* szövegének túlnyomó részét már az 1490-es évek derekán megfogalmazták, s így aligha tévedhetek (vö. Raimund KEMPER, *Die Redaktion der Epigramme des Celtis*, Kronberg/Ts. Scriptor Verlag, 1975, 72.) Valószínűleg az 1489-es látogatás során írhatta Celtis a budai olaszokat megcsipkedő epigrammáját: *De curia regis Mathiae* (Konrad CELTIS, *Fünf Bücher Epigramme*, Hrsg. Karl HARTFELDER, Berlin, 1881; repr. Hildesheim, Olms, 1963, 6).

jelekről, melyek az isteni Mátyásnak, Magyarország királyának halálát megelőzték), melyet 1492-ben Ingolstadtban, az *Epitoma in utramque Ciceronis rhetoricam* című könyvének függelékében ki is nyomtatott.¹⁷⁰ Celtis e versben határozottan utal a „tudományukról híres” pannon barátok körében eltöltött órákra, a velük való fennkölt beszélgetésekre és gondúzó poharazásra. Az pedig, hogy mit értett Celtis a „coetus” kifejezésen, egyértelműen kiderül abból, ahogy a vers címét később megváltoztatta. Ódáinak 1513-ban megjelent posztumusz kiadásában ugyanis a cím már így szerepel: *Ad sodalitatem litterariam Ungarorum de situ Budae et monstris quae praecesserant mortem divi Mathiae Pannoniae regis*.¹⁷¹ A coetust utólag „sodalitas litterariá”-nak minősítette tehát; ez utóbbi kifejezés pedig, melyet Pomponio Leto római akadémiáján használtak először, Celtis szóhasználatában – mint hamarosan látni fogjuk – az „Academia Platonica” szinonimája.

A firenzei és római akadémiákat ismerő német humanistát a budai társaság tehát az olasz példaképekre emlékeztette. Láttuk, hogy a korai olasz akadémiai csoportok életében milyen nagy szerepe volt különböző rítusoknak, ünnepeknek, szimbólumoknak, kultikus helyeknek. Ritoók Zsigmondné kutatásainak jóvoltából feltételezhetjük, hogy talán Budán is látott valami ehhez hasonlólt Celtis.¹⁷² Lemásolt ugyanis (némi szövegváltoztatással) egy híressé vált epigrammát („Huius nympha loci...”),¹⁷³ mely a Magyarországon (1479–1480-ban) római feliratokat gyűjtő Felice Feliciano szerint a Duna partján (super ripam Danubii) volt olvasható, egy alvó nimfát ábrázoló szobor felirataként. Magát a verset, melyet a kortársak antik eredetűnek gondoltak, Giovanni Campano írta Rómában 1464–1470 között, talán az *Academia Romana* számára.¹⁷⁴ A XVI. század elején a római akadémiai körökben az alvó nimfa és a Campano-epigramma által díszített kutat amolyan szent helynek, a helikoni forrást idéző szimbólumnak tekintették.¹⁷⁵ Egy ilyen kút volt – talán egy fekvő nőt ábrázoló pannoniai szobor felhasználásával – Budán is, valahol a Duna

¹⁷⁰ E kis függelék versünkön kívül még négy másikat tartalmaz: három krakkói személyiségekről (Crispus Clogomura költő; Georgius Morinus=Morsteyn, krakkói polgármester; Mirica=Jan Heydecke, krakkói jegyző) szól; a negyediknek pedig az eredeti, 1492. évi címe: *De navigatione sua Sarmatica*. Modern kiadásuk: Conradus CELTIS Protucius, *Libri odarum quattuor*, ed. Felicitas PINDTER, Lipsiae, Teubner, 1937. nr. I, 19, 20, 21; IV, 3 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). Nyilvánvaló, hogy krakkói terméséből kívánt itt Celtis néhány szemelvényt közölni, ami szintén azt valószínűsíti, hogy a magyarokról szóló vers is Krakkóban, az ottani tartózkodást megelőző budai látogatás emlékeként keletkezett.

¹⁷¹ E végleges címmel adta ki PINDTER, *id. kiad.* nr. II, 2. – Világos az elmondottakból, hogy *Sodalitas litteraria Ungarorum* néven semmiféle szervezet vagy akár csoport sem létezett: kár ezért, hogy *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825–1975* című reprezentatív kiadvány (Budapest, 1975) ezt elmegeti az egy évtizeddel később valóban működő *Sodalitas litteraria Danubiana* helyett.

¹⁷² Ritoók Zsigmondné, *Nympha super ripam Danubii*, ItK LXXXVII/1983/, 67–74.

¹⁷³ Dieter WUTTKE, *Zu „Huius nympha loci”*, in „Arcadia”, III/1968/, 306–307.

¹⁷⁴ Otto KURZ, *Huius nympha loci, a Pseudo-classical Inscription and a Drawing by Dürer*, in „Journal of the Warburg and Courtauld Institute”, XVI/1953/, 171–177; Elizabeth MacDOUGALL, *The Sleeping Nymph: Origins of a Humanist Fountain Type*, in „Art Bulletin”, LVII/1975/, 357–365.

¹⁷⁵ Phyllis Pray ROBER, *The „Coryciana” and the Nymph Corycia*, in „Journal of the Warburg and Courtauld Institute”, XL/1977/, 223–239.

partján. Esetleg egy, a budai vár alatti kertben, netán a Platón és Ficino műveiről folyó eszmecsere színhelyén? Nem tudhatjuk. Miként azt sem, hogy Celtis vajon nem már Rómában másolta-e le a verset. De ha így lenne is, nem maradhatott rá hatás nélkül, hogy Budán is látott hasonlót. Mindenképpen jelentős dolognak tartotta, mert nemcsak lemásolta, de nyilván ő juttatta el barátjának, Dürernek is, aki azután megrajzolta az alvó nimfa-szobrot, alatta a felirattal.¹⁷⁶ Az igénytelen rajz talán Mátyás és platonista köre akadémiai kísérletének emlékét őrzi?

Megfontolásaink mindenben megerősítik tehát Huszti József meggyőző feltevezését, mely szerint Mátyás környezetében uralkodása utolsó tíz évében léteznie kellett egy platonista tudós csoportosulásnak, valamiféle akadémiai „coetus”-nak, még ha teljes kifejlődésére, a firenzei akadémiaéhoz hasonló elnevezések, rítusok, kellékek létrejöttére a király halála miatt nem vagy csak alig kerülhetett is sor. Marsilio Ficino kitüntetett figyelme, Bandini jelenléte és szervező munkája, a humanista conviviumokról és tudós vitákról szóló híradások, Bonfini, Brandolini Lippo dialógusai nem hagynak kétséget aziránt, hogy a budai platonikusok coetusa megérdemelhette az „akadémia” minősítést.

¹⁷⁶ Reprodukcióját lásd KURZ, *i. m.* 174, 23. tábla.

A SODALITAS LITTERARIA DANUBIANA

1497-ben első ízben – és hosszú ideig utoljára – jelentkezik magyar földről egy immár elnevezéssel is bíró tudós csoportosulás. A kezdeményezés ugyan külföldről jött, s a résztvevők többsége ezúttal sem magyar, a *Sodalitas* budai megjelenése mégis a magyarországi humanizmusnak a nemzetközi akadémiai mozgalomba való szervezettebb bekapcsolódásáról tanúskodik. Minthogy ez az újabb kísérlet Konrad Celtis nagyigényű német akadémiai vállalkozásának a függvénye, mindekelőtt világosan kell látnunk, hogy mi is volt valójában az általa életre hívott *sodalitas litteraria*.¹⁷⁷

Írói, oktatói és szervezői munkássága fő céljának Celtis a barbárnak mondott Germania kiművelését, az itáliai tudománnyal való nemes vetélkedést (*Italica-rum litterarum aemulationem*) tartotta.¹⁷⁸ E program jegyében igyekezett német földre átlátni az akadémiai gondolatot, melyet itáliai tartózkodása során, Marsilio Ficino, illetve Pomponio Leto környezetében, a firenzei és a római akadémiákat látogatva ismert meg 1487 és 1489 között.¹⁷⁹ Szándékában bizonyára megerősítették budai tapasztalatai, valamint a krakkói humanista kör életével való megismerkedése 1489–1490-ben. Filippo Buonaccorsi (*Callimachus Experiens*), az *Academia Romana* Lengyelországba menekült tagja körül ekkor már létezett itt költőkből, professzorokból, humanista tisztviselőkből álló tudós baráti kör, melynek összejövetelein Celtis is szívesen látott vendég volt. Egyes későbbi verseiben olvasható homályos utalások alapján a lengyel szakirodalom feltételezi, hogy valamiféle szervezetet, egy *Sodalitas litteraria Vistulaná*-t is létrehozott, Celtis le-

¹⁷⁷ A *sodalitas*-kérdésre vonatkozó legfontosabb mű egy szinte teljesen elfelejtett s a német szakirodalomban is alig idézett disszertáció: Gerhard HUMMEL, *Die humanistische Sodalitäten und ihr Einfluss auf die Entwicklung des Bildungswesens der Reformationszeit*, Leipzig, Edelmann, 1940. – Kitűnő szempontokat nyújt még (különösen a könyv túlnyomó részét kitevő jegyzetekben): Raimund KEMPER, *Die Redaktion der Epigramme des Celtis*, Kronberg/Ts. Scriptor Verlag, 1975. – Még megjelenés előtt áll, s így nem volt lehetőségem felhasználni: Heinrich LUTZ, *Die Sodalitäten im oberdeutschen Humanismus des späten 15. und frühen 16. Jahrhunderts*, mely a Senatskommission für Humanismusforschung 1983. október 5–7-én tartott „Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts” című kollokviumán hangzott el (lásd: „Wolfenbütteler Renaissance Mitteilungen”, VIII/1984/1. sz., 50). – A legfontosabb forrásanyagot Celtis levelezése szolgáltatja: *Der Briefwechsel des Konrad CELTIS*, Hrsg. Hans RUPPRICH, München, Beck, 1934 (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe, III).

¹⁷⁸ Vö. RUPPRICH *id. kiad.* 31, 45.

¹⁷⁹ Kurt Leopold PREISS, *Konrad Celtis und der italienische Humanismus*, 169. jegyzetben i. m. 118–163.

velezésében azonban, beleértve krakkói barátainak a leveleit is, a legcsekélyebb utalás sincs erre.¹⁸⁰

Ilyen szándékról egy 1491 vége felé, Sixtus Tucher ingolstadti jogászprofesszorhoz írt leveléből értesülünk első ízben. A levélben nemcsak azt közli barátjával, hogy Ingolstadtban fog letelepedni, s a következő évben ott szeretne tanítani, hanem azt is, hogy terve egy „platóni akadémia” létesítése.¹⁸¹ A feltételek erre négy év múlva Heidelbergben érlelődtek meg, ahová Celtis 1495 nyarán a pestis elől barátai hívására menekült. Johann von Dalberg wormszi püspök, a heidelbergi egyetem kancellárja és a pfalzi választófejedelem bizalmasa volt ekkor itt a humanista stúdiók zászlóvivője; az ő védnöksége alatt jött létre a még vegyesen hol *academiá*-nak, hol *coetus*-nak, hol *sodalitas*-nak nevezett csoportosulás.¹⁸² Az első biztos adat 1495. november 21-ről való, abból azonban, hogy a következő évben – s nyilván az ezutániakban is – november 7-ét mint „omnium philosophorum festum” ünnepelték, arra következtethetünk, hogy az alapításra 1495. november 7-én, Platón születésnapján, egy akkor rendezett symposion alkalmával került sor.¹⁸³ November 21-én készült, s talán egy, ezen a napon tartott újabb összejövetelen felolvasásra is került Celtisnek Dalberghez intézett ódája, melynek eredeti címe sokat elárul a társaságról. A püspököt ebben a „sodalitas litteraria per Germaniam” halhatatlan és örök princepsének, önmagát pedig ugyanezen sodalitas „praecō”-jának, vagyis hírnökének, szószólójának nevezi.¹⁸⁴ Celtisnek tehát nem valami helyi vagy regionális csoport, hanem egy Germania egészére kiterjedő szervezet lebegett a szeme előtt. Celtis újítása az is, hogy nem önmagának tartja fenn a „princeps” elnevezést, bár barátai olykor így is titulálták, hanem magát amolyan szellemi vezérnek és „ügyvezetőnek”-nek

¹⁸⁰ I. N. GOLENIŠČEV-KUTUZOV, *Il Rinascimento italiano e le letterature slave dei secoli XV e XVI*, Milano, Vita e pensiero, 1973, I, 285–286; Gioacchino PAPARELLI, *Callimaco Esperiente*, 38. jegyzetben i. m. 178–180; Antonina JELICZ, *Konrad Celtis na tleczesnego Renesansu w Polsce*, Warszawa, 1956, 40–55.

¹⁸¹ „Ego junctis mihi, de quibus plenus spei essem pro doctrinae et morum compositione, Academiám illam Platonicam erigerem et aperirem”: RUPPRICH, *id. kiad.* 31.

¹⁸² Karl HARTFELDER, *Konrad Celtis und der Heidelberger Humanistenkreis*, in „Historische Zeitschrift”, XLVII/1882/, 15–36; UŐ, *Heidelberg und der Humanismus*, in „Zeitschrift für Allgemeine Geschichte, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte”, II/1885/, 177–195, 671–696; Karl MORNENWEG, *Johann von Dalberg, ein deutscher Humanist und Bischof*, Heidelberg, Winter, 1887; Karl HARTFELDER, *Zur Gelehrten-geschichte Heidelbergs am Ende des Mittelalters*, in „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins”, XLV/1891/, 141–171; Martin MATZ, *Konrad Celtis und die rheinische Gelehrten-gesellschaft*, Ludwigshafen, 1903.

¹⁸³ Az 1496. évi ünnepi conviviumra vonatkozó adatok: RUPPRICH, *id. kiad.* 224, 227. – Vö. Gustav BAUCH, *Die Reception des Humanismus in Wien*, Breslau, Marcus, 1903, 70. Bauch szerint az idézett szavak helyes olvasata: „annuum philosophorum festum”. Ha igaza van, amit nem állt módomban ellenőrizni, akkor a szöveg még frappánsabb, mert akkor nem „*ninden* filozófus ünnepére”, hanem a „*filozófusok évi* (évente ismétlődő) ünnepére” történne utalás.

¹⁸⁴ A vers szövegét lásd: Conradus CELTIS Protucius, *Libri odarum quatuor...*, ed. Felicitas PINDTER, Lipsiae, Teubner, 1937 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), 63–66. A Wimpfeling másolatában fennmaradt eredeti cím uo. 125: *Ioanni Cam. Dalburgio Vormaciensi episcopo sodalitatís litterariae per Germaniam immortalí et aeterno principi per Conradum Celtem eiusdem sodalitatís praecōnem pie et religiose daedicatum immortalí virtutí et honori consecratum.* – Vö. HUMMEL, *i. m.* 22.

tekinti. Ennek megfelelően Dalberg őt a sodalitas „primipilus”-ának (első tisztségviselőjének) nevezi, mások hol a már Celtis által is használt „praeco”, hol pedig a „dux perpetuus” vagy a „symposiarcha” címmel tisztelik meg.¹⁸⁵

A Heidelbergben megalakult akadémiának – az itáliaiakhoz hasonlóan – bizonyára nem volt meghatározott tagsága, amolyan tagtoborzásra mégis vannak adatok. Celtis 1495 decemberében több levelet írt más helyeken tartózkodó humanistáknak, felszólítva őket, hogy jöjjenek el az összejövetelekre. Heinrich von Büнау humanista nemes Wormsból köszöni meg neki, hogy „vestra tota ἄχαδεμια” az ő részvételét óhajtja;¹⁸⁶ Jakob Wimpeling pedig Speyerből menti ki magát, hogy betegsége miatt nem mehet el a heidelbergi „coetus” találkozásjára. Wimpeling „a tudományos tevékenységre és a magatartásra vonatkozó előírásokat” (et doctrinae et morum praecepta in vestris coetibus conclusa) is említi, amiből valamiféle közösen elfogadott s talán írásban is rögzített működési elvekre, „szabályok”-ra következtethetünk.¹⁸⁷

Celtis ugyan 1496 tavaszán visszatért Ingolstadtba, a Heidelbergben összpontosuló, de lassan egész Délnyugat-Németország humanistáit felölelő *sodalitas per Germaniam* tovább tartotta rendszeres összejöveteleit Johannes Wacker (Vigilius) heidelbergi jogászprofesszor házában, akit ezért a sodalitas házigazdájának (hospes) a címe illetett meg. A társaság tevékenysége nem merült ki a sokszor reggelig tartó időtöltésben, melynek versek előadása, komoly vita, szellemes szópárbaj éppúgy része volt, mint a bor, játék, tréfa és a nők,¹⁸⁸ hanem emellett intenzív tudományos munkásságot is folytatott.¹⁸⁹ Nem sokkal Celtis távozása után Dalbergnek Freisingbe kellett utaznia, ahol régi kódexeket talált, de mivel nem volt ideje azokat átnézni, kéri Celtist, hogy „pro literarii ordinis sodalicio” sürgősen jöjjön oda a munka elvégzésére.¹⁹⁰ Vigilius és Wimpeling ezalatt a frankfurti könyvvásárra utazott görög és héber könyvek vásárlására, amit különösen időszerűvé Reuchlinnak Stuttgartból Heidelbergbe való költözése tett. A társaságnak ettől kezdve Reuchlin lett a legaktívabb tagja, s jelenlétéből profitálva a többiek, a princepszel az élen, lázas erővel láttak neki görögöt tanulni.¹⁹¹ 1496. június végén az egész csoport felkerekedett, hogy tanulmányi kirándulás keretében meglátogassák Sponheimben élő társukat, a híres Trithemius apátot, s megtekintsék páratlan könyvtárát, majd utána Cuesbe utazva megnézzék a nagy Cusanus hagyatékát.¹⁹² E „peregrinatio Cusana” emlékét őrzi Reuchlin egy szatirikus verse is, melyben megcsipkedti Heinrich von

¹⁸⁵ RUPPRICH, *id. kiad.* 175, 169, 201, 449.

¹⁸⁶ „Summopere gratulor, quod vestra tota ἄχαδεμια vel potius σχαδεμια ut Platon placet, me ferme omnium literarum inexpertum exoptat.” RUPPRICH, *id. kiad.* 164.

¹⁸⁷ RUPPRICH, *id. kiad.* 169. – Vö. HUMMEL, *i. m.* 23–24.

¹⁸⁸ Lásd erről Celtis nosztalgikusan visszaemlékező szép ódáját: *Ad Johannem Vigilium sodalitis litterariae Rhenanae hospitem in situm Heidelbergae et quare decennio peregrinatus fuerit*, in *Libri odarum...*, *id. kiad.* 68–70. – Vö. HUMMEL, *i. m.* 24, 34, 69.

¹⁸⁹ Vö. KEMPER, 177. jegyzetben *i. m.* 83.

¹⁹⁰ RUPPRICH, *id. kiad.* 175.

¹⁹¹ *Uo.* 178–179; HUMMEL, *i. m.* 30.

¹⁹² RUPPRICH, *id. kiad.* 185–186, 195–196, 229.

Bünaut, amiért az a rajnai hajóúton két lánnyal is szerelmeskedett, miközben másoknak egy sem jutott.¹⁹³

Kialakult így a németországi humanisták akadémiai életformájának a modellje. Az akadémia elnevezést, bár Celtis gyakran az „Academiá”-hoz címezi egyes epigrammáit,¹⁹⁴ egyre kevésbé használják, mert terjedni kezd az egyetemnek e szóval való jelölése. A sodalitas egyik tagja, Franciscus Bonomus 1497. június 20-án kelt levelében a címzésben „sodalitatis nostrae princeps”-nek, a megszólításban viszont „academiae nostrae princeps”-nek nevezi Celtist,¹⁹⁵ a továbbiakban azonban már nincs példa ez utóbbira.

Az akadémiai, pontosabban most már „sodalitas”-gondolat hamarosan hívekre talált Germania más tájain is, különösen azután, hogy Miksa császár 1497. március 7-én meghívta Celtist a bécsi egyetemre a retorika és poétika professzorának állására.¹⁹⁶ A sodalitas-mozgalom súlypontja Celtis októberi átköltözésével az uralkodó székhelyére, a Duna mellé tevődött át.¹⁹⁷ A talaj már elő volt készítve.¹⁹⁸

Ez elsősorban a humanizmus lelkes híveinek mutatkozó néhány közéleti személyiségnek volt köszönhető. Közülük Johannes Krachenberger (Graccus Pierius) protonotárius maga is humanista művek szerzője; Johannes Fuchsmagen (Fusemanus) császári tanácsos mecénatizmusát pedig költők egész sora (köztük a Magyarországról ismert Pescennio Francesco Negro), valamint számos későbbi sodalitas-tag ünnepelte már a 90-es évek elejétől kezdve.¹⁹⁹ A legfőbb egyházi tekintély, a bécsi püspökség adminisztrátora pedig nem más, mint „a humanista tudományokban jártas” ifj. Vitéz János veszprémi püspök, Galeotto Marzio egykori tanítványa és barát-

¹⁹³ HUMMEL, *i. m.* 36.

¹⁹⁴ *Fünf Bücher Epigramme* von Konrad CELTES, Hrsg. Karl HARTFELDER, Berlin, 1881; repr. Hildesheim, Olms, 1963, 76, 85, 102, 104, 105.

¹⁹⁵ RUPPRICH, *id. kiad.* 270.

¹⁹⁶ *Uo.* 260–261.

¹⁹⁷ A Duna-menti sodalisszal a XVIII. század óta gazdag osztrák irodalom foglalkozott, melynek legfőbb hibája, hogy a sodalitas Danubianát mint különálló, a németországi akadémiai mozgalomtól többé-kevésbé független szervezetet tárgyalta. Ezt az irányt követte ÁBEL Jenő is, de ő legalább korrigálta a korábbi irodalom tárgyi tévedéseit, s a magyarországi részvételre vonatkozó adatok túlnyomó részét összegyűjtötte és kiadta máig alapvető munkájában: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság*, Budapest, MTA, 1880 (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből, VIII, 8). Guido LIST időben ezt követő tanulmánya ennek ellenére a hagyományos tévedéseket ismétli: *Literaria Sodalitas Danubiana*, in „Österreichisch-Ungarische Revue”, XIV/1893/, 304–322. Legújabbán Moritz CSÁKY tett kísérletet a kérdés felülvizsgálatára, erősen szkeptikus álláspontot foglalva el a dunai sodalitas létét és működését illetően: *Die „Sodalitas litteraria Danubiana”: historische Realität oder poetische Fiktion des Konrad Celtis?* in *Szövegek, glosszák, adatok*, Szeged, 1983, I, 1–32 (gépirat).

¹⁹⁸ BAUCH, 183. jegyzetben *i. m.*; Karl GROSSMANN, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497*, in „Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich”, N. F. XXII/1929/, 150–325.

¹⁹⁹ Az innsbrucki egyetemi könyvtár 664. sz. kódexében összegyűjtött versek túlnyomó részét kiadta Anton ZINGERLE, *Beiträge zur Geschichte der Philologie*, I, Innsbruck, 1880. – Tévesen írja CSÁKY, *i. m.* 19, hogy már Fuchsmagen maga kiadta e verseket a 90-es évek elején, ami már csak azért sem lehetséges, mert 1500 körül írottak is vannak köztük (vö. pl. ZINGERLE, XXXI).

ja.²⁰⁰ Mint Mátyásnak hosszú éveken át vatikáni követe, Vitéz a 80-as években kapcsolatba került a római humanista körökkel, talán Pomponio Leto akadémiajával is. Leto egyik neves tanítványával, az erkölcsi és összeférhetlensége miatt később hírhedtté vált Girolamo Balbival való ismeretsége is ebből az időből ered.²⁰¹

Az 1485-től Párizsban tanító Balbi már Mátyás életének a végén megpróbált – bizonyára Vitéz segítségével – magyarországi alkalmazás irányában tapogatózni, megírva egy panegiricust is Mátyás haditetteiről (*De laudibus bellicis regis Pannoniae*), de a király halála miatt az ügynek nem lett folytatása. Mikor azonban 1493-ban végleg forróvá vált a talaj a lába alatt Párizsban, rövid angliai kitérő után sietve püspök barátja szárnyai alá húzódott, s a segítségével tanári állást kapott a bécsi egyetemen. Mielőtt azonban előadásait megkezdte volna, illő tiszteletadás végett megírta egy sor költeményt Vitéz, Fuchsmagen, Krachenberger és számos más bécsi személyiség dicséretére, s átírta Miksa nevére a Mátyás-panegiricust. Hogy nyugodtabban dolgozhasson, néhány hónapig Vitéz magyarországi birtokain vendégeskedett, jó ital és szép lányok társaságában, nem mulasztva el ezirányú élményeit sem megverselni,²⁰² majd e verseket *Opusculum epigrammaton* címen kötetbe gyűjtötte, 1494-ben Bécsben kiadta, és megkezdte előadásait. A humanista tudományokban ettől kezdve ő, az *Academia Romana* egykori tagja itt a legnagyobb tekintély, aki – a túlzó dicséretre hajlamos – Erasmus szerint „előtte jár e század valamennyi költőjének”.²⁰³ Celtis meghívását is ő kezdeményezte már 1496-ban.²⁰⁴

Ha a fentiekhez hozzászámítjuk a 90-es években felnövekvő bécsi humanisták egész kis seregét, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy már formálódóban volt itt egy olyan intellektuális közösség, mely csak a megfelelő szervező egyéniségre várt ahhoz,

²⁰⁰ „vir in iure pontificio et studiis humanitatis eruditus... fuerat olim Galeotti discipulus et contubernalis”: Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie...*, 94. jegyzetben *id. kiad.* 26. – Vö. ÁBEL, *i. m.* 102–110. – Közeli kapcsolatuk bizonyosága az is, hogy Vitéz Rómában készült Pontificalé-jának egyik miniatúráján együtt szerepelnek; lásd: Lajos VAYER, *Un ritratto sconosciuto di Galeotto Marzio*, in „Acta Historiae Artium”, XXII/1976/, 112–113.

²⁰¹ Erre ugyan nincs adatunk, de mivel Balbi az 1480-as évek elején még Rómában tanul, Vitéz első római követsége pedig erre az időre esik, másra nem gondolhatunk. Nem lehet szó arról, hogy Párizsban ismerkedtek meg, mert Vitéz franciaországi követjárása Galeotto Marzio szerint megelőzte a római, s így 1479 táján lehetett. – Balbi életéről lásd: ÁBEL, *i. m.* 32–74; G. RILL, *Balbi, Girolamo*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 5/1963/, 370–374; HERMANN Zsuzsa, *Egy humanista karrierje (Balbi Jeromos)*, „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei” II/1964/, 225–243.

²⁰² Vö. ÁBEL, *i. m.* 33, 49–50; HEGEDŰS István, *Hieronymus Balbus dicsőköltménye Mátyás királyról*, ItK XXIX–XXXI/1921/, 150–155. – Vajon ki lehetett az a – talán dunántúli – „candida puella”, akinek mindene tündöklő fehér, mint az elefántcsont – „Sed niger est cunus, nigrorum est silva pilorum”?

²⁰³ „qui omnibus hujus seculi Poetis anteferatur”: Erasmus levele Cornelius Gerard-hoz valószínűleg 1489-ből; kiadva: Des. ERASMI Roterodami *Opus Epistolarum*, ed. P. S. ALLEN, T. I, Oxonii, 1906, 116. – A modern kutatás nem osztja a nagy kortárs véleményét, kimutatva, hogy verseinek egy része merő plágium: Godelieve TOURNOY-THOEN, *La tecnica poetica di Girolamo Balbi*, in *Ecumenismo della cultura, I. Teoria e prassi della poetica dell'umanesimo*, ed. Giovannangiola TARUGI, Montepulciano, 1975, 101–123; Gilbert TOURNOY, *The Literary Production of Hieronymus Balbus at Paris*, in „Gutenberg Jahrbuch”, LIII/1978/, 72–75. Uő. *L'oeuvre poétique de Jérôme Balbi après son arrivée dans le Saint-Empire romain*, in *L'humanisme allemand*, Paris, Vrin, 1979, 321–337.

²⁰⁴ RUPPRICH, *id. kiad.* 188–189.

hogy testületileg is a nyilvánosság elé lépjen. Ezek a magukat már sodalitasnak tekintő literátorok kellő fogadtatást készítettek elő a sodalitas „dux perpetuus”-ának. Egy epigrammafüzért állítottak össze, s azt külön egyleveles nyomtatványként is, valamint Celtisnek ugyanerre az alkalomra megjelent, amolyan székfoglalónak szánt könyve, az Apuleiusnak tulajdonított *De mundo seu cosmographia* kiadása élén is kinyomatták.²⁰⁵ Címe *Episodia sodalitatís litterariae Danubianae ad Conradum Celten, dum a Norico Gymnasio ad Viennam Pannoniae concesserat* (A Sodalitas litteraria Danubiana alkalmi versei. Conrad Celteshez, midőn a noricumí gimnáziumból [azaz az ingolstadtí egyetemről] a pannoniai Bécsbe költözött).²⁰⁶ A tizennyolc epigramma nem üdvözlő frázisok szokásos egyvelege, hanem egy közösség jól átgondolt, bonyolult ezoterikus jelentést magában rejtő kollektív alkotása.²⁰⁷ Előkészítése és megszerkesztése – ami aligha történhetett magának az ünnepeltnek a közvetlen részvétele nélkül – kellő szervezést kívánt, mert a szerzők között a bécsiek mellett ott találunk két csehországi, egy krakkói s négy Budán lakó humanistát, valamint Celtis több régi, németországi barátját (például Mátyás egykori csillagászát, Johannes Tolhopf regensburgi kanonokot), köztük olyanokat, akik részt vettek már a Heidelbergben működő sodalitas tevékenységében is.²⁰⁸

Ez a különböző helyeken lakó, de közös eszményeket valló csoport lép itt fel „sodalitas litteraria Danubiana” néven. Hogy ezt hogyan kell érteni, arra a két utolsó epigramma világít rá. A 17. epigramma írója, illetve írói: „Duo Bonomi, regis et reginae Romanorum secretarii.” A trieszti származású Petrus és Franciscus Bonomusról van szó, Miksa, illetve Bianca Sforza titkáraitól, akik közül Franciscust a heidelbergi társaságban is megtaláljuk, részt vett a „peregrinatio Cusaná”-n is. Celtis azelőtt a Rajna mellett toborozta a sodalisokat – írják –, s a wormsí püspök (Vangionum praesul) patronálta őket; most a Duna mellett rajzanak a sodalisok, ki lesz az ő patrónusuk?²⁰⁹ Erre ad feleletet az utolsó epigramma, melynek címe közli, hogy a dunai sodalítium a veszprémi püspököt választotta princepszé.²¹⁰ Világos ebből, hogy a *Sodalitas litteraria Danubianá*-t nem valami új intézményként, hanem egy

²⁰⁵ Az egyleveles nyomtatvány két példányáról: Gedeon BORSA, *Drei weitere unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jahrhundert in der Österreichischen Nationalbibliothek*, in „Gutenberg Jahrbuch”, XXXV/1960/, 55–61. E két példányt már BAUCH is ismerte, vö. 183. jegyzetben *i. m.* 75, de azután elkeveredtek, s RUPPRICH már nem találta őket. Vö. *id. kiad.* 299. – A pseudo-Apuleius-kiadás teljes címe: Lucii APULEI Platonicí et Aristotelici philosophi *Epitoma divinum de mundo seu cosmographia ductu Conradi CELTIS*, Viennae, [1497].

²⁰⁶ Kiadva: RUPPRICH, *id. kiad.* 300–307; Conradi CELTIS *Quae Vindobonae prelo subicienda curavit opuscula*, ed. Kurt ADEL, Lipsiae, Teubner, 1966, 6–11.

²⁰⁷ Vö. HUMMEL, *i. m.* 56–58; KEMPER, 177. jegyzetben *i. m.* 17.

²⁰⁸ Ez utóbbiak: Dietrich Ulsenius nürnbergi orvos, az ottani költőiskola alapítója; Heinrich Spiesz (Cuspidius), aki jelen volt a heidelbergi „akadémia” megalakulásánál; Franciscus Bonomus, a királynő titkára, aki részt vett a „peregrinatio Cusaná”-n.

²⁰⁹ „Nuper apud Rhenum scripsisti, Celti, sodales,
Vangionum praesul quis sua iura dedit.
Sed nunc Danubii cum sint tibi, Celti, sodales,
Jura sodalitií quis dabit ergo chori?”

RUPPRICH, *id. kiad.* 306; ADEL, *id. kiad.* 11.

²¹⁰ „Sodalitium Danubianum episcopum Vespriensem [!] principem sodalitatís elegit”: *Uo.*

meglévő kiterjesztéseként kell értelmeznünk. Eddig a Rajna vidékén volt a súlypont, most a Duna mellett egy másik centrum is kialakult. Princeps itt is a helyi egyházfő lett, akárcsak Heidelbergben, ami mindkét esetben megfelelő védelmet, tekintélyt s bizonyára anyagi támogatást is biztosított.²¹¹ A „hospes” szerepét pedig valószínűleg a bécsi humanizmus későbbi vezéralakja, Cuspinianus töltötte be; erre enged következtetni az a ma is meglévő emléktábla, melyet 1506–1508 között saját házán elhelyezett „a Sodalitas litteraria Danubiana igen tudós férfiaiának örök emlékezetére”.²¹²

A bécsi sodalitas-központ létrejöttével egyre több ausztriai, cseh- és morvaországi s magyarországi humanista kapcsolódott be a mozgalomba. Az éppen Český Krumlovban tartózkodó fríz literátor, Jakob Canter 1498. április 25-én kéri Celtist, hogy vegye fel sodalitasába, noha testileg távol, lélekben azonban annál inkább jelen van.²¹³ Jó példa ez arra, hogy a Celtis által animált „Phoebea sodalitas nostra” – miként egy 1502-ben kelt levelében nevezi²¹⁴ – nem tartósan együtt élők közössége, hanem a lélekben, azaz tudományos, irodalmi törekvéseikben összetartozók laza együttese. Ennek megfelelően Celtis mindenkit sodalitsnak tartott, aki vele irodalmi kérdésekben kapcsolatot tartott, hozzá levelet vagy verset intézett. Ez utóbbiakat, illetve amelyeket közülük erre érdemesnek talált, kötetbe gyűjtötte, és saját kezűleg ezzel a címmel látta el: *Libri epistolarum et carminum Sodalitatis litterariae ad Conradum Celtem*.²¹⁵ A dunai sodalitas létrejöttével nem szűnt meg tehát a germaniai sodalitas egysége, amit az is bizonyít, hogy négy évvel a Danubiana zászlóbontása után Johann van Dalberget változatlanul a „sodalitas litteraria per universam Germaniam” princepsének nevezi.²¹⁶ A dunai princeps, ifj. Vitéz János 1499-ben meg is halt, s nem tudunk arról, hogy helyébe valaki mást választottak volna. De egyébként sem szabad itt valamiféle következetes címhasználatra gondolni. A princeps a sodalitas esetében nem annyira tisztség elnevezése, mint inkább epitheton. Ezért nevezhették társai olykor magát Celtist princepsnek, ő maga pedig Fuchsmagent és Krachenbergert, mégpedig éppen annak az Apuleius-kötet-

²¹¹ Vö. HUMMEL, *i. m.* 59.

²¹² „Cuspinianus Sodalitatis Litterariae Danubianae Viris Eruditissimis in Memoriam Sempiternum fieri fecit.” – A tábla 12 sodalis nevének felsorolásával folytatódik, akik közül 6 már 1497-ben is szerepelt: 5-en az *Episodia* szerzői közül, s a 6. maga Celtis. Mivel a sodalisok neve után még ezt olvashatjuk: „Musae novem Carites tris”, valószínű, hogy a kilenc műzsa + három grácia összegének megfelelően szerepel éppen 12 sodalitsnak a neve. Hogy miért pont az itt szereplő 12, annak eldöntésére nincs támpontunk. Vö. Hans ANKWICZ-KLEEHOVEN, *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian*, Graz–Köln, Böhlau, 1959, 90–92. – CSÁKY, 197. jegyzetben *i. m.* 8–9, az *Episodia*-szerzők és a Cuspinianus-táblán szereplők listájának különbözőségeiből arra következtet, hogy Cuspinianusnak egy külön, a Celtisétől független baráti társasága volt, melyet azonos névvel nevezett el, ami a sodalitas-mozgalom egységének ismeretében valószínűtlen.

²¹³ „Dignare vero me ascribere sodalitati vestrae etsi corpore absentem. animo tamen praesentissimum”: RUPPRICH, *id. kiad.* 328–329.

²¹⁴ *Uo.* 473.

²¹⁵ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 3448.

²¹⁶ RUPPRICH, *id. kiad.* 468.

nek az előszavában, amelynek élére odanyomtatták a Vitéz megválasztását is hírül adó *Episodiá-t*.²¹⁷

Egy birodalmi méretű nagygermán sodalitas természetesen nem lehetett más, mint fikció, s komoly munkát csak egy helyen lakó vagy legalábbis egymáshoz közel élő tudósok csoportjai végezhetek. Ezért a nagy sodalitas önmagától kezdett kisebb helyi csoportok együttesévé fejlődni, s a sodalitas terminust kezdték ezekre is alkalmazni. Dietrich Ulsenius, a *sodalitas Danubiana* üdvözlőverseinek egyik szerzője már 1496-ban, az akkor még Ingolstadtban tanárkodó Celtist mint a „sodalitatis litterariae Barbaricae” (bajor irodalmi társaság) princepsét szólítja meg, barátja ottani munkatársi körét értve a hangzatos elnevezésen.²¹⁸ A *Danubianá-tól* való megkülönböztetés érdekében a heidelbergi társaság 1497 után kezd *Rhenana* (rajnai) néven szerepelni.²¹⁹ Mikor 1501-ben a szerzővel az élen több sodalitas-tag Linzben Miksa császár előtt előadta Celtis *Ludus Dianae* című darabját, vendéglátójukat, később az augsburgi csoport aktív tagját, Blasius Höltzelt, Miksa titkárát mint „sodalitas litteraria Linciana” köszöntötték egy epigrammával, holott csak egyszeri alkalomról volt szó.²²⁰ A Thurzó Szaniszló püspök támogatását élvező olmtüzi humanisták, akik egy majorságban (Meierhof) szoktak összegyűlni, csoportjukat *sodalitas Meyerhofiae* vagy *Maiorhovia* néven, sőt Morvaország egykori germán lakói nyomán *sodalitas Marcomannica*-ként is szerették emlegetni.²²¹ Mikor pedig az 1500-as

²¹⁷ A november 1-jén kelt előszó címzése: „Conradus Celtis Protucius, triformis philosophiae doctor imperatorisque manibus poeta laureatus, Joanni Fuseumanno, regio senatori, et Joanni Gracco Pierio prothonotario, sodalitatis litterariae Danubianae principibus S. P. D.”: RUPPRICH, *id. kiad.* 295. – Vö. ABEL, *i. m.* 16; CSÁKY, 197. jegyzetben *i. m.* 4.

²¹⁸ RUPPRICH, *id. kiad.* 209.

²¹⁹ Vö. Celtis verseit: *Libri odarum...*, *id. kiad.* 68, 80. – Martin Pollich von Mellerstadt lipcei professzor 1501-ben ugyanott megjelent *Laconismos tumultuarius* című vitairatában mint szaktekintélyekre külön hivatkozik a Dalberg vezetése alatt álló „sodalitas Rhenaná”-ra és a Celtis által irányított „sodalitas Danubianá”-ra. Különös módon harmadikként említ még egy „sodalitas Leucopolitaná”-t is, mellyel a kutatás egyelőre nem tud mit kezdeni. Ezt szerinte Mathaeus Lupinus, tudós grossenhaini iskolamester szervezte, de miután a közelmúltban meghalt, vezetője a kiváló cseh humanista, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic lett. Más forrásban, beleértve Lobkovic gazdag levelezését, többek között Martin Pollichhal is, a leghalványabb utalás sincs ilyen társaságra; s arról sem tudunk, hogy Wittenbergben, melynek egyik igen ritkán használt latin elnevezése a Leucopolis, s ahol ekkor még egyetlen sem volt, valamiféle humanista kör létezett volna a XV. század legvégén. Vö. Gustav BAUCH, *Geschichte des Leipziger Frühhumanismus mit besonderer Rücksicht auf die Streitigkeiten zwischen Konrad Wimpina und Martin Mellerstadt*, Leipzig, Harrassowitz, 1899 (XXII. Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekswesen).

²²⁰ A Linzben tartózkodó sodalisok ez alkalommal egy egész kis verskötetet terveztek Höltzel tiszteletére, a kollektív epigramma mellett külön-külön is üdvözlőverseket szereve. A gyűjtemény megjelenése azonban elmaradt, de kéziratát valamelyik sodalis, valószínűleg az ünnepelt Höltzel megőrizte, mert tizenhét év múlva a versek, újjakkal kiegészítve s az egykori bécsi sodalisnak, az akkor már trieszti püspök Petrus Bonomusnak ajánlva megjelentek Augsburgban, az immár császári tanácsos Höltzel tiszteletére: *Complurimum eruditorum vatum carmina, ad magnificum virum D. Blasium Hoelcelium, sacri Caesaris Maximiliani consiliarium Moecenatem eorem [!] precipuum, Augustae Vindelicorum (in celebrissimo principum conventu) impressa*, 1518. – Vö. PREISS, 179. jegyzetben *i. m.* 283.

²²¹ RUPPRICH, *id. kiad.* 535, 574, 591; Gustav BAUCH, *Zu Augustinus Olomucensis*, in „Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens”, VIII/1904, 132–136; HUMMEL, *i. m.* 104–118.

évek elejétől kezdve Konrad Peutinger vezetésével erőteljes tudóscsoport alakult ki Augsburgban, megjelent a *sodalitas litteraria Augustana* elnevezés. 1505 szeptemberében Peutingerhez írt levelében maga Celtis is használja a „sodalitas nostra Augustensis” kifejezést, de ugyanakkor a levelet „ex... contubernio nostro litterario Augustensi” keltezi.²²² A contubernium szó jobban meg is felel e helyi fiók-sodalitasok elnevezésére. Jellemző, hogy az 1497-ben Celtis üdvözlésére kiadott *Episodia* egy kéziratos másolatának élén is ez áll: „Danubianum contubernium.”²²³ A Celtis által Bécsben alapított *Collegium Poetarum et mathematicorum* diákjainak együttese is mint „Sodalitas litteraria Collegii Poetarum Viennae” (más helyen: „Sodalitas litteraria Viennensis Collegii”) köszönti az uralkodót, a diákok dicséző verseit tartalmazó kiadvány dedikációját viszont Celtis „ex... contubernio litterario Viennae” keltezi.²²⁴ Ugyanígy joggal beszélhetnénk sodalitisról vagy contuberniumról – akár előfordul a kifejezés a forrásokban, akár nem – minden olyan várossal kapcsolatban, ahol Celtis hívei és barátai rövidebb-hosszabb ideig együtt voltak, rendszeresen összejöttek s tudományos tevékenységet folytattak. Vonatkozik ez olyan erős humanista központokra, mint a Celtis által is gyakran felkeresett Nürnbergre vagy a bennünket elsősorban érdekli Budára.²²⁵

Ezek a helyi csoportosulások a heidelbergihez hasonlóan éltek életüket, de ugyanakkor számos szállal kapcsolódtak egymáshoz s különösen magához Celtishez. Nemcsak az ő személye és kiterjedt levelezése fogta össze az általa életre hívott irodalmi respublicát, hanem a gyakori kölcsönös látogatások s főleg a sodalitas által patronált kiadványok. Ez utóbbiak túlnyomórészt magának Celtisnek a művei, illetve általa sajtó alá rendezett művek; mások kéziratait – mint még látni fogjuk – olykor elkallódtak a kezén. Kiadványpolitikájának alapelve volt, hogy a sodalitas neve alatt megjelenő könyvek a társaság tagjai közül kiválasztott lektorok (censores) elbírálása s a szükséges javítások elvégzése után lássanak napvilágot. Ebben ő maga járt elől jó példával, midőn Nürnbergről írott művének cenzorává 1495-ben Johann von Dalberget és Johann Löffelholtz (Janus Cocles) nürnbergi humanistát kérte fel.²²⁶ A nagyobb arányú publikációs tevékenység az 1497-es bécsi Apuleius-kiadással mint a sodalitas nevét hirdető első kiadvánnyal indult meg. Az ezt követő években Celtis csak kisebb írásokat adott ki Bécsben, ahol talán ellentétei támadtak a nyomdászvilággal, s ezért 1500-ban Tacitus *Germaniá*-jának a kiadása ugyan Bécsben, de impresszum nélkül látott napvilágot. Ettől kezdve azonban megfelelő nyomdákra és kiadványgondozókra talált előbb Nürnbergben, azután Augsburgban.

²²² RUPPRICH, *id. kiad.* 586–587; HUMMEL, *i. m.* 95–97.

²²³ ÁBEL, *i. m.* 15.

²²⁴ Conradus CELTIS Protucius, *Ludi scaenici*, ed. Felicitas PINDTER, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1945, VIII, 19–20 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

²²⁵ Miként nincs következetesség a társaság és egyes csoportjai elnevezésében (sodalitas, academia, coetus, contubernium), ugyanígy a tagok megjelölése is sokféle. A legtöbbször szereplő sodalis mellett találkozzunk a „contubernalis”-szal, a „cultor sodalitatit litterariae”-vel, a „commilito”-val, a „Phoebeus vir”-rel, sőt a tréfás „combibó”-val is. Vö. RUPPRICH, *id. kiad.* 169, 195, 225, 323, 574, 587.

²²⁶ *Uo.* 155, 158.

1501-ben Nürnbergben adta ki Celtis *Ludus Dianae* című drámai játékát, melyet a sodalitas tagjai Linzben elő is adtak a császár előtt,²²⁷ ezt Celtis és a sodalitas egyik legparádésabb könyve követte: Hroswitha X. századi apáca Celtis által Regensburgban felfedezett műveinek kiadása.²²⁸ A Németország régi kultúrájának magas színvonalát hirdetni hivatott könyv elé, Dalbergel az élen, számos Rajna- illetve Duna-vidéki sodalis írt üdvözlő epigrammát, a sodalitas egységét reprezentálva.²²⁹ Külön figyelmet érdemel azonban a könyv impresszuma, mely tudtul adja, hogy a könyv a birodalmi tanácsnak (senatus rhomani Imperii) a „sodalitas Celtica” [!] számára adott privilégiumával jelenik meg. Hasonló kolofont találunk Celtis *Quatuor libri amorum* című, a következő évben, ugyancsak Nürnbergben megjelent kötetének²³⁰ a végén is. Az a tény, hogy az ezúttal saját nevééről elnevezett sodalitas az 1501-ben éppen Nürnbergben ülésező birodalmi tanácstól nyomdai privilégiumot kapott, félig-meddig a szervezet jogi elismerését jelentette.²³¹ A továbbiakban a nürnbergi kiadási viszonyok talán nem bizonyultak megfelelőnek, mert 1504-ben a *Collegium poetarum* diákjainak Miksa tiszteletére írt dicsverseinek gyűjteményét Velencében, Aldo Manuziónál szerette volna Celtis kinyomtattatni. Miután ez barátságosan kitért a kérés elől, mondván, hogy királyokról jobb könyvet nem kiadni (timendi sunt reges),²³² az augsburgi sodalitas-tagok között talált megfelelő partnerre. Megfejelve a kéziratot a Miksa 1504. évi katonai győzelme tiszteletére írt saját *Rhapsodiá*-jával, Peutingerral az élen három augsbur-

²²⁷ *Ludus Dianae in modum comedie coram Maximiliano Rhomanorum rege... in arce Linsiana Danubii... per Petrum Bonomum..., Iosephum Grunpekium..., Conradum Celtem..., Ulsenium Phrisium, Vincentium Longinum... representatus* [Nürnberg 1501]. Midőn Celtis a következő évben *Quatuor libri amorum* című kötetében a *Ludus*-t újra kiadta, az előadó sodalisok nevének felsorolását a címben a *per sodalitatem litterariam Danubianam* formulával cserélte fel. Vö. PINDTER, 224. jegyzetben *id. kiad.* VI, IX.

²²⁸ *Opera HROSVITE illustris virginis et monialis Germane gente Saxonica orte nuper a Conrado Celte inventa* [Nürnberg 1501]. – Felicitas PINDTER *Die Lyrik des Konrad Celtis* (Diss. Wien, 1930) című, kéziratban maradt s általam sajnos nem látott disszertációjának 132. lapján feltételezi, hogy az az A. és P. betű, mely a Hroswitha-kiadás kolofonja mellett látható nyomdász- vagy kiadói (a „sodalitas Celtica”-ra utaló?) jelvény, egy hármas halom középső csúcsán lévő zászlócska, két oldalán helyezkedik el, az „Academia Platonica” elnevezés rövidítése lehet. Amennyiben a szerzőnek igaza van, ez újabb adalék arra nézve, hogy Celtis milyen következetesen tartotta magát eredeti célkitűzéséhez. Vö. PREISS, 179. jegyzetben *i. m.* 311.

²²⁹ *Sodalitatis litterariae epigrammata in Norimbergae conventu principum et decretoriis imperii diebus constituta*. Kiadva: RUPPRICH, *id. kiad.* 468–471.

²³⁰ Conradi CELTI Protucii primi inter Germanos imperatoriis manibus poetae laureati *Quatuor libri amorum secundum quatuor latera Germaniae*, Nürnberg, 1502. Modern kiadása: ed. Felicitas PINDTER, Lipsiae, Teubner, 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

²³¹ A kérdésről lásd: Raimund KEMPER, *Sodalitas litteraria a senatu Rhomani Imperii impetrata. Zur Interpretation der Druckprivilegien in der Editio princeps der Roswitha von Gandersheim (1501) und in der Ausgabe der Quatuor Libri Amorum Secundum Quatuor Latera Germaniae des Conrad Celtis (1502)*, in „Euphorion”, LXVIII/1974/, 119–184; Dieter MERTENS, *Sodalitas Celtica impetrata? Zum Kolophon des Nürnberger Hroswith-Drucken von 1051*, in „Euphorion”, LXXVI/1977/, 277–280.

²³² RUPPRICH, *id. kiad.* 569.

gi „censor” jóváhagyásával jelentette meg a kötetet 1505-ben ugyanott.²³³ Ő maga viszont közreműködött, valójában a cenzor szerepét töltötte be Peutinger feliratgyűjteményének a „sodalitas Augustensis” által történt kiadása során.²³⁴ 1507-ben szintén Augsburgban adta ki a Petrus Tritonius és „a mi sodalitas litterariánk más tudós zenészei” által komponált négyszólamú ódákat,²³⁵ s ugyanebben az évben kerül sor ugyanott a Celtis által felfedezett ún. Ligurinus-kézirat, egy Barbarossa Frigyesről szóló kétes hitelű hősköltemény kiadására. A sajtó alá rendezésre az augsburgi sodalisokat kérte fel, akik a munkát el is végezték, s hatuknak a dedikációjával azt meg is jelentették.²³⁶

A sodalitas könyveinek kiadástörténetét azért nem volt fölösleges felvázolni, mert ebből világosan kiderül, hogy Celtis, noha 1508 elején bekövetkezett haláláig bécsi professzor maradt, mennyire nem egy dunai társaság kereteiben gondolkodott, sőt mintha élete vége felé Heidelberg és Bécs után Augsburgot tekintette volna vállalkozása igazi bázisának. 1508. január 24-én kelt végrendeletében is azt hagyja meg, hogy kéziratban maradt műveit, a jó barátai közül kiválasztott tudós cenzorok ellenőrzése után, Augsburgba Peutingernek küldjék el, s ő gondoskodik kinyomtatásukról.²³⁷

Még inkább kiderül ez a Németország egészében való gondolkodás a *Germania illustrata* címmel tervezett, de soha el nem készült nagy honismereti műve esetében. Celtis ezt félig-meddig kollektív vállalkozásnak tekintette, s különösen az anyaggyűjtés terén számított a sodalisok segítségére.²³⁸ Germaniáról hatalmas víziót alakított ki, s ezt összekapcsolta különböző ezoterikus számkombinációkkal.²³⁹ Már versesköteteit is eszerint állította össze. A *Quatuor libri amorum* címe így folytatód-

²³³ *In hoc libello continentur: Divo Maximiliano Augusto Chunradi CELTIS ραψωδία Laudes et victoria de Boemannis... publico spectaculo Vienne acta. Anno 1504.* – *Divo Maximiliano Sodalitatis litterariae Collegii poetarum Viennae in delectu publico per classes decantatae et recitatae laudes pro erectione eiusdem Collegii.* A kiadvány anyagát – a rafináltan megszerkesztett kis kötet szövegeit teljesen összekavarva – kiadta PINDTER, 224. jegyzetben *id. kiad. (Ludi scaenici)*, 7–13, 16–27. – Figyelemre méltó a kolofon: „Finiunt panegyrici decantati Divo Max. August. per Soda. litterar. Danubiananam[.] Censoribus Chunra. Peutingero, Joann. Foeniseca, Sebast. Sperantio[.] Impressi autem Auguste Vinde. per magistrum Joann. Otmar... Anno 1505.” A nyilván Augsburgban, Celtis távollétében szerkesztett kolofon fogalmazója a „Sodalitas litteraria Collegii poetarum” helyett egyszerűen csak „Danubianá”-t írt. Másrészt ez az egyedüli eset, ahol a cenzorok külön fel vannak tüntetve.

²³⁴ *Romanae vetustatis fragmenta in Augusta Vindellicorum et eius dioecesi* [Augsburg 1505]. Vö. RUPPRICH, *id. kiad.* 586–588.

²³⁵ *Melopoiae sive Harmoniae Tetracenticae... per Petrum TRITONIUM et alios doctos sodalitates litterariae nostrae musicos secundum naturas et tempora syllabarum et pedum compositae et regulate ductu Chunradi CELTIS foeliciter impressae...* [Augsburg 1507]. – A címlap teljes szövegét lásd: RUPPRICH, *id. kiad.* 404–405.

²³⁶ LIGURINI *De gestis Imperatoris Caesaris Friderici primi Augusti decem carmine Heroico conscripti nuper apud Francones in sylvia Hercynia et druydarum coenobio a Chunrado Celte reperti postliminio restituti...* [Augsburg 1507].

²³⁷ RUPPRICH, *id. kiad.* 606.

²³⁸ HUMMEL, *i. m.* 133–135.

²³⁹ Lawrence V. RYAN, *Conrad Celtis and the Mystique of Number*, in *From Wolfram and Petrarck to Goethe and Grass* (Forstcr-Festschrift), ed. D. H. GREEN, Baden-Baden, Koerner, 1982, 181–191.

dik: *secundum quatuor latera germaniae*, vagyis Németország négy oldala, a négy világtáj szerint, ami megfelel az ország négy nagy folyójának, s harmonizál a négy életkorral, a négy vérmérséklettel, Celtis négy nagy szerelmével – s természetesen négy sodalitasszal. Kéziratban maradt epigrammagyűjteménye élére az *Ad quatuor sodalitates litterarias Germaniae* címűt állította, s ebben a négy fő folyó, illetve tájék, a Rajna, a Visztula, a Duna és a Baltikum (Codoneus) szerint képzelel el a sodalitas tagolását.²⁴⁰ További kombinációra ösztönözte Germania hegyeinek a tekintetbe vétele. *Germania generalis* című kisebb versciklusában, mely a *Germania illustrata* amolyan előhangjának tekinthető, s mely Tacitus-kiadása függelékében jelent meg először, az egyik vers a négy folyóról, az utána következő Germania három hegységéről szól, mégpedig a Harzról (Hercynium), az Alpokról és a Kárpátokról[!].²⁴¹ A négy + három lehetővé teszi a hetes számmal való spekulációt, összhangban a hét bölcssel, a hét planétával, Róma hét dombjával stb. – s természetesen hét sodalitasszal. Ennek az ötletnek a jegyében született meg 1500-ban a *Septenaria sodalitas litteraria Germaniae* című, hét, egyenként hétsoros epigrammából álló ciklus, mely a folyók és hegyek zavaros kombinációjával egy hét részre tagolt sodalitast sejtet.²⁴² A Celtis által így kitalált sokféle – egymásnak is és a valóságosan adatolható csoportosulásoknak is ellentmondó – sodalitas-elnevezés alaposan félrevezetett számos kutatót, akik azután a Celtis által szervezett társaságok fantasztikus proliferációját tételezték fel, holott csak egyetlenegy létezett. Mások szemében pedig e sokféle sodalitas emlegetése megingatta a bizalmat Celtis vállalkozásának komolyságát illetően.²⁴³

Nem arról van tehát szó, mintha Celtis ösztönzésére többek között a bécsi és budai humanisták is megalapították volna dunai tudós társaságukat. A Danubiana jelző, éppúgy, mint a hozzá hasonló Rhenana, Augustana stb. egyébként is csak igen ritkán fordul elő a forrásokban, a Celtis-féle vállalkozást többnyire csak *Sodalitas litteraria*-ként emlegetik. Ő maga legszívesebben „*Sodalitas litteraria Germaniae*”-nak tekintette, s ennek egyik fiókja lehetett a szemében a budai *contubernium* is. Hogy Buda, akárcsak a Kárpátok, Olmütz vagy a Visztula nem tartoztak Németországhoz, az Celtist nem zavarta. Víziójában Germaniának tekinthető a kontinensnek az Alpktól északra, illetve Galliától keletre elterülő mindazon része, ahol a latin kereszténység vert gyökeret. Ez a felfogás, mely nem az etnikumot és a politikai kereteket, hanem valamely vélt földrajzi és kulturális egységet tartott szem előtt, nem volt idegen a Németországon kívüli sodalitosok

²⁴⁰ HARTFELDER, 194. jegyzetben *id. kiad.* 1.

²⁴¹ ADEL, 206. jegyzetben *id. kiad.* 59–61.

²⁴² A verset egy, a hetes számmal játszó szövegeket tartalmazó füzet élén jelentette meg: *In hoc libello continentur: Septenaria sodalitas litteraria Germaniae – AUSONII sententiae septem sapientum septenis versibus explicatae* – stb. [Bécs 1500]. Kiadva: ADEL, *id. kiad.* 78–80.

²⁴³ Különösen CSÁKY, 197. jegyzetben *i. m.* 13–18, foglal el erősen szkeptikus álláspontot. Igaza van abban, hogy a négy, illetve hét sodalitas költői fikció, ebből azonban nem következik, hogy maga a sodalitas is az. Hogy Celtis valóban életre hívott egy ténylegesen létező akadémiai közösséget, arról meggyőzően árulkodik Peutinger, amikor 1505-ben Celtishez fordulva a „*litterariae tuae sodalitates instituitae commilitones*”-t emlegeti. Vö. RUPPRICH, *id. kiad.* 587.

számára sem. A budai contubernium legaktívabb és legértékesebb tagja, a cseh földről származó Augustinus Moravus Olomucensis is „a mi Germaniánk”-ról beszél, midőn Celtist köszönti.²⁴⁴ S ennek a szemléletnek a jegyében ünnepelhette Beatus Rhenanus, Celtis munkájának egyik folytatója, Janus Pannoniusban is Germania egyik nagy költőjét.²⁴⁵

Lássuk ezek után, hogy mit tudunk a sodalitas budai csoportjának, contuberniumának a létéről és működéséről, szem előtt tartva a társaság egészéről eddig elmondottakat.²⁴⁶

Celtis Bécsbe érkezésekor a köszöntésére kiadott *Episodia* szerzőjeként négy Budán lakó humanista mutatkozott be mint sodalitas-tag: Augustinus Olomucensis, Joannes Šlechta, Georgius Neydecker – valamennyien Regis Pannoniae secretariusnak nevezve magukat –, valamint Julius Milius, Regis Pannoniae physicus. Ketten közülük, Šlechta és Neideck epigrammáikban utalnak vezérüknek a budai udvarban a minap (nuper) tett rövid látogatására, amiből arra kell következtetnünk, hogy a *Sodalitas Danubiana* nyilvános bemutatkozását, vagyis az Apuleius-kiadás és az *Episodia* megjelenését megelőzte Celtis valamiféle budai szervező útja 1497 októberében.²⁴⁷ Ezt követte azután a magát minden megkülönböztetés nélkül csak *Sodalitas litteraria Danubiana*-nak nevező budai csoport amolyan „hivatalos” meghívása december 8-án, melynek Celtis a következő év elején eleget is tett.²⁴⁸ A budai contubernium ezzel kialakultnak tekinthető. Vegyük számba, kik voltak, illetve lehettek a tagjai.²⁴⁹

²⁴⁴ RUPPRICH, *id. kiad.* 322.

²⁴⁵ GERÉZDI Rabán, *Egy költői hírnév története (A Janus-hagyomány sorsa a Jagelló-korban)*, ItK LXVI/1962/, 720–731 és UÓ, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 57–61.

²⁴⁶ ÁBEL Jenő, 197. jegyzetben *i. m.* óta a Sodalitas magyar vonatkozásaival a következő munkák foglalkoztak: FÓGEL József, *II. Ulászló udvartartása*, Budapest, MTA, 1913; FÓGEL Sándor, *Celtis Konrád és a magyarországi humanisták*, Budapest, 1916; KLIMES Péter, *Bécs és a magyar humanizmus*, Budapest, 1934; Sándor V. KOVÁCS, *Die Sodalitas Litteraria Danubiana und das ungarische geistige Leben*, in *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, Berlin, Akademie Verlag, 1969, 44–51.

²⁴⁷ Šlechta: „Pannonii regis nuper dum viseret aulam / Celtis et a triiugis vectus equibus erat / ...” Neideck: „Nuper ubi *mecum* triiugis raperetur equabus / Celtis et Hungaricas vellet adire plagas / ...” – amiből az is következik, hogy Neideck kísérte Celtist Budára. Vö. ÁBEL, *i. m.* 14.

²⁴⁸ A meghívólevél kiadva: ÁBEL, *i. m.* 123; RUPPRICH, *id. kiad.* 310. – A látogatás megtörténte világosan utal Šlechta, 1498. április 26-i levelében: ÁBEL, *i. m.* 117–118; RUPPRICH, *id. kiad.* 330.

²⁴⁹ Az elmondottak értelmében azokat kell számításba vennünk, akik Budán tevékenykedtek, s ezért mellőznünk itt több olyan sodalitas-tagnak tekinthető magyarországi személyt, akik Celtisszel kapcsolatban voltak ugyan, de nem volt közülük a budai csoporthoz. Így mindenekelőtt magát a Bécsben élő princepst, ifj. Vitéz Jánost; továbbá Celtis ingolstadti tanítványát, Johann Wel pozsonyi plébánost, aki Bécsbe érkezésének hírére levélben üdvözölte 1497. október 30-án volt tanárát; valamint az 1479 óta Bécsben tanuló, ott orvosdoktori diplomát szerző brassói Valentin Kraust, aki 1499-ben szülővárosába való visszatérése után onnan levelezett Celtisszel. Kraus tekintélyes embernek számíthatott Bécsben, mert 1493-ban a protektorokat gyűjtő Balbi neki is szentelt egy epigrammát. Lásd róla: ÁBEL, *i. m.* 74–76. – Végül ki kell rekeszteniünk a névsorból Stephanus Pisót, akiről a magyar szakirodalom feltételezte, hogy a megyesi Jacobus Piso testvére. Már ÁBEL, *i. m.* 87. jó érzékkel gyanította, hogy Stephanus talán nem is magyarországi, hanem cseh volt, amit újabban Jan MARTINEK be is bizonyított: Bohuslaj Hassensteinii a *LOBKOWICZ Epistulae*, T. II, Leipzig, Teubner, 1980, 183.

A már Mátyás idején is Budán élők közül csupán a piacenzai származású Giulio Cesare Milio (Julius Milius) udvari orvos nevével találkozunk, a Celtist üdvözlő epigrammán kívül azonban semmit sem tudunk ekkori humanista működéséről; hamarosan vissza is tért Itáliába, 1501-ben már Lombardiában készült ismert arcképe.²⁵⁰ A régi gárdából Váradai Péter, Báthory Miklós, Garázda Péter élnek még, de semmi jele, hogy az új kezdeményezéssel bárminemű kapcsolatban lettek volna. A sodalitas már egy teljesen új generáció vállalkozása.

A budai társaság lelke, igazi szervezője az olműtzi német családból (Käsenbrot) származó Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513) volt, aki krakkói, padovai és ferrarai tanulmányok után 1496-tól 1511-ig Budán élt mint Ulászló cseh kancelláriájának tagja, idővel alkancellár, különböző egyházi javadalmakat élvezve.²⁵¹ Magyarországra már jelentős munkássággal a háta mögött érkezett; csillagászati kiadványok mellett Padovában írta és Velencében ki is adta *Dialogus in defensionem poetices* (1493) és *De modo epistolandi* (1495) című, az irodalmi műveltség szempontjából nem érdektelen könyvecskéit, melyekre a magyar kutatásnak illenék végre felfigyelnie, hiszen e műveket bizonyára olvasták Augustinus budai barátai.

A budai cseh kancellária másik rokonszenves titkára s a budai contubernium másik oszlopa, a Prágában tanult Jan Šlechta ze Všehrd (1466–1525) 1490-től 1504-ig, megházasodása és csehországi birtokaira való visszavonulása idejéig élt Magyarországon.²⁵² Nagyobb irodalmi művei sajnos elvesztek, pedig kortársai – s nemcsak Celtis és Balbi, de később Erasmus is – értékelték munkásságát. Az *Episodia*-ciklusban szereplő negyedik budai szerző, az osztrák családból származó Georg von Neideck (†1514) fontosabb irodalmi tevékenységéről nem tudunk; ő 1495-től dolgozott II. Ulászló kancelláriájában, a XVI. század első éveiben azonban már Miksa szolgálatában találjuk, 1505-től pedig tridenti püspök.²⁵³ Okkal sorolhatjuk a budai sodalitas közé a közelebről nem ismert Philippus „geographus regius”-t is, Augustinus és Šlechta munkatársát, akihez budai látogatásai alkalmával Celtis egy Szilézia-, majd egy Európa-térképet hozott el elbírálás és feltehetően tökéletesítés céljából.²⁵⁴ Az 1500-as évek elején Budán tartózkodott – 1501. szeptember 11-én innen keltezi Celtishez írt levelét²⁵⁵ – a sodalitas s általában az akadémiai mozgalom talán legkitartóbb magyarországi tagja, Jacobus Piso, akinek a szerepe azonban később, már a sodalitas felbomlása után vált igazán fontossá.

A budai contubernium életében szerepet játszó két leghíresebb személy azonban a kor két ünnepelt költője, Girolamo Balbi és Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic

²⁵⁰ BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, I, 646, 653, 724.

²⁵¹ ÁBEL, *i. m.* 21–32; KARL WOTKE, *Augustinus Olomucensis*, in „Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens”, II/1898/, 47–71; BAUCH, 221. jegyzetben *i. m.* 119–136; *Enchiridion renatae poesis in Bohemia et Moravia cultae*, T. I, ed. Antonius TRUHLAŘ, Carolus HRDINA, Josef HEJNIC, Jan MARTINEK, Praga, Academia, 1966, 111–116.

²⁵² ÁBEL, *i. m.* 94–102; *Enchiridion...* T. V, 1982, 281–283.

²⁵³ ÁBEL, *i. m.* 79–83.

²⁵⁴ ÁBEL, *i. m.* 117; RUPPRICH, *id. kiad.* 311, 318, 330.

²⁵⁵ RUPPRICH, *id. kiad.* 454–455.

voltak. Balbi Bécsbe kerüléséről már szoltunk, a sodalitas dunai tagozata egyik alapítójának tekinthetjük őt, verse természetesen ott szerepel az *Episodia* között.²⁵⁶ De miként korábban Párizsban, úgy most, sőt már évek óta, bécsi egyetemi kollégáival sem tudott összeférni, s ezért megpróbált másfelé tájékozódni. 1497 novemberében vagy december elején Budán van; sodalitas-ügyekben jár itt, vagy ismét itt szeretne álláshoz jutni, mint még Mátyás utolsó évében? – nem tudjuk. 1499-ben elhatározza, hogy visszatér Itáliába, de előbb még egyszer Budára látogat elbúcsúzni a budai sodalisoktól, s innen folytatja útját délnyugat felé. Vesztére, mert a Vértes hegységben rablók mindenéből kifosztják és majdnem agyonverik.²⁵⁷ Mikor felépül, a sodalitas siet segítségére: Augustinus, Šlechta, Lobkovic, valamint Schellenberg cseh kancellár kijárják, hogy Prágában kapjon tanszéket, ahol jelenléte és előadásai fordulatot jelentenek a humanista oktatás kiszélesítésében. Lobkovic lelkesen üdvözli barátja prágai munkáját egyik Šlechtához címzett versében: Hogy most már Pallas, Phoebus, a magnus Aristoteles otthon vannak cseh földön – írja –, az Balbinak köszönhető, aki az Elba-parti népek elhozta „mores, carmina, linguam”.²⁵⁸ De a dicsőség ezúttal sem tartott sokáig, mert a „mores”-t sajátosan értelmező Balbi hamarosan általános megvetés tárgya lett mint „puerilium amorum sectator et iuventutis corruptor” (a fiúszerelmek hajhászója s az ifjúság megrontója) – miként Šlechta egy későbbi levelében olvassuk.²⁵⁹ Most már nem maradt más kiút számára, mint pappá lenni és Magyarországra költözni, ahol hamarosan egy kanonoki stallum birtokosa lett barátai gúnyolódása közepette. „Ecclesiae membrum scilicet ante fuit” (Káptalan tagja lett Balbi, örvendjetek Múzsák, azelőtt ugyanis a pokolbéliek társa volt) – élcelődött *De Balbi canonicatu iocus* című versében Lobkovic.²⁶⁰ 1501 augusztusában már Budán van, hogy azután magasra íveljen karrierje: Szathmári György kancellár titkára, váci prépost, II. Lajos nevelője, egri őrkanonok, pozsonyi prépost, a magyar király követe a császárnál, a német birodalmi gyűlésen, a lengyel királynál – hogy csak magyarországi pályája legfőbb állomásait említsem.

A legnagyobb cseh humanista költő, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461–1510) kevesebb időt töltött Budán, jelenléte azonban a contubernium fényko-

²⁵⁶ Az életrajzára vonatkozó irodalmat lásd a 201. jegyzetben.

²⁵⁷ Vizsontagságait leírja *Elegia Hodoeporicon* című verses művében. Lásd művei összkiadásában: Hieronymi BALBI Veneti Gurgensis olim Episcopi *Opera poetica, oratoria ac politico-moralia*, I–II, ed. Josephus de RETZER, Viennae, 1791–1792, I, 101–127.

²⁵⁸ „Quod nostros habitant Pallas, Phoebusque penates,
Magnus Aristoteles...

Debemus Balbo, qui mores, carmina, linguam
Albigenas primus detulit ad populos.”

Lásd versei kiadásában: *Illustris ac generosi d. d. Bohuslavi Hasistejnskii a LOBKOVITZ... Farrago poematum...*, Pragae, 1570, 167.

²⁵⁹ Kosteletz, 1511. október 31., Sigismundus Geleniushoz. Lásd: BALBI, *Opera...*, I. 62.

²⁶⁰ *Farrago poematum*, 162–163.

rát jelentette.²⁶¹ A Bolognában, Ferrarában és Strassburgban iskolázott humanista, aki 1490–1491-ben beutazta Észak-Afrikát és a Közel-Keletet is, legszívesebben az otium litterarumnak szentelte idejét családi várában, Hasištejnben. Celtisszel már 1487-ben megismerkedett, de miután ez Lobkovic egyik versét a szerző neve említése nélkül tapintatlanul kiadta, viszonyuk elhidegült, s nyilván ezért nem szerepel a Celtis bécsi bevonulását ünneplő sodalisok sorában.²⁶² Pedig többekkel közülük baráti viszonyban van, így mindenekelőtt Augustinusszal, Šlechtával, valamint Joannes Sturnusszal, unokaöccse nevelőjével, aki Sturlinius Smalcaldia néven szerepel az *Episodia* szerzői között; Balbi iránti nagybecsülését pedig már láttuk. Budai cseh barátai igyekeztek őt udvari szolgálatra megnyerni s a magyar fővárosba csábítani. 1499 tavaszán el is látogatott Budára, s bár a sodalisok társaságában jól érezte magát, a magyar királyi udvar életét nem találta vonzónak, amint erről *Ad Sturnum de aula* című verse tanúskodik.²⁶³ Végül 1502 májusában mégiscsak rászánta magát arra, hogy Budára költözzön. A még Ferrarában megismert régi barátjához, Bernhard Adelmannhoz, az augsburgi „sodalitas” egyik tagjához írt levele (1502. augusztus 8.) szerint nehezen viselte ugyan el az udvari képmutatást („tisztelegnek mások előtt, tisztelegnek előttem, mosolygok és mosolyognak nekem”), valamint a világiak, azaz a magyar nemesek természetét („kívül nyájasak, belül telve vannak csellel és álnoksággal”), de örül annak, hogy Pannoniában mindenféle oly sok az irodalomkedvelő és tudós ember, s gyönyörűséget lelhet társaságukban s a velük való beszélgetésben.²⁶⁴ A budai contubernium tagjaira gondol, akikhez éppen a cseh költő tanúsága szerint hozzászámíthatjuk a Jagelló-kori magyar humanizmus néhány prominens alakját is. Csehországba való visszatérése után, Šlechtának írt levelében (1503. május 11-én), a következőknek küldi üdvözléteit: „domino Varadiensi”, azaz Szathmári György kancellár, ekkor váradi püspöknek; „domino Vesprimiensi”, vagyis Frangepán Gergelynek, ifj. Vitéz János utódának a veszprémi püspöki székben; „domino Albensi”, azaz Thurzó Zsigmond, ekkor székesfehérvári prépostnak, aki hamarosan Szathmári utóda lesz Váradon; s végül „amico meo domino Philippo Morae”, tehát a még pályája elején álló Csulai Mór Fülöpnek.²⁶⁵ Bizonyára csak véletlenül hagyta ki Várdai Pál, ekkor budai főesperes, későbbi esztergomi érseket, akinek viszont

²⁶¹ Életéről és műveiről: *Enchiridion...* 251. jegyzetben *i. m.* T. III, 1969, 170–203. Minthogy ez az irányadónak tekintendő modern cseh kézikönyv a költőt az L betűhöz sorolja be a korábban szokásos H (Hasištejnský) helyett, Lobkovic néven említem a továbbiakban. Magyar kapcsolatairól lásd: FÓGEL József, *Hasištejní Lobkovic Bohuslav a magyarországi humanisták között*, in *Békefi-émlékkönyv*, Budapest, 1912, 212–221; Richard PRAŽÁK, *Působení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic v Uhrách a jeho odraz v době obrozenské*, in *Humanizmus a Renesancia na Slovensku*, ed. L'udovít HOLOTÍK, Anton VANTUCH, Bratislava, SAV, 1967, 356–373.

²⁶² Vö. Jan MARTINEK, *De Conrado Celte et Bohuslao Hassensteinio*, in „Listy Filologické”, CI/1978/, 84–93.

²⁶³ *Farrago poematum, Appendix*, 254–257.

²⁶⁴ „honor alios. honor et ipse, arrideo arrideturque mihi”; „foris blandi, intus pleni dolo et perfidia”; „Postremo id te cupio scire, inter omnia Pannoniae potissimum hoc mihi placere, quod multos invenio cupidos litterarum et omnifariam doctos, quorum colloquio atque familiaritate uti in deliciis habeo”; *Epistulae*, 249. jegyzetben *id. kiad.* 99–100.

²⁶⁵ *Uo.* 102. Vö. FÓGEL József, 246. jegyzetben *i. m.* 89.

verseiben állított emléket, pompás lakomáit s ékes budai házát egyaránt magasztalva.²⁶⁶ Nyilván ők azok a magyar főpapok, akikről Adelmanhoz írt idézett levelében – némi rosszállással ugyan („vix tolerabile est”) – azt írja, hogy „gyakrabban beszélnek pénzről, mint az égről, többet emlegetik Nemesist és a Laisokat, mint Krisztust, ... jobban elmélyednek Plautusban és Vergiliusban, mint az evangéliumban, és tudósabbak Epikuros tanainak, mint a pápai dekrétumoknak a kifejtésében”.²⁶⁷

A Celtis-féle sodalitas „magyarországi tagozatá”-ba azokat a humanistákat soroljuk tehát, akikről bizonyítható vagy valószínűsíthető, hogy Budán több-kevesebb rendszerességgel összejöhettek, akik tehát itt valóban *coetus*-t, *contubernium*-ot, *sodalitium*-ot, *academiá*-t alkottak. Mind e négy utóbbi kifejezés megtalálható Lobkovic szótárában, midőn leveleiben és verseiben a budai társaságot emlegeti.²⁶⁸ „Cultores Phoebi, castaeque valet Minervae” – búcsúzott Phoebus és Minerva budai tisztelőitől a cseh költő *Ad contubernales in recessu* című, különösen szép versében. Teste ugyan a hideg Elba mellé tér vissza, de szelleme a sodalitiumnál marad, ahol Athénben, sokratési sereg közepette érezhette magát.²⁶⁹ Vajon mennyiben szolgált rá az újabb magyarföldi akadémia erre a dicséretre?

A társaság összejöveteleiről, főleg annak komoly részéről, az ott megbeszélt témákról szinte semmit sem tudunk. Talán Lobkovic *Ecloga sive Idyllion Budae* című párbeszédese verse őrzi valamelyik beszélgetés emlékét. Pásztori álnéven Bohuslav, Šlechta és Sturnus (netán ő is ellátogatott Budára?) beszélgetnek benne a Menalcas-Ulászló udvarában folyó intrikákról.²⁷⁰ Eltérően Vitéz János contuberniumától, a sodalitas lakomáiról aligha írhatta volna Callimachus, hogy ott kerülték a „sikamlós és tisztátalan történeteket és obszcén fecsegéseket”. Hiszen Augustinus kétszer is sürgette Celtist (1504. augusztus 23-án és szeptember 12-én), hogy végre küldje már el ígért írását az arany és Priapus vetélkedéséről (*Auri et Priapi de eminentia certamen*).²⁷¹ Celtis e verse nem maradt fenn, de hogy kedvelte a témakört, arról tanúskodik *De nummo et cunno* című epigrammája.²⁷² Augustinus érdeklődését pedig jelzi, hogy még padovai diák korában kiadta egyik professzorának, Girolamo Avanzinak a *Priapeá*-hoz írt emendációit a tanulóifjúságnak (*studiosae iuventuti*)

²⁶⁶ *Farrago poematum*, 131.

²⁶⁷ „ecclesiastici crebrius de nummis quam de caelo loquuntur saepiusque Nemesim et Laidem quam Christum in ore habent, quodque vix tolerabile set, plus Plauto Vergilioque quam evangelio incumbunt et studiosius Epicuri dogmata quam decreta pontificum evolvunt”: *Epistulae*, 99–100.

²⁶⁸ Például Šlechtához írt leveleiben: *Epistulae*, 69, 77. Ez utóbbi helyen, 1500. december 5-i kelettel: „Vale et tecum tota academia.”

²⁶⁹ „Corpus abit longe, gelidumque revertit ad Albim,
At mens in vestro est tota sodalatio [!],
Scilicet in mediis habitare videbar Athenis,
Inter Socratici nomina magna chori.”

Farrago poematum, 137. Közli a verset még ÁBEL, *i. m.* 14; FÓGEL, 261. jegyzetben *i. m.* 221.

²⁷⁰ *Farrago poematum*, 18–22. Vö. FÓGEL József, 246. jegyzetben *i. m.* 91; FÓGEL Sándor, *uo. i. m.* 43.

²⁷¹ RUPPRICH, *id. kiad.* 566, 572.

²⁷² HARTFELDER, 194. jegyzetben *id. kiad.* 60.

ajánlva;²⁷³ *Erotica* címen pedig ő maga is írt verseket. De hagyjuk most Augustinus szerelmi ügyeit,²⁷⁴ s ugyanígy Šlechta barátjője formás karjainak ölelését (Sic tua formosis te cingat amica lacertis)²⁷⁵ és a lányok csapatát (choros puellarum), mely miatt Lobkovic még levelét is alig tudja tisztességesen befejezni,²⁷⁶ mert a tudomány istenasszonyától, a „casta Minervá”-tól nem annyira Venus, mint inkább Bacchus tántorítja el a budai sodalisokat. „Kérded, mit teszünk – írja Bohuslav Šlechtának –, élünk és iszunk; a verseknél nagyobb ajándék nekem Bacchus; és a szűz Minervának ki kell térnie a szarvat viselő isten útjából.”²⁷⁷ Nem is csoda, hiszen szerémi bort isznak, mely valóságos kulcsszóként tér vissza írásaikban. Augustinus még nyomdai kéziratát is borpecsétesen küldi Celtisnek – persze idézve hozzá a klasszikusok megfelelő helyeit.²⁷⁸ Már a Celtisnek küldött meghívólevelben (1497. december 8.) is ott szerepel captatio benevolentiae-ként a szerémi bor emlegetése, melyet a Liber pater, azaz Bacchus, csupán azért teremtett, hogy midőn az ő költője, Celtis Pannonia tájaira lovagol, a szokottnál több és jobb legyen a bor.²⁷⁹ A meghívólevelé bizonyára Augustinus fogalmazása, mert midőn tizenegy év múlva, 1508-ban ugyanő egy római aranypénzekkel kirakott arany ivócsészét (paterát) készített és ajánl fel a sodalitanak, azt szintén Liber paternak szenteli. Bár Celtis éppen akkor távozott az élkör sorából, s már rég nincsen Budán sem Lobkovic, sem Šlechta, Augustinus ivócsészéje arról tanúskodik, hogy a sodalitas változatlanul él mint közösség – az aranyedény felirata szerint –, mint „Phoebigenum sacra cohors et mysticus ordo” (Phoebustól származó szent sereg és titokzatos rend).²⁸⁰ A patera elkészítése, amennyiben a Lobkovic leveleiben emlegetett cyphus (serleg) ugyanerre a tárgyra vonatkozik, a már

²⁷³ Hieronymi AVANCII Veronensis artium doctoris in Val. Catullum et in Priapeias emendationes... [Padova 1494]. Az ajánlás a címlap hátlapján: „Augustinus Moravus Olomucensis iuris pontificij et liberalium artium professus studiosae iuventuti S. P.” (GW 3098.)

²⁷⁴ Lásd ezekről Lobkovic verseit: *Farrago poematum*, 125, 126.

²⁷⁵ *Uo.* 133.

²⁷⁶ Vö. 1503 elején Adelmannhoz írt levele, *Epistulae*, 101.

²⁷⁷ „Inter Pannonios versamur Sslechta, penates;
Si, quae agimus, quaeris? vivimus et bibimus.
Carminibusque mihi plus Bacchi dona probantur,
Cornigero et cedit casta Minerva deo.”

Farrago poematum, 132.

²⁷⁸ RUPPRICH, *id. kiad.* 386. Vö. HUMMEL, 177. jegyzetben *i. m.* 149.

²⁷⁹ „...Seremica vina, quae nec plura nec meliora a multis annis crevisse existimantur. Putamus ista Liberum patrem nulla alia causa effecisse, quam cum suum vatem Celtim tractum Pannoniae obequitare sensit, plura solito et meliora vina produxit et temperavit”: RUPPRICH, *id. kiad.* 310.

²⁸⁰ A csésze feliratainak teljes szövege a következő: „Genio Liberoque patri” (belül középen); „Phoebigenum sacra cohors et mysticus ordo hac patera Bacchi Minerva larga ferant procul hinc procul este prophani” (a külső szélén); „Aug. Olom. sibi et gratae posteritati MDVIII” (alul). A sodalitas elnevezés ugyan nem szerepel a feliraton, de Phoebus és Minerva valamely más csapatára értelmetlen lenne gondolni, hiszen Celtis is használja a „Phoebi sodalitas” (*Od.* IV, 15) vagy „Phoebea sodalitas” (RUPPRICH, *id. kiad.* 473) elnevezést, és Lobkovic is „cultores Phoebi, castaeque... Minervae”-nek nevezte fentebb a sodalisokat. – Vö. Joh. Gottlob BOEHMII *De Augustino Olomucensi et patera eius aurea... commentariolus*, Dresdae–Lipsiae, 1785; Jean Louis SPONSEL, *Das Grüne Gewölbe zu Dresden*, II, Leipzig, Hiersemann, 1928, 2–5, 152; GENTHON István, *Egy budai humanista arany csészéje*, „Tanulmányok Budapest múltjából”, III/1934/, 138–144.

egymástól távol lévő sodalitas-tagok közös akciója lehetett, mert a cyphus Bohuslav szerint 1505-ben Prágában volt – talán ott készült? –, s az ő közvetítésével jutott Budára Augustinushoz.²⁸¹ Egy szimbolikus, szakrális tárgynak a létrehozása – a reneszánsz kor szellemében – az akadémiai gondolat fejlettségéről, az alkotó értelmiség szervezkedésének előrehaladott voltáról tanúskodik. Hiszen a serleggel – ismét a felirat szerint – nemcsak Bacchusnak, hanem Minervának is nyújtanak gazdag áldozatot. A szerémi bor nemcsak eltért a tudománytól, de vissza is vezérel oda.

A budai contubernium érdemi irodalmi és tudományos tevékenységét természetesen a sodalitas egészének, pontosabban a dunai központnak a keretében kell vizsgálnunk, a kapcsolatok, érintkezések ugyanis igen szorosak és gyakoriak voltak. A távolság nem jelentett különösebb akadályt, a látogatások egymást követték Bécs, Buda, Olmütz, Prága között. 1498 elején Celtis nem egyedül jött Budára, hanem magával hozta elválaszthatatlan munkatársát és barátját, a matematikus és csillagász Andreas Stöberlt (Stiborius), aki vele együtt költözött át Ingolstadtból Bécsbe, s talán Johannes Stöberer (Stabius) sodalist is, a bécsi Collegium poetarum későbbi tanárát – vagyis egy egész kis akadémiai delegációt.²⁸² 1499-ben – mint láttuk – Balbi járt Budán, majd Lobkovic, aki innen Bécsbe utazott, ahol kiengesztelődött végre Celtisszel, bár szerinte – mint Šlechtának írja – nem ér fel Balbival.²⁸³ 1500 elején Krachenberger fordul meg a magyar fővárosban, Augustinus vele küld egy kéziratot Celtisnek.²⁸⁴ Lobkovic pedig 1501 szeptemberében Prágába várja a Hroswitha-kiadás ügyében Nürnbergben tartózkodó Celtist és Stiboriust;²⁸⁵ kik közül az előbbit 1504 nyarán majd Olmützben, a „sodalitas maiorhoviaana” körében találjuk, ahol a *Germania illustratá*-hoz gyűjt anyagot.²⁸⁶

E látogatások általában komoly munkával teltek el. 1498 januárjában Celtis Budán a királyi geográfussal, Philippusszal a *Germaniá*-hoz készülő térképekről tárgyal. Megtekinti természetesen a Bibliotheca Corvinát is, s megbeszéli Šlechtával, hogy az kiadás céljára lemásoltatja számára a Corvina görög Ptolemaios-kódexét.²⁸⁷ A budai sodalitas-tagok levelei, versei tele vannak egyébként a könyvek kölcsönzéséről, ajándékozásáról, lemásolásáról szóló adatokkal, melyeket már Ábel Jenő gondosan összegyűjtött.²⁸⁸ Lobkovic magától Ulászlótól kapta ajándékba a Corvinából

²⁸¹ LOBKOWICZ, *Epistulae*, 110, 112, 114. – ÁBEL (*i. m.* 26) és SPONSEL (*i. m.* 4) szerint az adatok ugyanarra a tárgyra vonatkoznak, GENTHON (*i. m.* 142–143) viszont ezt határozottan tagadja. Szerinte az ivócsészének Budán, 1508-ban kellett készülnie, s az antik régiségekben járatos Augustinus amúgy sem téveszthette össze a paterát és a scyphust. (NB. az utóbbi kifejezést nem is ő, hanem csak Lobkovic használja!)

²⁸² FÓGEL József, 246. jegyzetben *i. m.* 69. (Stiborius budai utazása Celtis levelezéséből igazolható; hogy Stabius budai jelenlétét milyen forrás alapján említi Fógel, az nem derül ki könyvéből.)

²⁸³ *Epistulae*, 69.

²⁸⁴ Augustinus levele Budáról 1500. január 29-én Celtisnek: RUPPRICH, *id. kiad.* 386.

²⁸⁵ LOBKOWICZ, *Epistulae*, 91–92.

²⁸⁶ RUPPRICH, *id. kiad.* 574; Jan MARTINEK, *Pobyt Konráda Celta na Moravé*, in „Listy Filologické”, CV/1982/, 23–29.

²⁸⁷ Lásd erről Augustinus és Šlechta Celtisnek írt leveleit: RUPPRICH, *id. kiad.* 189, 322, 330, 333–335.

²⁸⁸ ÁBEL, *i. m.* 31–32.

Trapezuntius Platón ellen írt művét, hazatérése után pedig kitartóan kéri Šlechtát, hogy szerezzé meg számára a görög Plutarkhos négy kötetét is. Tőle egyébként egy Philostratust kapott ajándékba; Augustinus önzetlen könyvkölcsönzéseinek pedig külön epigrammában állított emléket. Celtis sem fukarkodott könyvajándékokkal: Šlechta egy „praecepta Graecá”-t kapott tőle, Augustinusnak pedig Statius *Thebais*-ának egy kódexét ajándékozta.

Nagyon valószínű Ábelnek az a sejtése, hogy a könyveknek ebben a forgalmában egy Janus-kódex is szerepelt. Balbi egyik Šlechtához írt leveléből (Bécs, 1499. március 13.) tudjuk, hogy ez utóbbi egy „florentissimus poeta” isteni művecskéit (divina opuscula) megmentette az enyészettől, aminek az ő főtisztelendő ura (Dominus meus Reverendissimus) különösen örült, hiszen a rokonáról van szó. Minthogy Balbi főtisztelendő pártfogója ifj. Vitéz János volt, a költő-rokon csak Janus lehetett, az „opuscula” pedig nyilván epigrammáira utal.²⁸⁹ Hogy itt valóban egy Janus epigrammáit tartalmazó, Šlechta által megtalált kódexről van szó, azt az is valószínűsíti, hogy Lobkovic első budai látogatása után nem sokkal (1499. szeptember 14-én) már arra kéri Šlechtát, hogy küldje el neki más könyvekkel együtt Janus epigrammáit.²⁹⁰ A magyar költő nimbusza egyébként is magasan ragyogott a sodalitas tagjai körében. Balbi már 1493-ban azzal ajánlotta verseit ifj. Vitéz Jánosnak, hogy ha olvasni fogja őket, Janus után a második pálmát neki fogja adni.²⁹¹ Lobkovic számára is Janus a mérce: *Comparatio Bohemiae et Pannoniae* című versében írja – erős túlzással –, hogy miként az utóbbi Janust, mi Šlechtát adtuk költőként a világnak.²⁹² Joannes Sturnus, a csehországi jó barát és sodalis viszont már Bohuslavot állítja – több joggal – párhuzamba Janusszal egyik epigrammájában.²⁹³ A magyarországi humanizmus más művei sem kerültek el a figyelmét: imént említett levelében Lobkovic Janus epigrammái mellett Bonfini magyar történelmének kéziratát is kéri; Augustinus pedig, úgy látszik, foglalkozott Galeotto Marzio *De incognitis vulgo* című hírhedt munkája kiadásának gondolatával, a mű két bécsi kézírata élén olvasható epigrammájából legalábbis erre lehet következtetni.²⁹⁴

A sodalitas egyik legfőbb tevékenysége, mint Celtis esetében már láttuk, a tagok műveinek kölcsönös bírálata és kiadáshoz való hozzásegítése volt. A budai contubernium tagjai is követték ezt a gyakorlatot. Augustinus Moravus már 1497 előtt összeállított egy kötetet egy carmen heroicumból, valamint szerelmi tárgyú elégiákból. Az előbbi, Celtis egyik verse szerint, a magyar király (Mátyás?) háborúról szólt;²⁹⁵ az utóbbit Augustinus *Erotica* néven is emlegeti. Először Lobkovicnak

²⁸⁹ BALBI, *Opera*, 257. jegyzetben *id. kiad.* I, 54–55; ÁBEL, *i. m.* 101–102.

²⁹⁰ *Epistulae*, 72.

²⁹¹ BALBI, *Opera*, I, 196; *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litteratum*, ed. Eugenius ABEL, Stephanus HEGEDŰS, Budapest, MTA, 1903, 11.

²⁹² „Nos dedimus Sslechtem, Janum dedit illa poetam, Martia gens nostra est, martia Pannoniae”: *Farrago poematum*, 156.

²⁹³ „Molda Bohuslao, Iano assurrexerat Ister: / Terra Boema suo, Pannonis ora suo”: *Uo.* R3a.

²⁹⁴ ÁBEL, *Adalékok...*, 92. jegyzetben *i. m.* 286.

²⁹⁵ „Hic Augustinus vates Olomuncius ortus / Pannonii regis bellica gesta canit”: *Quatuor libri amorum*, 230. jegyzetben *id. kiad.* 35.

küldte el a kötetet, aki 1497. április 22-én kelt levelében lelkes elismeréssel nyilatkozott az „opusculá”-ról.²⁹⁶ A visszakapott kéziratot a szerző 1497 késő őszen a Budán járt Balbinak adta oda, hogy az Celtis kezéhez juttassa Bécsben. Erről értesíti is őt december 17-én; majd a következő év március 5-én reményét fejezi ki, hogy Celtis már látta az elégiákat, hangsúlyozza azonban, hogy azokat még nem tekinti véglegesnek, s ezért nehogy lemásoltatni engedje őket. Várja, hogy a hősköltéménnyel együtt Balbi majd Budára visszahozza a kéziratot. Erre legkésőbb Balbi újabb látogatásakor, 1499-ben sor is került, s Augustinus a végső csiszolást nyilván el is végezte, mert 1500. január 29-én közli már Celtisszel, hogy Krachenberger útján elküldte az elégiákat és a carmen heroicumot, s kéri, adja őket most már nyomdába, felügyelve a kiadásra.²⁹⁷ Lobkovic, Balbi és Celtis mint cenzorok működtek tehát közre Augustinus verskötetének elkészítésekor – sajnos a mű kiadásáról semmit sem tudunk. Hasonló sorsra jutottak Augustinus facetiái is, melyekről egy 1504. augusztus 23-án Celtishez írt leveléből értesülünk. Augustinus ebben arra kéri baráti cenzorát, hogy kettőt töröljön közülük, mégpedig a bíborosok címeiről (de titulis cardinalium), valamint a pápáról (de Summo Pontifice) szólót, mert még bajba kerülhetne miattuk. Ezt, úgy látszik, nagyon fontosnak tartotta, mert szeptember 12-én megismételte kérését – de végül ez a műve is elveszett.²⁹⁸

Ha Celtis nem bizonyult is gondosnak budai barátja műveinek kinyomtatásában, őt mindvégig egyik legközelebbi, nagyrabecsült munkatársának tekintette. Megküldötte neki az Ausztria védőszentjei tiszteletére szerzett epigrammáinak 1504-ben kiadott kis füzetét,²⁹⁹ melyért Augustinus 1505. február 24-én mondott köszönetet, ugyanakkor sürgetve, hogy küldje meg azt az írását is, melyben Miksának a bajor szolgálatban álló cseh zsoldosok felett aratott győzelmét ünnepli.³⁰⁰ Ez a mű, a *Rhapsodia*, melynek kiadástörténetével előbb már foglalkoztunk, meg is érkezett hamarosan, s április 4-én Augustinus már küldi is „lektori” megjegyzéseit, kifogásolva a csehek Boemus nevével kapcsolatban írtakat. A „Celti suo Complatonico” címzett levelet, a sodalitasban érvényesülő szolidaritás szép példáját nyújtva, Celtis – jó szerkesztő módjára elhagyva a sallangokat – közölte is kiadványa élén, együtt saját rövid válaszával, melyben mindenféle földrajzi és etimológiai spekulációval megvédi álláspontját.³⁰¹

1500-ban az akkor éppen Prágában tanító Balbi kérte fel Lobkovicot *Boemiae et procerum eius laudes*, másként *Elegia hodoeporicon* című hosszabb versnek cenzorául. December 31-én kelt levelében a cseh költő ugyan elegánsan azt írta,

²⁹⁶ *Epistulae*, 67.

²⁹⁷ RUPPRICH, *id. kiad.* 311, 318, 386. – Vö. ÁBEL, *i. m.* 29–30.

²⁹⁸ RUPPRICH, *id. kiad.* 566, 571–572.

²⁹⁹ Dieter WUTTKE, *Ein unbekannter Einblattdruck mit Celtis-Epigrammen zu Ehren der Schutzheiligen von Österreich*, in „Arcadia”, III/1968/, 115–120.

³⁰⁰ RUPPRICH, *id. kiad.* 581–582. – Augustinus, hallván a *Rhapsodia* bécsi előadásáról, annak elküldését már korábban, 1504. november 30-án is kérte. Ez a levél Celtis leveleskönyvében s ennek nyomán ÁBEL kiadásában is (*i. m.* 113) tévesen 1501-es dátummal szerepel, amit RUPPRICH helyesbített, *id. kiad.* 575–576.

³⁰¹ RUPPRICH, *id. kiad.* 583–585.

hogy Bohuslavnak Balbit bírálni (Bohuslaum censorem Balbi esse) olyan, mint Achillesnek Thersites fegyvereitől védekeznie vagy mint Krózusnak Irostól alamizsnát kérnie, mégis szemrehányást tesz neki, mert versében barbárnak festi a csehekét.³⁰² Ugyanebben az évben Šlechta is jelentkezik *Microcosmus* című, a testről és lélekről szóló filozófiai dialógusával, melyet először Thurzó Szaniszló olmtüzi püspöknek mutatott meg, majd Balbi és Lobkovic bírálatait kérte. Hogy az ilyen baráti lektorálást mennyire komolyan vették, azt jól jelzik azok a szavak, amelyeknek kíséretében Balbi a kéziratot továbbküldi Lobkovicnak 1501 januárjában: „Idem – ti. Šlechta –, ne scilicet inofficiosus esset, nos nuper duumviros censorios delegit, de quorum iudicio aut stet aut cadat” (nehogy megszegje az illemtet, kettőnket cenzorrá nyilvánított, akiknek ítéletén áll vagy bukik a kézirat).³⁰³ Ezúttal bukott, mert Lobkovic, akire a döntés felelősségét Balbi áthárította, ortodox szempontból kifogásokat emelt 1501. május 8-án baráti levél formájában írt „lektori jelentésében”, s ezért Horatius módjára azt tanácsolta, hogy kilenc évig pihenjen a kézirat, s majd megfelelő javítások után jelenjék meg.³⁰⁴ Šlechta annyira megfogadta a tanácsot, hogy nem is kilenc, hanem húsz évig várt, s csak a kései sodalitas-tagok között hamarosan szóba kerülő Ursinus Velius biztatására gondolt végül a kiadásra,³⁰⁵ 1522. április 30-i dátummal meg is írta a Thurzó Szaniszlónak címzett ajánlólevelet, de hogy a mű megjelent volna, arról nem tudunk.

Budai tartózkodása során Bohuslav Hasištejnský félig-meddig az udvari költő szerepét is betöltötte Ulászló mellett. Anna királynő fogadtatásakor például versben válaszolt a király nevében egy Péter nevű aragóniai humanista üdvözlő költeményére. Ezt a szerepét hazatérése után is megtartotta, verseket szerezve a királyi család eseményei, így például a trónörökös, II. Lajos születése alkalmából.³⁰⁶ Hogy ebben része volt a budai sodalisoknak, azt Sturnus egy Lobkovichhoz címzett, 1508-ban írt epigrammája tanúsítja, mely szerint valamennyi főúr és minden sodalis (Proceres omnes, omnes... sodales) kérte a költőt, hogy nyújtson vigaszt a megtört királynak hitvese halála feletti gyászában.³⁰⁷ Bohuslav meg is írta *Elegia consolatoria ad Vladislaum Pannoniae et Bohemiae Regem de morte uxoris Annae* című szép

³⁰² *Epistulae*, 77. – Vö. *Enchiridion...*, 251. jegyzetben *i. m.* I, 130.

³⁰³ LOBKOWITZ, *Epistulae*, 79.

³⁰⁴ *Uo.* 80–81.

³⁰⁵ Ursinus Velius versben sürgette a mű kiadását, melyet nyilván a kiadványban közzeendő üdvözlőversnek s a sodalitas szellemében amolyan lektori jóváhagyásnak is szánt. Erre utal tartalma és címe: „*Ad Janum Zuolam Moravum* [évesen „Šlechtam” helyett!] *Paraclesis pro aedendo libro qui inscribitur Microcosmus*” (Buzdító irat a *Microcosmus* című könyv kiadása érdekében). A verset lásd saját kötetében: Casparis URSINI VELII e Germanis Slesii *Poematum libri quinque*, Basileae, 1522, 11a–b. – Šlechta ajánlólevele, melyben elmeséli könyve viszontagságos történetét, kiadva: *Dva listáče humanistické*, ed. Josef TRUHLÁŘ, Praha, 1897, 93. – A kérdésre vonatkozóan lásd: ÁBEL, *i. m.* 99–100; *Enchiridion...* V, 282. A mű elkallódása nemcsak a cseh, hanem a magyar humanizmus története számára is nagy veszteség, mert tárgyából s Lobkovic észrevételeiből az gyanítható, hogy egy, a magyarországi platonista hagyomány szellemében írt munkáról volt szó.

³⁰⁶ *Farrago poematum*, *Appendix*, 257, 273, 274 stb.

³⁰⁷ *Uo.* 204–205.

elégiját,³⁰⁸ melyet azután Sturnus néhány más Lobkovic-verssel együtt s Augustinushoz, valamint Bernhard Adelmannhoz írt ajánlólevelekkel, a saját kis epigrammájával felszerelve *Opuscula* címen ki is adott.³⁰⁹ Életében csak ez az egyetlen kis kötete jelent meg Lobkovicnak. Hátrahagyott kéziratairól a jó barát Sturnus, a Lobkovic család familiárisa tájékoztatta az udvari élettől már régen visszavonult, kosteleci várban élő Šlechtát, aki azután sietve kéri őt 1511. február 24-én kelt levelében, hogy a költő minden írását gyűjtse össze, akárcsak Cicero egykori famulusa tette, aki nélkül ma sok művét hiányolnánk. És ha megmaradt még „a barátok contuberniumában” (in amici nostri contubernio) – folytatja –, akkor gondoskodjon a könyvek kiadásáról is. Végül saját magára is gondolva, talán a *Microcosmus* átdolgozása érdekében, kéri Sturnust, hogy Lobkovic könyvtárának örökösaitől kérje el és küldje el neki lemásolás végett azt a Trapezuntius-kódexet, melyet annak idején maga a király ajándékozott a költőnek.³¹⁰ Így él és hat cseh földön évek múltán is a sodalitas litteraria budai contuberniumának emléke.

Ekkor, 1511-ben, ha nem is a sodalitas, de a budai contubernium története már lezártnak tekinthető. A csoport igazi szervezője, Augustinus Moravus 1510. december 2-án még Budáról keltezte *Series episcoporum Olomucensium* című munkájának ajánlólevelét, 1511 legelején azonban ő is eltávozott a magyar király udvarából.³¹¹ Hogy ez a lépése a sodalitas budai tagozatának végleges megszűnését jelentette, annak egy szimbolikus gesztussal is kifejezést adott. Erről Cuspinianustól, a sodalitas bécsi hospesétől s Celtis halála után legtekintélyesebb tagjától értesülünk, aki Miksa császár követeként 1510 decemberét Ulásló környezetében töltötte, s nyilván találkozott költőzködni készülő budai sodalisával, aki a *Series* kéziratát is bizonyára az ő gondjaira bízta.³¹² 1511. február 23-án kelt ajánlólevelében, mellyel Marbod rennes-i püspök (†1123) *Libellus de lapidibus preciosis* című munkáját az Olmützbe visszavonult barátjának dedikálta, Cuspinianus elmondja, hogy Bécsbe visszatérve (január 13-án ért haza) legfőbb gondja volt Augustinus nagyszerű újévi ajándékát viszonzni, s ezért siet a könyvtárban őrzött eddig kiadatlan kéziratot közzétenni.³¹³ Mi lehetett ez a „strena Saturnalia et pulcherrima simul et artificiosissima” (Saturnus ünnepére való legszebb s egyszersmind legművészibb újévi ajándék)? Erről azok az ajánlóversek árulkodnak, melyeket a bécsi kör tagjai Augustinus utolsó Budán készült munkája, a Bécsben 1511-ben már meg is jelenő *Series episcoporum* elé írtak. Ezekben ugyanis a morva humanista által készített sodalitas-ivócsésze, az 1508-ra keltezett patera feliratára való fi-

³⁰⁸ *Uo.* 68–76.

³⁰⁹ *Opuscula* Bohuslai Baronis de HASSENSTAYN, h. n. é. n. [1509]. Vö. AppHung, I, 75. sz.

³¹⁰ Kiadva: *Farrago poematum*, A5a–A6b.

³¹¹ ÁBEL, *i. m.* 27. – A Thurzó Szaniszlóhoz címzett ajánlólevelet közli BOEHMIUS, 280. jegyzetben *i. m.* 82–84.

³¹² Hans ANKWICZ-KLEEHOVEN, *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian*, Graz–Köln, Böhlau, 1959, 52–53, 98.

³¹³ Kiadva: Johann CUSPINIANS *Briefwechsel*, Hrsg. Hans ANKWICZ v. KLEEHOVEN, München, Beck, 1933, 16–19 (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe, II).

nom utalások olvashatók. Cuspinianus epigrammájának első sora egyenesen a paterafelirat végének a parafrázisa: „procul hinc, procul este prophani” – olvassuk a csészén; „Ite leves procul hinc, moneo, procul iste prophani” – kezdi ajánlóversét a bécsi barát.³¹⁴ A „profánokat”, vagyis a nem beavatottakat, a „mysticus ordo”-ba nem tartozókat elhessegető budai patera lehetett tehát az a méltán dicséret műalkotás, mely ezután már csak a Bécsben tovább virágzó sodalitasnak mint jogos örökösnek a Saturnus-ünnepein tölthette be kultikus szerepét.³¹⁵

A sodalitas litteraria Bécsben, miután Celtis halálával az „universalis Germaniá”-ra kiterjedő sodalitas gondolata lekerült a napirendről, mint helyi tudós csoportosulás, immár a „Danubiana” jelzőt is elhagyva folytatta tevékenységét, Cuspinianus vezetésével. Ő tartotta a gyászbeszédet Celtis temetésén, s az ő sodalitasaként emlegeti a társaságot Reuchlin, midőn 1512-ben egy hozzá intézett levelében a „sodalitas tua litteraria” jóindulatába ajánlja magát.³¹⁶ Az elárvult sodalitas kötelességének érezte, hogy gondozza Celtis hagyatékát, de – vezérük végakaratával ellentétben s az össznémetországi sodalitas eszméjét félretéve – nem küldték kézíratait kinyomtatás végett az augsburgi sodalisoknak, hanem maguk igyekeztek gondoskodni róla. Így jelent meg 1513-ban, a bécsi Alantsee cég kiadásában, de Strassburgban nyomtatva a *Libri odarum quatuor*, mint a bécsi sodalisok erőfeszítésének (studiosorum emolumentum), közöttük is elsősorban Thomas Resch (Velocianus) bécsi professzor munkájának gyümölcse.³¹⁷ Az epigrammák kiadására, úgy látszik, nem

³¹⁴ ANKWICZ-KLEEHOVEN, *i. m.* 96–99. – A kiváló szerző, a versek és a paterafelirat rokonságának felismerése ellenére, az újévi ajándékot nem a paterával, hanem egy „ahhoz hasonló” tárgyjal azonosítja.

³¹⁵ Van olyan állítás, miszerint Augustinus a paterát haláláig magánál tartotta, s az ezután az olmtüzi székesegyház kincstárába került; de ez csupán SPONSEL (280. jegyzetben *i. m.* 4) feltevése, amit azonban később ő maga (*i. m.* 152), majd mások (GENTHON, *uo. i. m.* 144) már valóságként állítottak. Hogy e nevezetes műtárgy hogyan jutott később a krími tatárok kezébe, hogy azután az Azov várát elfoglaló kozákokhoz, majd zsidó kereskedők útján 1700 körül Szászországba s végül 1845-ben a drezdai Grünes Gewölbe kincsei közé kerüljön, az rejtély marad. Vö. SPONSEL, *i. m.* 4.

³¹⁶ ANKWICZ-KLEEHOVEN, *i. m.* 43; CUSPINIANUS *Briefwechsel*, 32–33.

³¹⁷ A kiadás körülményeiről lásd: KEMPER, 177. jegyzetben *i. m.* 172–180. Minthogy a kötet végén olvasható a *Conradi Celtis per sodalitem litterariam Rhenanam vita* című életrajz (kiadva: RUPPRICH, *id. kiad.* 609–614), s mivel a könyvet Strassburgban nyomták, korábban feltételezték, hogy a rajnai sodalisoknak is részük volt az ódák kiadásában. A *Vita* azonban nem frissen készült életrajz, hanem még a 90-es években a heidelbergi sodalisok által valamely közelebről nem ismert alkalomra írt szöveg, mely éppen ezért a költő életét csak a peregrinációját követő évekig tárgyalja; Velocianus és társai ezt csupán műveinek rövid felsorolásával fejelezték meg (KEMPER, *i. m.* 72). A strassburgi nyomda választása pedig csak Vadianus személyes kapcsolatainak múlott; lásd erről Mathias Schürer nyomdászhoz írt levelét: RUPPRICH, *id. kiad.* 618–619. Egyébként a „sodalitas Rhenana” eredeti formájában ekkor már nem is létezhetett. A heidelbergi társaság Reuchlin távozása (1499), majd Dalberg halála (1503) után nagyon meggyengült. Az egyik alapító sodalis, Jodocus Gallus (Jobst Galtz) 1508-ban már a „reliqua nostra litteraria sodalitas”-t (társaságunk maradványát) emlegeti. Mindez nem jelenti azt, mintha az 1510-es években ne léteztek volna önmagukat sodalitiumnak, sodalitasnak, contuberniumnak, museumnak nevező alkalmi tudóscsoportok Strassburgban, Schlettstadtban, Baselenben, Speyerben stb. Lásd erről Pajorin Klára készülő munkáját a humanista symposionokról, akinek információit itt mondom köszönetet.

futotta erejükből, azok kéziratban maradtak, a költő által nyomdára előkészített szövegük el is kallódott, s csak a legutóbbi években vált ismertté.³¹⁸

Erre az időre a bécsi humanizmus vezető gárdája természetesen már átalakult. Cuspinianusszal együtt, illetve ömellette a vezető személyiség egyre inkább Georg Tannstetter (Collimitius), Celtis egykori ingolstadti tanítványa, 1503-tól pedig a matematika tanára Bécsben, valamint a svájci Joachim Vadianus (Watt), Celtis bécsi tanítványa s később tanszékének örököse lett. Valószínűleg Cuspinianus növekvő közéleti tevékenysége és gyakori külföldi követjárása miatt, 1513–1514 tájától kezdve Tannstetter vette át a hospes szerepét, az összejövetelek az ő házában folytatódtak, s a társaságot kezdték „sodalitas Collimitianá”-nak is nevezni.³¹⁹ Hogy pontosan meddig tartott a bécsi sodalitas litteraria történetének ez az utolsó szakasza, azt nem tudjuk; 1521. november 15-én azonban a házigazda a már St. Gallenbe visszatért Vadianust még az „egész sodalitas” nevében is üdvözli, „mely a szokott módon él és virul”.³²⁰ Ennek az életnek a részleteiről, a Tannstetter-Collimitius házában rendezett vacsorákról s az ott jelenlévőkről főleg a sziléziai Caspar Ursinus Velius verseiből értesülünk.³²¹ Thurzó János boroszlói és Thurzó Szaniszló olmützi püspök pártfogoltja, Piso Jakab jó barátja s később I. Ferdinánd udvari történetírója *Sodalitatis Collimitianae invitatio* című költeményében azt is megörökítette, hogy az év utolsó napján „királyt” választanak, aki a következő évben a királyi pálcát hordozza, vagyis – akadémiai terminológiával – a princeps szerepét tölti be.³²²

Ebből az időből a külön akadémiai névadásnak elsőként Pomponio Leto római akadémiajához bevezetett szokására is vannak adataink. Ursinus Velius maga írja Cuspinianushoz címzett elégiájában, hogy az „ursinus” nevet tőle kapta.³²³ S hogy az ilyesmi valamiféle eljárás, rítus keretében történt, azt egy magyar vonatkozású adat bizonyítja. 1515. április 14-én a bécsi egyetem magyar nemzetének egyik pro-

³¹⁸ HARTFELDER 194. jegyzetben id. kiadása egy rossz, nem autentikus kézirat alapján készült. Kritikáját lásd: Dieter WUTTKE, *Supplement zu Hartfelders Edition der Celtis-Epigramme, in Renatae Literae* (Buck-Festschrift), Frankfurt a. M., Athenäum, 1973, 104–130; Kemper, 177. jegyzetben *i. m.*

³¹⁹ Conradin BONORAND, *Aus Vadians Freundes- und Schülerkreis in Wien*, St. Gallen, Fehr'sche Buchhandlung, 1965 (Vadian-Studien, 8). Lásd különösen a „Die Sodalitas Collimitiana” című fejezetet (80–87). Vö. HUMMEL, 177. jegyzetben *i. m.* 158.

³²⁰ „Salutat et te tota sodalitas, quae valet et vivit more solito”: idézi ANKWICZ-KLEEHOVEN, 312. jegyzetben *i. m.* 205.

³²¹ Lásd róla: Gustav BAUCH, *Caspar Ursinus Velius. Der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.* „Ungarische Revue”, VIII/1887/, 1–43, 201–240; Hans THIEME, *Caspar Ursinus Velius (1493–1539). Ein vergessener schlesischer Humanist*, in „Schlesien”, XXV/1980/, 203–206. (Ez utóbbi cikkre Bónis György volt szíves felhívni figyelmemet.) – Verseinek a 305. jegyzetben idézett kiadásából lásd a következőket: *Sodalitatis Collimitianae invitatio* (11a–12a), *Eiusdem ad coenam sodalium invitatio* (12a–13a), *De aedibus Georgii Tannstetter Colimitii medici et mathematici, Elegia* (s4b–t1a). – Ez utóbbi vers egyik sorában mintha szintén a paterafelirat gondolata csengene vissza: „Nec temeret castam turba prophana domum.”

³²² Vö. FÓGEL József, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*, Budapest, Hornyánszky, 1917, 70; HUMMEL, 177. jegyzetben *i. m.* 172–173; ANKWICZ-KLEEHOVEN, 312. jegyzetben *i. m.* 140.

³²³ „Ursini, meminī, nomen mihi dulce dedisti”: az *Ad Joannem Cuspinianum praefectum urbis Viennae, Elegia* című versben (*id. kiad. s2a–s3a*).

kurátorává választották a sziléziai Wilmansdorfból származó Petrus Sandperg magistert. Az erről szóló feljegyzés azonban őt Sempronius néven említi, s a névhez a következő megjegyzést fűzi: „quod nomen a sodalitate litteraria fictum et a poeta insigni Doctore Jacobo Pisone etc. quibusdam literis commendaticis datis, acceptum” (amely nevet a sodalitas litteraria költötte és Doctor Jacobus Piso, a kiváló költő – néhány ajánlólevél átadása után – elfogadta).³²⁴

Az akadémiai külsőségek fejlettségét tanúsító adat, Piso személye révén, arra is jó példa, hogy a sodalitas életében való magyarországi részvétel emléke a budai contubernium elenyészése után, még 1515-ben is elevenen élt. Sőt ez a részvétel nem is szűnt meg teljesen. A fő közvetítő eleinte változatlanul a már Olmützbe távozott Augustinus maradt, akit a sodalitas új bécsi vezérkara éppoly nagyra becsült, mint korábban maga Celtis. Cuspinianus a Marbod püspök könyvéhez írt, idézett ajánlólevelében nem győzi eléggé magasztalni Augustinus érem-, antikvítás- és könyvgyűjteményét. Láttuk már, hogy ez utóbbit milyen önzetlenül bocsátotta barátai rendelkezésére; *Consules* című kompendiumában Cuspinianus is utal az Augustinus által számára kiadásra átadott anyagokra.³²⁵ Vadianus két kiadatlan kéziratot is kapott tőle. Az egyiket, Bessarion kardinálisnak *Oratio de Sacramento Eucharistiae* című írását, Augustinus a Corvina egyik kódexéből másolta le. A bécsi humanista a strassburgi Sebastian Murrhót kérte fel a kiadásra, aki azt 1513-ban ugyanott meg is jelentette, Vadianusnak dedikálva. Murrho ajánlóleveléből értesültünk a kézirat eredetéről s arról, hogy azt Vadianus Augustinus fáradozását magasztalva küldte el neki, arra is rámutatva, hogy a morva humanista különös fontosságot tulajdonít e munkának az eukharisztia-tan ortodox szellemű kifejtése miatt.³²⁶ Augustinus már korábban is, de Olmützbe való visszatérése után még inkább türelmetlen polémiákat folytatott az általa valdenseknek nevezett cseh–morva testvérekkel, s így e kiadás beleillett terveibe. Megjelenését azonban már nem érte meg, miként a Vadianusnak juttatott másik kéziratét sem, az id. Camillo Paleotti bolognai költő *Amor* című versgyűjteményéét. Vadianus ezt egy különböző műveket tartalmazó vegyes kötetben adta ki, melynek 1513. december 13-án kelt ajánlólevelében már a világi témákhoz változatlanul vonzódó barátja haláláról is tudósít.³²⁷

³²⁴ SCHRAUF Károly, *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve*, Budapest, MTA, 1902, 29. (E nagy fontosságú adata Ritoók Zsigmondné volt szíves felhívni figyelmemet.) Sandperg-Sempronius 1498. október 13-án iratkozott be a bécsi egyetemre Petrus Santperger ex Wilmansdorf néven (*Die Matrikel der Universität Wien* II, 1451–1518, I: Text, Hrsg. Willy SZAIVERT, Franz GALL, Graz–Wien–Köln, Böhlau, 1967, 269), de néhány hónap múlva, 1499 tavaszán már Petrus Sempronius ex Schlesia néven írja be magát a magyar nemzet anyakönyvébe. A névadási aktusra tehát már 1499 elején sor kellett hogy kerüljön; Pisóról valószínűsíthető, hogy ekkor Bécsben volt, hiszen 1496-ban iratkozott be az egyetemre, s így vállalkozhatott 1499-ben Sandperg sodalis-keresztapaságára, de hogy a fiatal sziléziai diák mivel érdemelte ki ezt a kitüntetést, az rejtély marad, hiszen irodalmi tevékenységéről mindössze annyit tudunk, hogy 1511-ben már magisterként ő tartotta Szent László ünnepén a hagyományos szónoklatot. A magyar nemzet anyakönyve ez alkalommal is Petrus Sempronius ex Wilmanstorff néven említi (SCHRAUF, *i. m.* 50).

³²⁵ ANKWICZ-KLEEHOVEN, *i. m.* 146.

³²⁶ BONORAND, 319. jegyzetben *i. m.* 42.

³²⁷ Werner NÄF, *Vadianische Analekten*, St. Gallen, Fehr'sche Buchhandlung, 1945, 50 (Vadian-Studien, 1).

Feltűnik Augustinus árnyékában egy, a magyarországi humanizmus történetében szerepet játszó új generáció is. Ehhez tartozik az erdélyi Adrianus Wolphardus, Vadianus tanítványa, aki nemcsak mint költő mutatkozik be 1512-ben, hanem egy nyelvtant is kiad *Grammaticae opus novum* címen.³²⁸ A két nyomdász-kiadó, Vietor és Singrenius Augustinusnak ajánlja a könyvecskét, nyilván mert támogatta fiatal kollégáját. Ugyanebben az évben jelenik meg az ekkor még Krakkóban tanító későbbi bártfai iskolamester, költő és tankönyvíró Valentin Eck *Panegyricus*-a a sodalitas e „nagy öreg”-ének tiszteletére.³²⁹ Nem feledkeztek meg róla halála után sem: Thurzó János leveleinek összegyűjtését kezdeményezte, s e munkával nem más, mint a szintén olműtzi, de már Magyarországon élő Taurinust bízta meg. Ő 1516. december 11-én éppen Esztergomból levelez ez ügyben barátjával és volt tanárával, Vadianusszal, kérve tőle a nála lévő Augustinus-leveleket.³³⁰ Sajnos a sodalisok sok más szép tervéhez hasonlóan ez sem valósult meg, talán Taurinus korai halála (1519) miatt, pedig ő nyilván megtette a magáét, hiszen a *Stauromachia* függelékében Augustinust patrónusaként emlegette.

Taurinus bizonyára tagja volt a bécsi sodalitsnak (talán nevét is tőlük kapta?). Vadianushoz írt egyik levelében utal arra, hogy 1514 májusában, Bakócz küldetésében Bécsben járva, részt vett vele együtt a Collimitius-Tannstetternél rendezett sokratési lakomán (in convivium Socraticum); ez év október 28-án kelt levelében is üdvözlétét küldi Vadianus útján Collimitiusnak s a sodalitas és a conviviumok minden részesének.³³¹ Vadianusszal egyébként együtt szerepelt már 1511-ben is, a Cuspinianus Florus-kiadása ajánlóverseinek szerzői között.³³² Másrészt a bécsiek is gyakran megfordultak Budán. 1513-ban Tannstetter és Vadianus látogat el a magyar fővárosba, ahol az utolsó még itt élő sodalitas-tag, Girolamo Balbi látja őket vendégül. Az előbbi azzal fejezte ki háláját, hogy neki ajánlotta Albertus Magnus *De natura locorum*-jának általa sajtó alá rendezett kiadását (Bécs 1514), melybe az utóbbi üdvözlőverset is írt Balbi tiszteletére. E látogatás emlékét őrzi Vadianus *Gallus pugnans* című verse is, melyben egy Budán látott kakasviadal emlékét örökítette meg.³³³ Cuspinianus pedig 1510-től kezdve, mint előbb Miksa, később Ferdinánd gyakori követe a magyar királynál, szinte rendszeresen megfordult Budán, időt szakítva a Corvinában való tudós búvárlásra s számos kötetének megszerzésére.³³⁴ Egyik budai útján ismerhette meg az 1514–1517 között Balbi szolgálatában írkokoskodó fiatal Hans Dernschwamot, a leendő Fugger-

³²⁸ Vö. ERNUSZT Johanna, *Adrianus Wolphardus*, Budapest, 1939, 28–29.

³²⁹ Valentini ECKII Philyriopolitani *Panegyricus in laudem... Augustini Moravi*, Cracoviae, 1512. – Vö. WOTKE, 251. jegyzetben i. m. 61–64.

³³⁰ Vö. V. KOVÁCS Sándor, *A Dózsa-háború humanista eposza*, ItK LXIII/1959/, 458; BONO-RAND, i. m. 45.

³³¹ Stephanus TAURINUS Olomucensis, *Stauromachia...*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Budapest, 1944, IV (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum); *Die Vadianische Briefsammlung der Stadtbibliothek St. Gallen*, I, Hrsg. Emil ARBENZ, St. Gallen, 1890, 243.

³³² ANKWICZ-KLEEHOVEN, i. m. 100.

³³³ BALBI, *Opera*, 257. jegyzetben *id. kiad.* I, 71–72; 253. Vö. KLIMES, 246. jegyzetben i. m. 67.

³³⁴ ANKWICZ-KLEEHOVEN, i. m. 44–77, 111–126.

ügynököt, utazót és könyvgyűjtőt, aki később komoly érdemeket szerzett Cuspinianus hátrahagyott művei kiadásának terén.³³⁵

A források csekély és hiányos volta ellenére is eredményekben gazdag, sokrétű intellektuális tevékenység körvonalai bontakoznak ki előttünk a *Sodalitas litteraria Danubiana* magyarországi működésének áttekintésekor. Nem oszthatjuk az adatok túlnyomó részét egyébként már összegyűjtő Ábel Jenő s a többnyire őt követő magyar szakirodalom álláspontját, mely szerint „kevés siker koronázta” tevékenységét.³³⁶ Nem kevesebb, mint a kor más akadémiai próbálkozásaiét. Igaz ugyan, hogy a sodalitas tagjai egymástól függetlenül is megírhatták volna műveiket, de hogy egy közösség tagjaként könnyebben, többet és szívesebben alkottak, az az elmondottak fényében nem lehet kétséges.

Tartalmi vonatkozásban a sodalitas elsősorban költői és filológiai, pontosabban szövegkiadói téren jeleskedett. Bár van jele a természettudományi (Philippus geographus) és a filozófiai (Šlechta) érdeklődésnek is, ez a két terület a Vitéz és Mátyás körüli csoportosulásokhoz viszonyítva kissé háttérbe szorult. Ami természetesen azt is jelenti, hogy a korábbi, az itáliai élvonallal együtt haladó akadémiai próbálkozások után a folytatás kissé provinciálisabb lett. De ha azt a magas szellemi szintet, mely a Mátyás-kori symposionokat jellemezte, nem látjuk is viszont, több a szolid munka; az antik szövegeket nemcsak felkutatni s vitákban interpretálni, de azokat gondozni s – a könyvnyomtatás áldásait élvezve – közzétenni is igyekeznek, s komoly elmélyedéssel foglalkoznak egymás munkáinak bírálatával, sajátjuk tökéletesítésével. Az igényesebb intellektuális tevékenységnek egy, a korábnál szélesebb bázisa jön létre, mely a fejlődés új irányáról is tanúskodik. A teljesen olaszos tájékozódású szakaszhoz képest – s talán éppen ezért maradnak távol a sodalitatól a régebbi nemzedék tagjai, mint Váradi, Báthory, Garázda –, de a Celtis-féle nagyméret gondolatától is fokozatosan távolodva, a leendő dunai monarchia országainak valamiféle intellektuális közössége van kialakulóban. Magyarországon és Csehországban még a Jagellók uralkodnak, de Buda és Olmütz humanistái – legalábbis a sodalitas jegyében – a bécsiakkal egyre szorosabb egységbe fonódnak. S noha a sodalitas életében magyar földön is szerény a magyarországiak részvétele, ez az újabb akadémiai szervezkedés ösztönzést nyújthatott a magyar szellemi életnek az irodalmi és tudományos tevékenység közösségi fórumainak megteremtésére és fejlesztésére. Az 1510-es évek derekán mindez nem látszott reménytelennek.

³³⁵ ÁBEL, *i. m.* 65; ANKWICZ-KLEEHOVEN, *i. m.* 281.

³³⁶ *I. m.* 7.

NÉVMUTATÓ

Összeállította: Nyerges Judit

- Ábel Jenő 27, 29, 38, 39, 41–43, 46, 47, 53, 54, 57, 58, 62, 63, 66, 68–72, 77
Acciaiuoli, Donato 9, 40
Adel, Kurt, 55, 61
Adelmann, Bernhard 65–67, 72
Albertus Magnus 76
Aleandro, Gerolamo 13
Alfonz, Bölcs, nápolyi király 10
Allen, P. S. 11, 54
Anhalt, Ludwig von 23
Ankwicz-Kleehoven, Hans 56, 72–77
Anna királynő 71
Apácai Csere János 25
Apró István 44
Apuleius 55, 58, 62
Arbenz, Emil 76
Argiropulo, Giovanni 9, 40, 41, 44
Argyropulos I. Argiropulo, Giovanni
Aristoteles 9, 41, 64
Asor Rosa, Alberto 11
Atanagi, Dionigi 22
Aubigné, Théodore Agrippa d' 14
Augustinus Moravus, Olomucensis 62–70, 72, 73, 75, 76
Ausonius, Decimus Magnus 61
Avancius, Hieronymus I. Avanzi, Girolamo
Avanzi, Girolamo 66, 67
- Baïf, Guillaume de 25
Baïf, Jean Antoine de 14, 15, 19, 21, 23
Baïf, Lazare de 13
Bakócz Tamás 76
Balassi Bálint 26, 45, 62
Balázs Mihály 28
Balbi, Girolamo 54, 62–65, 68–71, 76
Balbus, Hieronymus I. Balbi, Girolamo
Balogh Jolán 46, 63
Bandini, Francesco 43, 45, 49
Banfi, Florio 31, 36, 45

Barbarossa Frigyes I. Frigyes, I., német-római császár
Bargagli, Scipione 11
Barlay Ö. Szabolcs 22
Bartoli, Cosimo 21
Báthory Miklós 44, 45, 63, 77
Bauch, Gustav 51, 53, 55, 57, 63, 74
Beatrix, magyar királyné 43
Beccadelli, Antonio 10
Bél Mátyás 7, 26
Ben-David, Joseph 7, 23
Benzoni, Gino 21
Berczeli A. Károly 38
Bessarion, bíboros 10, 36, 40, 41, 75
Bircher, Martin 23
Boccaccio, Giovanni 19, 22, 23
Bocchi, Achille 11
Bodin, Jean 14
Boehm, Laetitia 7
Boehmius, Johann Gottlob 67, 72
Bohuslav I. Lobkovic, Bohuslav Hasištejnský
Boileau, Nicolas 19
Bolzoni, Lina 21, 22
Bonfini, Antonio 8, 44, 46, 49, 69
Bónis György 74
Bonomus, Franciscus 53, 55
Bonomus, Petrus 55, 57, 59
Bonorand, Conradin 74–76
Bornemisza Pál 11
Boronkai Iván 27, 32
Borsa Gedeon 11, 55
Bracciolini, Poggio 9, 36
Branca, Vittore 46
Brandolini, Aurelio Lippo 46, 47, 49
Bruni, Leonardo 36
Buck, August 7, 9, 10, 16, 17, 22, 23
Buonaccorsi, Filippo 10, 15, 27–35, 37, 50, 51, 66
Bünau, Heinrich von 52, 53
Bylica, Marcin 40

Callimachus Experiens I. Buonaccorsi, Filippo
Callimaco Esperiente I. Buonaccorsi, Filippo
Cammelli, Giuseppe 41
Campano, Giovanni 48
Canter, Jakob 56

Carotti, Stefano 46
Castiglione, Baldassare 11
Castiglione, Branda 36
Cattani da Diaccetto, Francesco 12
Celtis, Konrad 25, 47–63, 65–70, 72–75, 77
Cesarini, Giuliano 36, 37
Cesi, Federico 13
Charondas (i. e. VII. sz.-i szicíliai jogász) 30
Ciavarella, A. 46
Cicero, Marcus Tullius 9, 48, 72
Clogomura, Crispus 48
Cocles, Janus I. Löffelholz, Johann
Colbert, Jean Baptiste 19
Colletet, Guillaume 25
Collimitius I. Tannstetter, Georg
Côme Ier I. Medici, Cosimo de', I.
Comito, Terry 16
Conermann, Klaus 23, 25
Conrart, Valentin 14
Contile, Luca 16
Cornaro, Catarina 35
Corneille, Pierre 19
Corvin János 46
Cosimo nagyherceg I. Medici, Cosimo de', I.
Costil, Pierre 11
Cusanus, Nicolaus 36, 52
Cuspidius I. Spiesz, Heinrich
Cuspinianus, Johannes 56, 72–77

Csáky, Moritz 53, 56, 57, 61
Csapodi Csaba 46
Csapodi-Gárdonyi Klára 38, 46

Dąbrowski, Jan 31
Dalberg, Johann von 51, 52, 56–59, 73
Dante, Alighieri 22
De Caprio, Vincenzo 11
De Gaetano, Armand L. 12, 15, 17–19, 21, 22
Del Fante, Alessandra 16, 17
Della Fonte, Bartolomeo 46
Della Porta, Giambattista 13
Della Torre, Arnaldo 10
Dernschwam, Hans 76
De Rosmini, Carlo 36

Desportes, Philippe 25
Deti, Giovanbattista 15
Dickerhof, Harald 9, 25
Di Filippo Bareggi, Claudia 18
Długosz, Jan 33, 34
Dorat, Jean 13
Du Bartas, Guillaume de Salluste 14
Du Bellay, Joachim 14
Dudith András 11
Du Perron, Jacques Davy 14
Du Plessis Mornay, Philippe 14
Dürer, Albrecht 48, 49

Eck, Valentin 76
Eckhardt Sándor 26
Epikuros 10, 11, 66
Erasmus 11, 54, 63
Ernuszt Johanna 76
Este, Ippolito d' 44

Faret, Nicolas 14
Farnese, Pier Luigi 17
Feliciano, Felice 48
Ferdinánd, I., magyar király 74, 76
Ferenc, I., francia király 11
Ficino, Marsilio 9, 10, 12, 41, 43–47, 49, 50
Filelfo, Francesco 36
Florus, Publius Annius 76
Foeniseca, Joannes 60
Fógel József 62, 65, 66, 68, 74
Fógel Sándor 62, 66
Fontius, Bartholomaeus I. Della Fonte, Bartolomeo
Fonzio, Bartolomeo I. Della Fonte, Bartolomeo
Fraknói Vilmos 27, 28, 32, 33, 36, 39
Frangepán Gergely 65
Fрати, Carlo 39
Frigyes, I., német-római császár 60
Fuchsmagen, Johannes 53, 54, 56, 57
Fuggerek 76
Fusemannus I. Fuchsmagen, Johannes

Galilei, Galileo 11, 13
Gall, Franz 75
Galtz, Jobst 73

Gara Joannes 28, 30
Garázda Péter 45, 46, 63, 77
Garin, Eugenio 8
Gatti, Giovanni 10, 40, 41
Gattus, Johannes I. Gatti, Giovanni
Gaza, Theodor 10
Gelenius, Sigismundus 64
Gelli, Giambattista 12, 17, 18, 21, 22
Genebrard, Gilbert 14
Genthon István 67, 68, 73
Gerard, Cornelio 54
Geréb László 46
Gerézdi Rabán 45, 62
Giovanni de Dominis 31
Giovanni Unghero I. Váradi János
Goethe, Johann Wolfgang 60
Goleniščev-Kutuzov, I. N. 51
Gondi, Simone 45
Gonzaga, Scipione 12
Graccus Pierius I. Krachenberger, Johannes
Grass, Günther 60
Greco, Aulo 27
Green, D. H. 60
Gregorius I. Grzegorz z Sanoka
Grossmann, Karl 53
Grunpekus, Josephus 59
Grzegorz z Sanoka 27–35, 37, 38
Guarini, Battista 12, 45
Guarino da Verona 8, 31, 34, 35

H. Gyürki Katalin 34

Hartfelder, Karl 47, 51, 53, 61, 66, 74
Hartmann, Fritz 7
Hegedús István 43, 54, 69
Hejnic, Josef 63
Henrik, III., francia király 14, 21
Henrik, IV., francia király 14
Hermann Zsuzsa 54
Heydecke, Mirica-Jan 48
Hill, Sir Georg 35
Holotík, L'udovít 65
Horatius Flaccus, Quintus 71
Horváth János 28

Höltzel, Blasius 57
Hrdina, Karol 63
Hroswitha l. Roswitha von Gandersheim
Hummel, Gerhard 50–53, 55–58, 60, 67, 74
Hunyadi János 32, 33, 35, 37
Hunyadi László 28, 33
Hunyadi Mátyás l. Mátyás, I., magyar király
Hunyadiak 38
Huszi József 27, 28, 30, 31, 34–36, 38, 41, 43, 45, 47, 49

Ilkus Márton l. Bylica, Marcin
Ingen, Ferdinand von 23
Ivanich Pál 35–38

Jagellók 77
Jakab, II., ciprusi király 35
János, II., választott magyar király 22
Janus Pannonius 27, 28, 30, 35, 38, 40–43, 45, 46, 62, 69
Jelicz, Antonina 51
Jenkins, Robert C. 36, 37
Joannes Graccus Pierius l. Krachenberger, Johannes
Joannes Pannonius l. Váradi János
Jodocus Gallus l. Galtz, Jobst
Juhász László 27, 76
Julian kardinális l. Cesarini, Giuliano

Kallimachus l. Buonaccorsi, Filippo
Kardos Tibor 27, 40, 43, 46
Károly, IX., francia király 14
Käsenbrot l. Augustinus Moravus, Olomucensis
Kemper, Raimund 47, 50, 52, 55, 59, 73, 74
Keserű Bálint 17
Klaniczay Tibor 27, 41, 43
Klimes Péter 62, 76
Knabe, Peter Eckhard 9, 11, 25
V. Kovács Sándor 27, 32, 45, 46, 62, 76
Krachenberger, Johannes 53, 54, 56, 57, 68, 70
Kraus, Valentin 62
Kristeller, Paul Oskar 10, 15, 43, 45
Król, Marcin Zurawicz 38
Kromer, Marcin 34
Kulcsár Péter 44, 46
Kurz, Otto 48, 49
Künigsberg, Johannes de l. Regiomontanus, Johannes

Lafontaine, Jean de 19
Lajos, II., magyar király 64, 71, 74
Lajos, XIV., francia király 19
Landino, Cristoforo 9
La Primauday, Pierre de 16
Laskai János 16, 17
Lasocki család 34
Lasocki, Mikołaj 33–35, 37, 38
László, I., magyar király 75
László, V., magyar király 39
Lefranc, Abel 14
Leone, Evasio 39
Leto, Pomponio 10, 11, 15, 41, 46, 48, 50, 54, 74
Lichońska, Irmina 27, 33, 34
Ligurinus 60
Lipsius, Justus 16, 17
List, Guido 53
Lobkovic, Bohuslav Hasištejnský 25, 57, 62–72
Locher, Jakob 25
Lombardi, Bartolomeo 20
Longius Vincentius 59
Löffelholz, Johann 58
Lupinus, Mathaeus 57
Lutz, Heinrich 50

MacDougall, Elizabeth 48
Machiavelli, Niccolò 12, 17, 20
Machinensis, Nicolaus I. Nicolaus Modrusiensis
Magno, Celio 22
Malavasi, S. 17
Mályusz Elemér 32
Mandrou, Robert 11
Manilius, Marcus 40
Manuzio, Aldo 10, 13, 59
Manuzio, Paolo 11
Marbod püspök 72, 75
Marcin z Przemyśl I. Król, Marcin Zurawiczy
Marot, Clément 11
Martinek, Jan 25, 62, 63, 65, 68
Martinengo, Ascanio 13
Martinkova, Dana 25
Marzio, Galeotto 27, 39–44, 46, 53, 54, 69
Matz, Martin 51
Mátyás, I., magyar király 25, 27, 28, 33, 36, 39–41, 43–49, 54, 55, 63, 64, 69, 77

Maximilian, II., császár I. Miksa, II., német-római császár
Mayer, Elisabetta 47
Maylender, Michele 9, 10, 13, 15, 22
Medici, Cosimo de' (az öreg) 9
Medici, Cosimo de,' I. 12, 18, 19, 49
Medici, Giulio de' 17
Medici, Lorenzo de' 9, 47
Mediciek 17
Mellerstadt, Marin 57
Mellini, Domenico 21
Mercati, Giovanni 39, 44, 45
Mersenne, Marin 23
Mertens, Dieter 59
Miklós, modrusi püspök I. Nicolaus Modrusiensis
Miklós, V., pápa 36
Miksa, I., német-római császár 53, 55, 57, 59, 60, 70, 72
Miksa, II., német-római császár, I. Miksa magyar király 74
Milio, Giulio Cesare 46, 62, 63
Milius, Julius I. Milio, Giulio
Mora, Philippus I. Móré Fülöp, Csulai
Móré Fülöp, Csulai 65
Morel, Jean de 13
Morinus-Morsteyn, Georgius 48
Mornenweg, Karl 51
Murrho, Sebastian 75

Nagy Zoltán 39, 40
NagyLucsei Orbán 44, 45
Näf, Werner 75
Negro, Francesco Pescennio 44, 45, 53
Neideck, Georg von 62, 63
Neydecker, Georg von I. Neideck, Georg von
Nicolaus Modrusiensis 39
Niger, Franciscus Venetus I. Negro, Francesco Pescennio
Nowicki, Andrzej 28, 35

Olasz József 28, 37
Olesnicki, Zbigniew 38
Olmi, Giuseppe 13, 15
Olomucensis, Augustinus Moravus I. Augustinus Moravus, Olomucensis
Otmár, Joannes 60

Pach Zsigmond Pál 7
Pagan, P. 21

Pajorin Klára 8, 11, 44, 73
Pál, föesperes 32, 35, 37
Pál, II., pápa 17
Paleotti, Camillo, id. 75
Paparelli, Gioacchino 15, 17, 28, 33, 34, 51
Perotti, Niccolò 10
Péter, aragóniai költő 71
Petrarca, Francesco 21–23, 60
Petrus Sempronius ex Schlesia l. Sandperg, Petrus
Peuerbach, Georg 39
Peutinger, Konrad 58–61
Philippus geográfus 63, 68, 77
Philostratus 69
Piccolomini, Alessandro 12
Piccolomini, Enea Silvio 9, 36, 39
Pico della Mirandola, Giovanni 9
Pindter, Felicitas 48, 51, 58–60
Pinelli, Gian Vincenzo 11, 14
Pirnát Antal 29
Piso, Jacobus 62, 63, 74, 75
Piso, Stephanus 62
Pius, II., pápa l. Piccolomini, Enea Silvio
Plaisance, Michel 18
Platina, Bartolomeo 10
Platón 9, 10, 15, 41, 45, 46, 49, 51, 52, 69
Plautus, Titus Maccius 66
Pléthon, Gemisthos 9, 36
Plutarkhos 69
Podachatherus, Philippus l. Podocataro, Filippo
Podocataro, Filippo 29–31, 34, 35, 37
Podocataro, Lodovico 35
Poliziano, Angelo 9
Pollich von Mellerstadt, Martin 57
Pontano, Giovanni 10, 15
Pontus de Tyard 14, 21
Pražák, Richard 65
Preiss, Kurt Leopold 47, 50, 57, 59
Ptolemaios 68
Pythagoras 11

Quondam, Amedeo 10, 11, 15, 16, 24

Radetti, Giorgio 30
Raimondi, Ezio 7

Rangone, Gabriele, da Verona 28
Ransano, Pietro 47
Rebro, Karol 40
Regiomontanus, Johannes 10, 40, 41
Resch, Thomas 73
Retzer, Josephus de 64
Reuchlin, Johannes 52, 73
Rhenanus, Beatus 62
Rhodes, Dennis E. 45
Richelieu, Armand Jean du Plessis 7, 14, 18, 19
Rill, G. 54
Rimay János 26
Rinuccini, Alamanno 9
Ritoók Zsigmondné 48, 75
Rober, Phyllis Pray 48
Rochon, André 18
Roncalli, Giovanni Domenico 17
Ronsard, Pierre de 14, 21
Rose, Paul Lawrence 21, 22
Roswitha von Gandersheim 59, 68
Rotondo, Antonio 47
Rousselet, Jean 14
Rucellai család 12
Rupprich, Hans 25, 47, 50–63, 66–68, 70, 73
Ryan, Lawrence V. 60

Sabbadini, Remigio 31
Salvini, Sebastiano 44, 45
Samuels, Richard S. 12, 21
Sánchez, José 25
Sándor, VI., pápa 46
Sandperg, Petrus 75
Sanoceus, Gregorius I. Grzegorz z Sanoka
Sanoki I. Grzegorz z Sanoka
Santperger, Petrus ex Wilmansdorf I. Sandperg, Petrus
Schellenberg, Ján 64
Schrauf Károly 75
Schürer, Mathias 73
Sealy, Robert J., S. J. 14, 16, 21
Secret, François 14
Sempronius I. Sandperg, Petrus
Sforza, Bianca 55
Sidney, Sir Philip 11
Singrenius I. Singriener, Johann

Singriener, Johann 76
Sixtin, John 11
Smith, G. Gregory 31
Sperantius, Sebastianus 60
Speroni, Sperone 12, 13, 22
Spiesz, Heinrich 55
Sponde, Jean de 14
Sponsel, Jean Louis 67, 68, 73
Stabius, I. Stöberer, Johannes
Stackelberg, Jürgen von 13, 14, 16, 18, 19, 23
Stadius, Publius Papinius 69
Stiborius I. Stöberl, Andreas
Stöberer, Johannes 68
Stöberl, Andreas 68
Sturlinius Smalcaldia I. Sturnus, Johannes
Sturnus, Johannes 65, 66, 69, 71, 72
Šlechta, Ján 62–69, 71, 72, 77

Szaivert, Willy 75
Szánoki Gergely I. Grzegorz z Sanoka
Szathmári György 64, 65
Széchenyi István 26
Szenci Molnár Albert 26
Szörényi László 27, 42
Szyrocki, Marian 23

Tacitus, Publius Cornelius 58, 61
Tannstetter, Georg 74, 76
Tarnóc Márton 17
Tarugi, Giovannangiola 54
Tasso, Torquato 11
Taurinus, Stephanus 76
Teleki Sámuel 27
Thieme, Hans 74
Thurzó János 74, 76
Thurzó Szaniszló 57, 71, 72, 74
Thurzó Zsigmond 65
Toldy Ferenc 27–30
Tolhopf, Johannes 55
Tomitano, Bernardino 22
Tomori Pál 37
Tournoy-Thoen, Gilbert 54
Trapezuntius, Georgius 69
Trinkaus, Charles 46, 47

Trithemius, apát 52
Tritonius, Petrus 60
Truhlár, Antonius 63
Truhlár, Josef 71
Tucher, Sixtus 51

Ugoletto, Taddeo 46
Újfalvi Imre 17
Ulászló, I., magyar király 28, 32
Ulászló, II., magyar király 62, 63, 66, 68, 71, 72
Ulsenius, Dietrich 55, 57, 59
Ulvioni, Paolo 21
Ursinus Velius, Caspar 71, 74

Vadianus I. Watt, Joachim
Valori, Filippo 44
Vantuch, Anton 65
Váradi János 45
Váradi Péter 45, 63, 77
Varchi, Benedetto 12
Várdai Ferenc 11
Várdai Pál 65
R. Várkonyi Ágnes 7
Vasoli, Cesare 12, 17, 18, 20–21, 22
Vayer Lajos 54
Velocianus I. Resch, Thomas
Vergerio, Pier Paolo 28–31, 34, 36–38
Vergilius Maro, Publius 10, 66
Verino, Ugolino 47
Veronai Gábor I. Rangone, Gabriele, da Verona
Vespasiano da Bisticci 27, 36, 40
Vierhaus, Rudolf 7
Vietor, Hieronymus 76
Vigilius I. Wacker, Johannes
Vitéz János 27, 28, 30–46, 66, 77
Vitéz János, ifj. 53, 54, 56, 57, 62, 65, 69

Wacker, Johannes 52
Waczulik Margit 41
Waldapfel József 35
Watt, Joachim 73–76
Wel, Johann 62
Wimpeling, Jakob 52
Wimpina, Konrad 57

Winau, Rolf 20, 25

Wolfram von Eschenbach 60

Wolphardus, Adrianus 76

Wotke, Karl 63, 76

Wuttke, Dieter 48, 70, 74

Yates, Frances A. 12–17, 19, 20, 22, 23, 25

Zamponi, Stefano 46

Zingerle, Anton 53

Zovenzoni, Raffaele 27

Zrinyi Miklós 37

Zsigmond, német-római császár, magyar király 36

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Acta Hist. Litt. Hung.
AppHung

EPhK
FK
ItK
KLTE
MKsz
MTA
MűvtÉrt
Száz

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged)
Graf Alexander Apponyi, Hungarica. Ungarn betreffende im
Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, I. Bd., XV. und XVI.
Jahrhundert, München, 1903
Egyetemes Philológiai Közlöny
Filológiai Közlöny
Irodalomtörténeti Közlemények
Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen)
Magyar Könyvszemle
Magyar Tudományos Akadémia
Művészettörténeti Értesítő
Századok

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Folge von Studien über die Vorgeschichte der akademischen Bewegung in Ungarn ist eins der letzten, über lange Jahre hindurch entstandenen Werke Tibor Klaniczays. Es ist unvollendet geblieben, trotzdem ist es kein Fragment, oder gar Torso. Wahrscheinlich fehlen nur die Zusammenfassung und der Epilog. Um diese zu beenden reichte seine Zeit nicht mehr; die Maschinenabschrift hatte er noch kontrolliert und stellte die Fußnoten zusammen. Nur die letzten Züge der redaktionellen Aufbereitung blieben dem Redakteur dieser Folge übrig. Die mühevoll Arbeit des Namensverzeichnisses übernahm *Judit Nyerges*, bei der Identifizierung der Namen bot *Klára Pajorin* wichtige Hilfe.

Mit diesem Band schließt Tibor Klaniczay zu jener modernen internationalen Forschung der Akademiegeschichten an, die die Herausbildung der Akademien mit der Epoche der Renaissance und mit der spontanen, außerinstitutionellen Bewegung der wissenschaftlichen Intellektuellen verbindet. Er sucht auf jene Frage die Antwort, ob zur Zeit der Renaissance, als die ungarische geistige Elite auf jedem Gebiet der Wissenschaft und Kultur mit der europäischen Entwicklung im Einklang war, blieb vielleicht Ungarn außerhalb des akademischen Wirkungskreises, oder findet man auch hier die ersten Anregungen zur Akademie, die frühen Gruppierungen ungarischer Wissenschaftler, die den Beginn der Bewegungen zur Organisation von Akademien bedeuteten.

Um auf die Frage die Antwort bekommen zu können stellt Tibor Klaniczay die neuen Formen des intellektuellen Gemeinschaftslebens außerhalb der mittelalterlichen Unversität und Klöster dar, die ersten ausländischen Anzeichen zur Schaffung der akademischen Bewegung, ihre Formationen, Verwirklichungsformen und Stufen – über das Convivium, Symposion, Contubernium und Sodalität bis hin zur Akademie. Er schildert den Prozeß, wie sich aus den losen Gruppierungen, aus den intellektuellen Disputen bei Gastmahlen die Gesellschaft der Wissenschaftler zu Beginn des XV. Jahrhunderts in Italien, im initiierten Land der Bewegungen herausbildet und sich im Laufe des Jahrhunderts im ganzen Europa verbreitet. Er zeigt auch, wie in der Welt des frühen Absolutismus und der Gegenreformation die freiheitsgesinnte akademische Bewegung aufhört zu existieren und die Gründung der zentralisierten staatlichen Akademien beginnt: die aus der spontanen Bewegung der Wissenschaftler entwickelte Akademie wird – mit all der Vor- und Nachteilen – zur Institution des modernen Staates.

„In das hier dargestellte Tableau der Frühgeschichte der europäischen Akademien müssen wir die Daten einfügen, die sich auf die Präsenz des akademischen Gedankens in Ungarn, auf die akademischen Versuche in Ungarn in der Renaissance beziehen. Dieses Unterfangen kann übermäßig kühn erscheinen, da wir aus dem XV. und XVI. Jahrhundert keine ungarische Akademie kennen. Wir sahen aber, daß die akademische Bewegung sich nicht nur auf die Organisationen und auf die mit Satzung versehene Institutionen beschränkt. Wir konnten zahlreiche andere Kennzeichen der frühen akademischen Bewegungen registrieren, und da das eine oder andere vorhanden ist, können wir befugt sein um über »die Urgeschichte« des ungarischen akademischen Gedankens sprechen zu dürfen“ steckt Tibor Klaniczay das Ziel seines Buches ab.

Es ist schon zur Phrase der Fachliteratur geworden den Kreis um János Vitéz darzustellen, eine hauptsächlich aus Ausländern bestehende Gruppierung humanistischer Wissenschaftler, kurz

auf die frühesten akademischen Initiativen in Italien folgend. Die neuesten Untersuchungen über den Bericht Filippo Buonaccorsis (Callimachus Experiensis), des geflüchteten Mitglieds der Academia Romana, über diese Tatsache weist darauf hin, daß in dem Contubernium um János Vitéz den zeitgenössischen Protoakademien entsprechende Tätigkeit ausgeübt wurde (exercitatio literarum, disputatio, interrogatio). Im Hause Vitéz' gab es ständig die Conviviums vom akademischen Charakter, deren Teilnehmer mit dem Gastgeber Grzegorz z Sanoka, Pier Paolo Vergerio, Filippo Podocataro neben den literarischen Übungen sich auch mit Fragen des Rechts, der Moral auseinandersetzten. Die Untersuchungen Klaniczays richteten sich hauptsächlich darauf – die chronologischen Inkonsequenzen des Callimachus-Berichtes korrigierend – wann und wo konnte im Umkreis von Vitéz solche Tätigkeit ausgeübt werden. So gelangt er zu dem Ergebnis, daß entgegen den bisherigen Behauptungen nicht in dem Várader Hof Vitéz' am Ende der 1440er Jahre, sondern in seinem Budaer Gemach, zu Beginn der 1440er Jahre die erste ungarische akademische Gruppierung entstand, und man kann die Liste der Teilnehmer mit Mikotaj Lasocki, mit dem Erzdechant Pál, mit dem Domherrn von Zagrab Pál Ivanich und Giuliano Cesarini ergänzen. Die Tätigkeit dieses Budaer Contuberniums haben die Mitglieder fortgesetzt bzw. neu belebt, sie waren um die Várader Bibliothek von Vitéz organisiert. Von den alten Mitgliedern durften anwesend sein: Ivanich und Lasocki, denen schloss sich wahrscheinlich Janus Pannonius, Marcin Król z Zurawicy, der spätere Astronomieprofessor aus Krakau an.

Auf die Mitglieder der dritten wissenschaftlichen Gruppierung um János Vitéz in Esztergom 1467 hatten selbst die frühen italienischen Akademien neidisch werden können: Janus Pannonius, Galeotto Marzio, Regiomontanus, Marcin Bylica, Giovanni Gatti, und selbst König Matthias war gelegentlich anwesend. Sie diskutierten gemeinsam über verschiedene wissenschaftliche, künstlerische und moralische Fragen, redigierten Werke (*Das Contubernium des János Vitéz*).

Wie die meisten italienischen Akademien, so wurde auch der erste ungarische akademische Versuch durch eine politische Verschwörung vernichtet. Gleich ab den 1470er Jahren formierte sich eine neue wissenschaftliche Gruppierung, diesmal in Buda, in dem königlichen Hof. In diesem Kapitel befragte Tibor Klaniczay jene literarische Hinweise und Beweise (von Francesco Pescennio Negro, Galeotto, Aurelio Brandolini Lippo), die darüber berichten, daß in dem Hofe Matthias, Orbán Nagylucei und Miklós Báthory weit darüber hinausgehende wissenschaftliche Disputen geführt wurden, wie man gewöhnlich bei der höfischen Repräsentation in dieser Epoche gepflegt hatte. Man konnte zwar Marsilio Ficino nicht nach Buda locken, aber es gibt zahlreiche Zeichen dafür, daß auch in der ungarischen Hauptstadt eine, der Florentinischen Academia Platonica ähnliche Akademie sich zur formieren begann. „Die auszeichnende Aufmerksamkeit Marsilio Ficino, die Anwesenheit und organisatorische Tätigkeit Bandinis, die Berichte über die humanistischen Conviviums und wissenschaftlichen Streitgespräche und die Dialoge Brandolini Lippo lassen keinen Zweifel daran entstehen, daß der Coetus der Budaer Platoniker die Qualifizierung »Akademie« verdient hat“ so lautet die Schlussfolgerung Klaniczays. (*Platonische Akademie in Buda?*)

In dem letzten Kapitel dieses Bandes untersucht Tibor Klaniczay die akademieorganisierende Tätigkeit des germanischen Konrad Celtis, während dessen er auch eine Begriffsklärende Aufgabe erfüllt. Die Bezeichnung Akademie hat man in der Zeit seltener gebraucht, weil man mit diesem Begriff die Universitäten bezeichnete, deshalb gewann immer größeren Raum die Bezeichnung Sodalität. Mit dem Umzug Celtis' nach Wien im Oktober 1497 wurde auch das Zentrum der Sodalität an die Donau von dem Rhein versetzt, in die kaiserliche Hauptstadt, wo der Boden für die Annahme der Bewegung reichlich vorbereitet war. Mit dem jungen János Vitéz, der Führung Girolamo Balbi und der kleinen Truppe der Wiener Humanisten stand bereit die intellektuelle Gemeinschaft und wartete auf eine entsprechende führende Persönlichkeit um als Sodalität auch vor der Öffentlichkeit auftreten zu können. Die an verschiedenen Orten Ansässige –

Wien, Krakau, Buda, Böhmen, Deutschland – aber die gleichen Ideen vertretene Gruppe unter der Führung Celtis trat unter dem Namen „Sodalitas litteraria Danubiana“ auf. Das war keine neue Institution, sondern die Ausweitung der schon vorhandenen „sodalitas Germania“, dessen Gewicht bisher in dem Rheingebiet war und jetzt auch an der Donau ein zweites Zentrum entstehen konnte. Durch das Wiener Sodalitätszentrum konnten sich zunehmend mehr Humanisten aus Österreich, Böhmen, Mähren und aus Ungarn an die Bewegung anschliessen. „Es handelt sich also nicht darum, als hätten auf Celtis' Anregung hin auch die Wiener und Budaer Humanisten ihre Donauer wissenschaftliche Gesellschaft gegründet.“ Es handelt sich viel mehr darum, daß Celtis diese Unternehmung am liebsten als „Sodalitas litteraria Germaniæ“ betrachtete und diesem entsprechend konnte eine Filiale dieser der Budaer Contubernium werden. Nach dieser Begriffsklarung untersucht der Autor die Tätigkeit der Budaer Gruppe der Sodalität, des Contubernium. Diese Budaer Gruppierung ist schon das Unternehmen einer vollkommen neuen Generation, obwohl noch von den älteren Mitgliedern einige am Leben sind. Die wichtigsten Persönlichkeiten sind die beiden gefeierten Dichter Girolamo Balbi und der tschechische Humanist Hasištejnský z Lobkovic. Zu den Mitgliedern durften gehört haben: Giulio Cesare Milio, Hofartz italienischer Herkunft, der Unterkanzler und Astronom Augustinus Moravus Olomucensis, der Kanzlersekretar Jan Šlechta ze Všebrd, der Österreicher Georg von Neideck, ebenfalls Angestellte in der Kanzlei. Zu ihnen kann man einen gewissen Philippus „geographus regius“ zählen.

Die Tätigkeit des Budaer Contubernius hatte nicht mehr auf dem Gebiet der Philosophie, sondern der Dichtkunst, der Philologie, der Herausgabe von Texten bedeutend. Ihre Geschichte kann man mit 1511 als beendet betrachten, mit dem Tod Celtis' gibt die Bezeichnung „Danubiana“ auch nicht mehr. Die weiterhin tätige Gesellschaft unter der Leitung von Cuspinianus tragt nur noch den Namen „Sodalitas litteraria“. (*Sodalitas litteraria Danubiana*)

Schliesslich gibt die Darstellung der Akademiegeschichte von Tibor Klaniczay eine positive Antwort auf die eingangs formulierte Frage: trotz der wenigen und lückenhaften Quellen kann man gut sehen, daß mehrere Generationen der in Ungarn lebenden humanistischen Wissenschaftler von den 1440er bis zu den 1510er Jahren zwar auf einem wechselhaften Niveau, aber im Einklang mit den ausländischen – hauptsächlich italienischen – Bewegungen und deren Beispiel folgend auch in Ungarn das Forum der Wissenschaftlichkeit geschaffen hat. Und die außerinstitutionelle Institutionalisierung, also die akademische Bewegung hatte besonders in jenem Land eine Bedeutung, wo die Gründungsversuche einer Universität mehrfach heroisch scheitern mußten.

J. J.

90274
MTA ITI

HU-ISSN 0134 0486
ISBN 963 7873 32 5

Balassi Kiadó
Felelős kiadó Kőszeghy Péter
Felelős szerkesztő Tamás Zsuzsanna
Készült 8,4 (A/5) ív terjedelemben
A nyomdai munkálatokat a Sprint®-Főnix végezte
Felelős vezető Müller Judith

R 1997